SPROGVIDENSKABENS HISTORIE

VILH. THOMSEN:

SPROGVIDENSKABENS HISTORIE

EN KORTFATTET FREMSTILLING

KØBENHAVN
FORLAGT AF UNIVERSITETSBOGHANDLER G. E. C. GAD
1902

TRYKT I UNIVERSITETSBOGTRYKKERIET (J. H. SCHULTZ)

Blandt alle menneskelige livsytringer må sproget vistnok siges at være den, der til alle tider har stået som den mest vidunderlige. Ikke blot er det gennem sproget, at mennesket mest umiddelbart giver sig til kende som tænkende fornuftvæsen i modsætning til alle øvrige væsener, men samtidig dermed er det i sin uendelig skiftende mangfoldighed det mest håndgribelige udtryk for alt det, der, i tid og i rum, samler eller adskiller slægter og samfund i forskellige nationaliteter. Der er da heller næppe noget emne, der mere måtte opfordre til granskning end netop sproget, i det hele som i det enkelte, og få områder af den menneskelige granskning kunne se tilbage på en så lang udvikling som denne. Det er hovedpunkterne af denne granskningens historie, fra de förste famlende begyndelser indtil vor tids höjt udviklede videnskab, hvorover jeg på de følgende blade vil forsøge at give en kort udsigt; men jeg må forud fremhæve, at dette her kun kan ske i de store og brede træk, gennem antydninger af de hovedfaser, som den almindelige sprogbetragtning i de vexlende tider har gennemløbet, og af de synspunkter og de personligheder, der fortrinsvis have givet disse deres præg.

Allerede tidlig møde vi de förste bevarede spor af, at sprogets mysterium har sysselsat menneskenes tanke, idet de have søgt at finde svar på spörgsmålene om, hvorledes sproget og sprogenes mangfoldighed er blevet til, eller hvorledes i alt fald genstandene have fået de navne, hvormed de forskellige sprog betegne dem. Vidnesbyrd herom træffe vi f. ex. allerede i de förste kapitler

af det gamle testamente, hvor vi læse (1 Mose b. 1, 5. 8. 10), at „gud kaldte lyset dag *(jom)*, og mörket kaldte han nat *(lájil)*", han kaldte „den udstrakte befæstning" (hvælvingen) himmel *(šāmájim)*, han „kaldte det törre land jord *(éreṣ)*, og vandenes samling kaldte han hav *(jammim)*". En hel anden forestilling ligger til grund for 1 M. b. 2, 19-20, hvor det hedder: „Og gud herren havde gjort af jorden alle vilde dyr på marken og alle himmelens fugle og ledte dem til mennesket for at se, hvad han vilde kalde hvert, og alt det, som Adam kaldte hver levende sjæl, det var dens navn". Den forskel, der her træder frem mellem kap. 1 („elohisten"), hvor det er gud, der selv giver de store naturfænomener deres (hebraiske) navne, og kap. 2 („jehovisten"), hvor det er Adam, mennesket, der giver de levende væsener navne[1]), repræsenterer i virkeligheden to forskellige grundopfattelser, hvortil vi skulle finde paralleler i de græske — og atter, omtr. to årtusinder efter, i nyere — filosofers strid om disse spörgsmål. Den samme stræben efter at klare sig sproglige problemer møde vi i de ret talrige exempler på en etymologisk motivering af et navn som (1 M. b. 2, 23) *iššah* ‚kvinde' af *iš* ‚mand', eller (3, 20) Eva *(Ḥavvāh)* som „moder til alt levende" *(ḥaj)*, o. m. a., eller i den naive, sikkert på sammenblanding af forskellige myther hvilende beretning (kap. 11) om Babelstårnet som forklaring af, hvorledes sprogenes mangfoldighed er opstået i stedet for det ene tungemål, der oprindelig taltes over „al jorden".

Det vilde ikke være vanskeligt fra andre litteraturer at hente parallele vidnesbyrd om den tiltrækning, det for menneskeånden altid har haft at sysle med sådanne problemer; men herfra til en sprogvidenskab er der endnu et uhyre skridt, og når vi her særlig have dvælet ved de naive forestillinger, vi møde i det gamle testamente, er det ikke blot, fordi vi her have nogle af de ældste udtryk for denne menneskeåndens søgen, men også fordi vi senere ville komme tilbage netop til disse samme forestillinger, der på et langt yngre trin skulde få en skæbnesvanger indflydelse på sprogvidenskabens udvikling.

---

[1]) Jf. ES. TEGNÉR, Språkets makt öfver tanken, Stockh. 1880, s. 11 ff.

Men hvor stort end, som sagt, skridtet er herfra til en sprogvidenskab, blev dette skridt dog allerede indenfor oldtidens grænser taget på to steder uafhængigt af hinanden og under temmelig forskellige forhold og former, nemlig dels hos Inderne, dels hos Grækerne.

Indernes sprogvidenskab fremgik oprindelig af sysselsættelsen med de gamle hellige hymner, Vedaerne, særlig Rigveda. På hvad tid disse hymner vare blevne til, er, som alt hvad der vedrörer indisk kronologi för Açoka (omtr. 250 f. Kr.), ganske usikkert; men de ældste dele af dem kunne vel, med et rundt tal, næppe sættes til at være synderlig yngre end omtr. 1500 f. Kr. I tidens løb kunde det ikke være andet, end at forskellen mellem talesproget og dette gamle digtersprog uddybedes mere og mere, så at de gamle hymner efterhånden i mangfoldige punkter bleve uforståelige. På den anden side var det tillige af störste vigtighed, at de hellige kvad overleveredes med den yderste nöjagtighed, og det ikke blot hvad selve texten angår, men også indtil de mindste enkeltheder med hensyn til udtalen og foredraget af hvert vers og hver stavelse i verset; thi deraf afhang netop deres religiøse betydning, den virkning, de skulde have ligeoverfor guderne. På denne overlevering anvendtes utrolig möje og studium, så meget mere som hele overleveringen udelukkende eller så godt som udelukkende var mundtlig, og resultatet har åbenbart også været en aldeles mærkværdig troskab og nöjagtighed[1]). Af disse bestræbelser for den rette overlevering og fortolkning af de gamle kvad fremgik nu Indernes höjst mærkelige sprogvidenskab; men efter at den först var udviklet, indskrænkede den sig ingenlunde blot til Vedasproget, men omfattede ligeså fuldt eller endnu fyldigere den form af sanskrit, der må opfattes som det almindelige talesprog *(bhāshā)* og skriftsprog[2]).

---

1) Sml. WESTERGAARD, Om de ældste Tidsrum i den indiske Historie med Hensyn til Literaturen, 1860, s. 44 ff. S. SØRENSEN, Om Sanskrits Stilling i den alm. Sprogudvikling i Indien (K. D. Vidensk. Selsk. Skrifter 6. R., hist. og filos. Afd. III, 3), 1894, §§ 1-10.

2) Sml. WESTERGAARD, anf. st., s. 63 ff. TH. BENFEY, Geschichte der Sprachwissenschaft und oriental. Philologie in Deutschland, München 1869, s. 35 ff. SØRENSEN, anf. st., § 11 ff.

På hvad tid de grammatiske studier eller iagttagelser have taget deres begyndelse hos Inderne, derom vide vi intet; dog gå de förste spor deraf allerede langt tilbage. Sit höjdepunkt når denne videnskab ved PĀṆINI, hvis grammatiske værk aftvinger os den allerhöjeste beundring. Om hans levetid have meningerne været noget delte; men al sandsynlighed taler dog for, at han må sættes til omtr. 300 eller den sidste del af det 4de årh. f. Kr. For øvrigt har den indiske litteratur frembragt en mængde andre grammatiske og lexikalske arbejder, både ældre og yngre end Pāṇini og tildels tilhørende andre skoler; men en nærmere opregning deraf vilde være overflødig her.

Det er en yderst mærkelig höjde, som sprogvidenskaben nåede hos Inderne, en höjde, som denne videnskab ikke har nået i Europa för i det 19de århundrede, og det ikke uden at den har lært mangt og meget af Inderne. Således som den fremtræder navnlig hos Pāṇini, og som man også nærmest må vente efter dens oprindelse, holder Indernes grammatik sig til det rent empiriske, den analyserer og beskriver sprogformerne, men indblander ikke, således som det tildels var tilfældet hos Grækerne, spekulationer over sprogets eller ordenes oprindelse eller over almindelige sproglige principer. Ganske vist findes sådant også hos Inderne, men det skydes ud af den egentlige grammatik, om end med nogen forskel i de forskellige skoler, og overlades væsentlig blot til filosoferne.

Indernes grammatik har til baggrund en fin anatomisk behandling af hele sprogbygningen, hvad der har været begunstiget af sanskritsprogets forholdsvis klare former. Hvert ord opløses i alle sine bestanddele: böjningsendelse, stamme med dens forskellige afledningstillæg og rod. Til rødder (sanskr. *dhatu* ‚grundlag'), væsentlig med verbal betydning, føres så vidt muligt alle ord tilbage, og allerede för Pāṇini havde man udførlige fortegnelser over de i sproget forekommende eller forudsatte rødder[1]).

---

1) Sml. WESTERGAARD, Radices linguæ sanscritæ, Bonnæ 1841. I sanskritordbøger og grammatikker anføres verberne ikke i en böjet form (saaledes som f. ex. lat. *amo, fero)*, men altid i den af de indiske grammatikere opstillede rodform, som *vid* vide, *tud* støde, *bhṛ* (eller i nyere tid sædvanlig *bhar)* bære, *pac* koge, o. l. Ligeledes gives substantiver og adjektiver i

Selv om Inderne i mange tilfælde sikkert ere gået alt for vidt i at konstruere sådanne rødder, og selv om den form, hvori de fremstille dem, ikke altid kan billiges, så må vi dog beundre den skarpsindighed og den konsekvens, hvormed de herved ere gået til værks, og det må siges, at den nyere sprogvidenskab egentlig först efter at være bleven bekendt med Inderne har lært at operere med disse abstraktionsbegreber, rod og stamme, hvilket har givet den et fra den ældre grammatik så forskelligt præg, — men en tid lang rigtignok også således, at man har glemt, at det netop kun er abstraktioner, ikke virkeligheder.

Denne analyse er imidlertid kun baggrunden. I selve fremstillingen gås den modsatte vej; den er strængt synthetisk. Det förste grundlag er fremstillingen af sprogets lyd og deres indbyrdes forhold. Her træffe vi nu på den ene side nöjagtige bestemmelser af de enkelte lyds fysiologiske dannelse, der vidne om en mærkelig iagttagelsesevne og stille denne side af Indernes sprogvidenskab betydeligt over hvad vi af den art have hos Grækerne og Romerne, og nær op til den nyere tids resultater[1]). Dernæst göres der nöje rede for lydovergange og forholdet mellem de forskellige beslægtede lyd. Således kan fremhæves bestemmelsen af det forhold i vokalismen, der kan sammenstilles med det, vi finde i græsk *λείπω*, *ἔλιπον*, *λέλοιπα*, *λοιπός*, og som overhovedet er så karakteristisk for de indoeuropæiske sprog — noget, som de græske grammatikere aldrig have taget notits af —, f. ex. af roden „*vid*“ *vidyā* ‚viden‘, *vidma* ‚vi vide‘, *vēda* ‚jeg ved‘, *vēda-s* ‚den hellige viden‘, *vāidya-* ‚lærd‘ (ligeoverfor den forudsatte grundvokal *i* i dette exempel betegnes *ē* som *guṇa*, egl. ‚egenskab, accidens‘(?), *āi* som *vrddhi* ‚tilvæxt‘).

Hvad angår den egentlige sprogbygning, hele den morfologiske side, hviler fremstillingen på en klar og omfattende erkendelse af alle forskellige kategorier. Med skarp adskillelse mellem hvad vi kalde primære endelser, ved hvilke ordstammer

---

stammeformen, ikke, som vi fra andre sprog ere vante til, i nominativ, og i samme form anføres sædvanlig indiske navne, som *Pāṇini*, *Kālidāsa*, medens nominativ ender på *-s* *(-h)*.

1) Fremstillingen af Indernes lydsystematik hos BRÜCKE, Grundzüge der Physiologie u. Systematik der Sprachlaute[2], Wien 1876, 100 ff., er både lidet udtömmende og næppe ganske rigtig eller retfærdig.

afledes af rødder (sml. f. ex. græsk φύ-σι-ς), og sekundære endelser, ved hvilke der af disse atter dannes nye ord (sml. gr. φυ-σι-κό-ς), gives der indgående regler for orddannelsen o. l.; der göres nöjagtig rede i alle enkeltheder for dannelsen af de forskellige böjningsformer som kasus (hvilke betegnes som 1ste, 2den osv. efter den eneste rigtige rækkefølge: 1. nominativ, 2. akkusativ, 3. instrumentalis, 4. dativ, 5. ablativ, 6. genetiv, 7. lokativ), de talrige verbalformer, osv. Alt dette gives med en finhed og fuldstændighed, som man næppe endnu vil finde magen til i fremstillingen af noget andet sprogs grammatik, f. ex. med nöjagtige bestemmelser om, når den ene eller den anden dannelsesmåde skal bruges, med nöjagtige regler for alle de forskellige arter af lydforandringer, der kunne indtræde i hvert enkelt tilfælde, for alle enkeltheder med hensyn til accentuationen af hver form, osv. Også for en række syntaktiske fænomener, f. ex. med hensyn til brugen af kasus eller tider og måder, gives der regler; dog er syntaxen i det hele den svageste side.

Særlig fremmedartet for os er hele fremstillingsmåden, der er uhyre forskellig fra hvad vi ere vante til i vore grammatikker. Vel er her en vis orden, men uden at grammatikkens forskellige afdelinger: lydlære, formlære med dens underafdelinger, osv., ere holdte strængt ude fra hinanden, uden at der findes noget eneste böjningsmønster osv. Pāṇinis store værk består af en række (henved 4000) yderst sammentrængte regler, der i og for sig vilde være uforståelige uden kommentar og åbenbart ere beregnede på at overleveres ad mundtlig vej og let at fæste sig i hukommelsen. Dette er opnået ved en udstrakt og yderst sindrig anvendelse af allehånde afkortninger og mnemotekniske ord og bogstaver. Man har beregnet, at selve Pāṇinis værk, uden den ledsagende kommentar, trykt med temmelig stor skrift vilde fylde knap 150 almindelige sider og omskrevet med latinske bogstaver 75-100 sider, og dog turde det være den fuldstændigste grammatik, der existerer for noget sprog, dødt eller levende.

Ad andre veje og på anden måde uddannedes der en national grammatik hos det folk, der i oldtiden var civilisationens hoved-

bærer i Europa, hos Grækerne. Fra dem overførtes den til Romerne, og på disses grammatik har atter al den senere tids sprogvidenskab væsentlig levet, lige indtil det 19de århundrede.

Hos Grækerne er det filosoferne, der give det förste stød til en begyndende sproganalyse ved deres spekulationer over forholdet mellem tanken og ordet, mellem tingene og deres (græske) navne[1]). Slagordene her ere på den ene side *φύσει*, på den anden side *νόμῳ*, *συνθήκῃ*, også *ἔθει*, senere *θέσει*. Betydningen af disse ord synes at være noget skiftende til forskellige tider og i de forskellige skoler; men i det hele kan man vel sige, at det spörgsmål, som filosoferne så ivrigt, men for en stor del så ensidigt debatterede, i det væsentlige drejer sig om, hvorvidt ordene betegne tingene i overensstemmelse med naturen (*φύσει*), hvad der er det samme som rigtigt (*ὀρθῶς*), efter sand erkendelse af deres væsen, eller om de blot göre det vedtægtsmæssigt, vilkårligt, altså ikke *ὀρθῶς*. Diskussionen om disse spörgsmaal, der fortsattes gennem århundreder, ja kan forfølges helt ned til vor tid, om end med en lidt anden betydning af slagordene end den, de græske filosofer forbandt dermed[2]), førte vel ikke direkte til noget resultat, men indirekte blev den af stor betydning for sprogvidenskabens udvikling. Spörgsmålet angives allerede at have sysselsat Heraklit og Demokrit, af hvilke den förste skal have holdt på *φύσει*, den sidste på *νόμῳ*, uden at vi dog vide noget nærmere eller sikkert herom. Det synes også at have været behandlet af sofisterne (Protagoras) og har formodentlig på deres tid været et almindeligt diskussionsemne[3]).

Det förste litteraturværk, hvori dette problem træder os

---

1) Sml. LERSCH, Die Sprachphilosophie der Alten I—III, Bonn 1838—1841. H. STEINTHAL, Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Römern, Berlin 1863, s. 39 ff., 2den udg. 1890—1891, I, s. 41 ff. (jeg citerer i det følgende som regel efter 1ste udg., da dennes sidetal kun afvige meget lidt fra dem i 2den udgaves 1ste bd., og i 2det bd. ere tilföjede ved foden af siden). BENFEY, anf. værk, s. 100 ff. TH. GOMPERZ, Griechische Denker, I, Leipz. 1896, s. 317 ff.

2) Se f. ex. WHITNEY, *Φύσει* or *Θέσει* — Natural or Conventional, i Transactions of the American Philological Association, 1874. W. WUNDT, Völkerpsychologie I, 2 (1900), s. 585 f.

3) Sml. f. ex. Xenophon Mem. III, 14,2: — *λόγου ὄντος περὶ ὀνομάτων ἐφ' οἵῳ ἔργῳ ἕκαστον εἴη.*

imøde, er den mærkelige dialog af PLATO, *Kratylos*, der udelukkende drejer sig om herhenhørende spörgsmål[1]). Foruden Sokrates optræde i denne dialog to personer, Hermogenes og Kratylos. Den sidste holder på, at hver enkelt benævnelse, både på græsk og i de barbariske sprog, af naturen indeholder og bör indeholde en med selve genstanden stemmende „rigtighed", og vil ikke anerkende som navn, som ord i sproget, hvad nogle blot blive enige om at bruge som sådant[2]). Hermogenes derimod mener, at der overhovedet ikke er anden „rigtighed" i en benævnelse (et navn? eller et hvilket som helst ord?) end det vedtægtsmæssige[3]), og beder nu Sokrates om at udtale sig herom. Sokrates går ind herpå og undersøger derefter spörgsmålet på sin sædvanlige måde, idet han viser, at ingen vilkårligt kan forandre på ordene og f. ex. give sig til at kalde en mand for en hest og omvendt. Ligesom et stykke værktöj må svare til sin bestemmelse, således må ordene også svare til den ting, de benævne; de have altså af naturen en vis rigtighed; ej heller er det hver mands sag at lave ord, men det kan kun den, der forstår sig derpå og kender tingenes natur. Hermogenes vil imidlertid ikke lade sig overbevise, uden at Sokrates virkelig også kan påvise ham, hvad han mener med „den naturlige rigtighed i en benævnelse" (p. 391 A), og denne søger da at vise dette gennem en række af exempler. Hvorvidt disse fra Plato-Sokrates's side ere mente som spøg eller alvor, derom have meningerne været delte; man får vel nærmest det indtryk, at

---

1) Jf. BENFEY, Ueber die Aufgabe des platonischen Dialogs Kratylos, i Abhandl. d. Kön. Gesellsch. d. Wissensch. zu Göttingen, XII, 1866. Samme, Gesch. d. Sprachw. s. 112 ff. STEINTHAL, anf. værk, s. 76 ff., ²I, s. 79 ff. GROTE, Plato and the other Companions of Sokrates, New ed., London 1888, III, s. 285 ff., især 299 ff. W. LUTOSLAWSKI, The Origin and Growth of Plato's Logic, London 1897, s. 220 ff.

2) *Ὀνόματος ὀρθότητα εἶναι ἑκάστῳ τῶν ὄντων φύσει πεφυκυῖαν, καὶ οὐ τοῦτο εἶναι ὄνομα ὃ ἄν τινες ξυνθέμενοι καλεῖν καλῶσι, τῆς αὑτῶν φωνῆς μόριον ἐπιφθεγγόμενοι, ἀλλὰ ὀρθότητά τινα τῶν ὀνομάτων πεφυκέναι καὶ Ἕλλησι καὶ βαρβάροις τὴν αὐτὴν ἅπασιν.* P. 383 A.

3) *Οὐ δύναμαι πεισθῆναι ὡς ἄλλη τις ὀρθότης ὀνόματος ἢ ξυνθήκη καὶ ὁμολογία. ἐμοὶ γὰρ δοκεῖ, ὅ τι ἄν τίς τῳ θῆται ὄνομα, τοῦτο εἶναι τὸ ὀρθόν· καὶ ἂν αὖθίς γε ἕτερον μεταθῆται, ἐκεῖνο δὲ μηκέτι καλῇ, οὐδὲν ἧττον τὸ ὕστερον ὀρθῶς ἔχειν τοῦ προτέρου.* P. 384 D.

hensigten kun er at parodiere, at göre nar af hvad der formodentlig ofte har været fremsat af den art under diskussionen om disse problemer; men principielt har dette næppe været hverken bedre eller værre end hvad vi finde hos Plato, og i ethvert tilfælde vedblive vi i den senere grammatiske litteratur at genfinde ikke blot methoden, men også en række af selve de platoniske ordforklaringer[1]), og Plato betragtes i oldtiden som etymologiens grundlægger.

Nogle få exempler ville være tilstrækkelige som prøver på fremgangsmåden. Under henvisning til, at Grækerne oprindelig kun anså solen, månen, jorden, stjernerne og himlen for guder, og at de så alt dette løbe rundt (*θέοντα*), antager han, at *guderne* (*θεοί*) ere blevne kaldte saaledes „*ἀπὸ ταύτης τῆς φύσεως τοῦ θεῖν*". *Heroerne* (*ἥρωες*) kunne have fået dette navn, enten fordi de ere frugten af kærlighed (*ἔρως*) mellem en gud og en dødelig kvinde eller en dødelig mand og en gudinde, eller også fordi de var vise og dygtige talere (*ῥήτορες*) og dygtige til at spörge (*ἐρωτᾶν*, „*τὸ γὰρ εἴρειν λέγειν ἐστίν*"). Navnet *Poseidon* kan af den, der först har kaldt ham således, være ment som *ποσίδεσμος*, den, der har lænker om fødderne, „fordi havets natur hindrede ham i at gå", eller, oprindeligt med *ll* i stedet for *s*, som *πολλὰ εἰδώς*, den meget vidende, eller måske som *ὁ σείων*, den (jord-)rystende, med tilföjelse af *p* og *d*. På lignende måde gennemgås nu en mængde andre ord og navne, hvis „naturlige rigtighed" forklares gennem lignende idéassociationer, om der end lejlighedsvis kan fremkomme ret interessante bemærkninger.

For de ords vedkommende, der ikke således kunne sættes i forbindelse med andre ord i sproget, men som Sokrates i det foregående jævnlig har brugt til dermed at forklare de afledte eller sammensatte ord — grundordene, *τὰ πρῶτα ὀνόματα* —, anvendes en anden fremgangsmåde. Her søges der nemlig — med afvisning af sådanne udveje som, at guderne skulde have dannet disse grundord, og skönt Sokrates selv finder disse forklaringer „dristige og latterlige" (p. 426 B) — påvist, hvorledes

---

1) Se f. ex. R. REITZENSTEIN, Geschichte der griech. Etymologika, Leipzig 1897, s. 173 ff., 179, 184 note 2, o. fl. st.

de enkelte bogstaver efterligne eller udtrykke en vis egenskab, således at der herigennem kan fremkomme en overensstemmelse mellem navnet og tingen[1]; således skulde *ϱ*, *r* (p. 426 D) være udtryk for bevægelse (fordi tungen særlig svinger ved udtalen deraf), som *ῥεῖν* flyde, *ῥοή* ström, *τρόμος* skælven, *τραχύς* ujævn, *κρούειν* slå, *θραύειν* sønderbryde, o. a., *λ*, *l* for det bløde og glatte, som *λεῖος* glat, *ὀλισθάνειν* glide, *λιπαρός* fedtet o. a., osv. Her møde vi således for förste gang et princip, lydsymbolikken, som har spillet en stor rolle i de følgende århundreder, ja helt ned til vor tid, men som i virkeligheden er bygget paa rent vilkårlige abstraktioner ud fra et givet sprog, og mod hvilket der ikke nok kan advares[2].

Efter at Sokrates saaledes, til Kratylos's glæde, i det væsentlige, som man må tro, har givet denne ret og mere og mere bragt Hermogenes til at böje sig, vender han sig i den sidste del af dialogen til Kratylos og beder ham dog at se lidt nærmere på sagen. Han fremhæver, at uimodsigeligt nogle ord ere gode, andre mindre gode, at det, han har udtalt i den foregående samtale om grundordene og betydningen af bogstaverne, alligevel ikke passer (f. ex. *σκληρός* hård, med *l* modsat den för påviste betydning af denne lyd), og at overhovedet ordenes „naturlige rigtighed“ ikke kan findes og ikke existerer i det virkelige sprog. De, der have dannet ordene, kunne aldeles ikke have haft den indsigt i tingenes natur, som skulde være forudsætning for den rigtige benævnelse på dem, og lige så lidt kan man komme ud over begrebet vedtægt (*ἔθος*, et begreb, som Kratylos anerkender, men som efter Sokrates falder sammen med *ξυνθήκη*); men dette er blot at forstå således, at den hørende efter vane og vedtægt opfatter et ord i den samme betydning, i hvilken den talende har ment det[3]. Resultatet bliver da, at hverken den ene eller den anden af de to ensidig-

---

1) *Ὄνομα ἄρα ἐστίν, ὡς ἔοικε, μίμημα φωνῇ ἐκείνου, ὃ μιμεῖται καὶ ὀνομάζει ὁ μιμούμενος τῇ φωνῇ, ὅταν μιμῆται*, p. 423 B.

2) Sml. f. ex. MADVIG, Første Stykke af en Afhandl. om Sprogets Væsen, Udvikling og Liv, 1842, s. 11 ff. = Kleine philologische Schriften, s. 63 ff.

3) *Ἦ ἄλλο τι λέγεις τὸ ἔθος ἢ ὅτι ἐγώ, ὅταν τοῦτο φθέγγωμαι, διανοοῦμαι ἐκεῖνο, συ δὲ γιγνώσκεις ὅτι ἐκεῖνο διανοοῦμαι*; P. 434 E.

heder har ret, og at et „naturlig rigtigt“ sprog kun har hjemme i ideernes verden.

Den næste af de store filosofer, ARISTOTELES, har også syslet med sprogfilosofien og har fortjenesten af at have ført erkendelsen af de sproglige kategorier et lille skridt videre, dog endnu væsentlig kun for så vidt de stå i forhold til logikken; grammatiker er han aldeles ikke. For øvrigt er det ikke altid så let at afgöre, hvad han har ment, bl. a. også på grund af de kritiske tvivl, der knytte sig til forskellige af de under hans navn overleverede skrifter. I stridsspörgsmålet om *φύσει* eller ej synes han at holde på at ordene have deres betydning *κατὰ συνθήκην*, vedtægtsmæssigt. Vi finde hos ham begyndelsen til en adskillelse af tre ordklasser eller egentlig sætningsdele: *ὄνομα (= nomen)*, *ῥῆμα (= verbum*, egl. udsagn[1]), dernæst, som logisk kategori, prædikat, endelig verbum) og *σύνδεσμος* (eller *ἄρθρον? — coniunctio*, d.v.s. alle småord, ikke blot konjunktioner, men også pronominer og artikel)[2]). Hertil slutter sig så begrebet *πτῶσις* ‚fald‘ (= *casus*), en hvilkensomhelst fra grundformen (nominativ eller verbernes præsens) afvigende böjnings- eller afledningsform; f. ex. *ἐβάδισεν* og *βάδιζε*, *ἄνθρωπος* og *ἄνθρωποι*, *δίκαιον* og *δικαίως* ere forskellige *πτώσεις*, medens *δικαίως*, *ἐπαινέτως*, *ἀνδρείως* ere samme „fald“, dannede *κατὰ τὴν αὐτὴν πτῶσιν*. Endvidere findes hos Aristoteles adskillelsen af de tre kön, idet han skelner mellem *ὀνόματα ἄρρενα*, mandlige, *θήλεα*, kvindelige, og *μεταξύ*, som ligge midt imellem (senere *οὐδέτερον*, *neutrum*), og som exempler anfører han i denne orden: *Καλλιόπη*, *ξύλον*, *Κορίσκος*. Allerede Protagoras skal for øvrigt, efter hvad Aristoteles selv meddeler[3]), have opstillet denne forskel, idet han betegnede intetkönsordene

---

1) Således Plato Krat. p. 399 B om udtaleforskellen mellem *Διῒ φίλος* og egennavnet *Δίφιλος* „*ἵνα ἀντὶ ῥήματος ὄνομα ἡμῖν γένηται*“.

2) Jf. Quintilian I, 4, 18, om antallet af taledele: Veteres enim, quorum fuerunt Aristoteles quoque atque Theodectes, verba modo et nomina et convinctiones tradiderunt; videlicet quod in verbis vim sermonis, in nominibus materiam (quia alterum est quod loquimur, alterum de quo loquimur), in convinctionibus autem complexum eorum esse iudicaverunt; quas coniunctiones a plerisque dici scio, sed haec videtur ex *συνδέσμῳ* magis propria translatio.

3) Sophist. el. 14. Jf. RICH. CHRISTENSEN, Sophisterne, Kbh. 1871, s. 94 f. GOMPERZ, Griechische Denker, I, s. 354 ff.

som σκευή, redskaber (en betegnelse, Aristoteles dadler, fordi der er redskaber, hvis navne høre til de andre to kön, som ἀσκός sæk, κλίνη seng) og søgte at bestemme könnet efter betydningen; men Aristoteles førte dette videre og søgte at opstille visse primitive könsregler efter nominativendelsen[1]). Også sproglydene, hvortil jeg senere skal komme tilbage, har Aristoteles givet sig af med, men, som det synes, uden at fremdrage væsentlige nye synspunkter[2]).

De forskellige filosofiske skoler, der opstod hos Grækerne, vedblev nu stadig at sysle også med de engang rejste sprogfilosofiske spörgsmål. Epikuræerne synes således at have hævdet, at sproget i sig selv er af naturen, φύσει, og at det er de forskellige folkeslags engang givne, til dels af omgivelserne betingede natur, der præger de forskellige sprog; men at derefter forestillingerne og betegnelserne derfor hos de forskellige folkeslag efterhånden udformes bestemtere efter trang og behov og vedtægtsmæssigt[3]). Det er altså et ikke uinteressant forsøg på ud fra denne skoles ejendommelige grundanskuelse at forene de to overleverede stridspunkter. Men i det enkelte synes dette ikke at være blevet ført videre.

Langt större betydning med hensyn til udviklingen af sprogerkendelsen, om end stadig væsentlig kun i dens forhold til logikken, fik dog Stoikerne, navnlig Chrysippos, og deres indflydelse har — ikke altid paa heldig måde — sat sit mærke på hele den følgende oldtids sprogvidenskab, ja helt ned til den nyere tid. Hvad grundproblemerne angår, holde de bestemt på φύσει, om end på en anden, i og for sig mindre klar og mindre realistisk måde end Epikur. De forstå derved, at sproget er blevet til i menneskets sjæl af naturen, og at ordet gengiver tingen i overensstemmelse med dens natur og ligeledes hos den hørende fremkalder et med naturen stemmende indtryk. I denne henseende er det navnlig Skeptikerne, der stå i den skarpeste modsætning til Stoikerne, idet de bestemt holde på

[1]) Jf. STEINTHAL, a. st., s. 263.
[2]) Jf. STEINTHAL, s. 247 ff.
[3]) Diog. Laert. X, 75 f. Jf. Lucrets, De rerum natura V, 1027 ff.: At varios linguae sonitus natura subegit Mittere, et utilitas expressit nomina rerum, etc.

θέσει (et ord, der förstsynes at være brugt af dem, men senere bliver den almindelige betegnelse for modsætningen til *φύσει*; lat. *positione*, også *positu*), d. v. s. de hævde, at ordene kun have fået deres betydning ved en vilkårlig, tilfældig „sætten", og henvise til, at ellers alle folk måtte kunne forstå hinanden.

Stoikerne holde altså på at ordene indeholde en med naturen stemmende „sandhed", eller at de oprindelig, som de udtrykte sig, ere „sande", *ἔτυμα*. Derved fremkommer der, bestemtere end det tidligere havde været tilfældet, en ny opgave for sprogfilosofien, nemlig den at finde „sandheden", *τὸ ἔτυμον*, i de enkelte ord, en opgave, der betegnes med ordet „etymologi", *ἐτυμολογία*[1]). Følgen heraf var, at etymologiske undersøgelser af Stoikerne blev drevne med störste iver, men tillige på den allervildeste og vilkårligste måde, efter ganske lignende principer som dem, vi have mødt i Platos Kratylos. Vi må altså slet ikke herved tænke på etymologier i samme forstand som i vor tids sprogvidenskab; det var ikke målet, og dertil savnedes alle midler; man kendte intet til den rettesnor, vi have i sammenligningen med andre sprog eller i lovbundne lydovergange, og man havde intet begreb om den analytiske methode, hvori Inderne da allerede var mestre. Men det må også erindres, at det for Stoikerne aldeles ikke galdt om at drive sproghistorie, men kun om at finde tilknytningspunkter, associationer, der kunde svare til de forestillinger, som de forud lagde ind i ordene, og således bekræfte disses „sandhed". Vi skulle i det følgende atter komme tilbage hertil og se exempler derpå.

Ved siden deraf have Stoikerne fortjeneste af at have ført erkendelsen af de grammatiske kategorier betydeligt videre end tidligere, og en væsentlig del af de grammatiske benævnelser, som vi kende så godt i deres fra græsk oversatte latinske form og bruge den dag i dag, skyldes oprindelig Stoikerne. Således indskrænkes benævnelsen *πτῶσις* ‚fald' nu til kun at betegne det, der med det latinske navn kaldes *casus*, og hver af disse

---

1) Jf. STEINTHAL, anf. værk, s. 323 ff. Om muligheden af at ordet *ἐτυμολογία* kan være ældre og stamme allerede fra de ioniske filosofer, se CURTIUS, Grundzüge der griech. Etymol.[5] s. 5; men det er i ethvert tilfælde först Stoikerne, der slå det fast.

får navn. Nominativ kaldes ἡ ὀρθή (πτῶσις) = *casus rectus*, den „rette, rigtige", naturlige kasus, den, hvori man nævner ordet. De øvrige tre, der tilsammen kaldes πλάγιαι = *casus obliqui*, vistnok de „skæve", afvigende, opstilles i følgende lidet heldige orden: γενική = *genetivus* (af γένος, altså egl. den form, der betegner „arten"; den latinske gengivelse er for så vidt ikke aldeles adækvat, som den synes at tyde på, at man har opfattet det græske navn, som om det kun skulde have hensyn til oprindelsen); δοτική = *dativus*, ‚givefald'; αἰτιατική = *accusativus*. Dette sidste navn er på græsk dannet af αἰτιατός, ‚bevirket, påvirket', og αἰτιατική er altså den kasus, der udtrykker det bevirkede. Den latinske gengivelse *accusativus*, ‚anklagefald', er meget uheldig og tilhører en tid, da den oprindelige betydning af det græske navn ikke mere har været følt; man har da troet deri at have en afledning af verbet αἰτιάομαι ‚jeg beskylder, anklager'. Hertil kommer endnu en femte form κλητική = *vocativus*, der indtager en stilling for sig selv og måske ikke rigtig har været regnet for en med de øvrige[1]) sideordnet kasus.

Også forskellige verbalformer have Stoikerne rigtig erkendt og givet navne, ligesom de også — stadig mere ved filosofiske end ved grammatiske betragtninger — have ført adskillelsen af taledelene videre ved opstilling af begreber som ἄρθρον = *articulus* (omfattende artikel og pronomen), προσηγορία eller ὄνομα προσηγορικόν = *appellatio* (Quint. I, 4, 19; 21) eller *nomen appellativum* i modsætning til ὄνομα (κύριον) = *nomen (proprium)*, egennavn (en gengivelse, der hviler på en noget anden tanke end de gamles benævnelse: et egentligt navn, et navn i dette ords egentlige betydning), osv.

Vi se altså, at sprogbetragtningen hos Grækerne endnu fuldstændig er afhængig af filosofien, særlig logikken; et virkelig empirisk sprogstudium, en selvstændig sprogvidenskab ligger endnu ganske i svøbet. Grammatik, ἡ γραμματική (τέχνη), er endnu kun, hvad der ligefrem ligger i ordet, læren om bogstaverne, τὰ γράμματα, d. v. s. egentlig blot det at kunne læse og

---

1) Det angives dog, at Chrysippos skal have skrevet et værk „om de fem kasus", περὶ τῶν πέντε πτώσεων.

skrive, höjest tillige (som hos Aristoteles) en vis elementær indsigt i sproglydenes natur.

Et virkeligt sprogstudium fremkommer först i den litterære forfaldsperiode, fra 3dje årh. f. Kr. af, og har — på lignende måde som hos Inderne — sit udgangspunkt i syslen med den ældre litteratur, efter at denne er kommen til at stå i forsvundne og ikke mere umiddelbart forståelige former. Det ligger udenfor hensigten med dette arbejde at dvæle ved enkelthederne af hele denne bevægelse, der jo væsentlig havde sit hjem udenfor det egentlige Grækenland, navnlig i Alexandria og til dels i Pergamon, og hvis genstand var den gamle litteratur fra alle dens forskellige sider, såvel den sproglige som den reale og den kritisk-exegetiske. Disse studier sammenfattes under benævnelsen grammatik i höjere forstand, i overensstemmelse med brugen af ordet *γράμματα* om skriftværker, litteratur, lat. *litterae*. Först i en langt senere tid, da den sproglige side blev mere og mere fremtrædende som den væsentligste, indskrænkedes ordet grammatik til særlig at betegne sprogstudiet og dernæst fremstillingen af hele et sprogs bygning, hvad de gamle kaldte *τέχνη* (*γραμματική*), *ars (grammatica)*.

Desværre kende vi forholdsvis kun lidet til de ældre grammatikeres arbejder; det meste af hvad vi vide om dem, have vi kun på anden eller tredje hånd, i brudstykker eller udtog fra senere tider. Men vi se dog, at opfattelsen og den deskriptive fremstilling af de sproglige fænomener efterhånden når en ikke ringe udvikling, samtidig med at man i begyndelsen, i alt hvad der angår den almindelige sprogbetragtning, bygger videre på filosoferne, navnlig Stoikerne. Men efterhånden forstår grammatikken i det væsentlige at frigöre sig fra dem og bliver til en selvstændig videnskab.

I stedet for den tidligere kamp om natur eller vedtægt træde nu andre stridspunkter med slagordene a n o m a l i og a n a l o g i. Begyndelsen hertil går allerede tilbage til filosoferne, navnlig Stoikerne, der havde fremhævet den anomali, den mangel på ensartethed, der ofte kan fremtræde i forholdet mellem ord og tanke[1]). Man så en sådan anomali i at det hed f. ex. *ὁ κόραξ*

[1]) STEINTHAL, anf. værk, s. 347 ff. Chrysippos skal have skrevet et værk *περὶ ἀνωμαλίας*, hvorom se Varro, de lingua lat. IX, 1.

som maskulinum både om en han- og en hun-ravn, ἡ χελώνη som femininum både om en hun- og en han-skildpadde, og dette overførtes til böjningsformerne, hvor man f. ex. ikke forstod, hvorfor *Λυσίας* i genetiv hed *Λυσίου*, men *Βίας Βίαντος*; man gik jo altid ud fra nominativen som grundform og kendte intet til de lydforhold, hvorved denne form af forskellige stammer tilfældigvis kunde få samme udseende; τοξότης er nominativ, ἐλάτης genetiv, osv.

Fra filosoferne gik spörgsmålet over til de egentlige grammatikere, af hvem det blev grebet og behandlet med stor iver, og i modsætning til anomalien hævdedes fra anden side analogien, ensartetheden, som det herskende princip i sproget[1]). Dette var navnlig indenfor den alexandrinske grammatikerskole, og hovedrepræsentanten for denne retning var ARISTARCH (omtr. 200-150)[2]), den berömteste af de ældre alexandrinske grammatikere. På den modsatte side står som den vigtigste repræsentant for anomalisterne hans samtidige, den pergamenske grammatiker KRATES fra Mallos[3]).

Om selve striden mellem disse to retninger, der ikke blot have taget sigte på sproget, men også og endnu mere på textkritikken navnlig af Homer, er vor kundskab temmelig ringe og kan udelukkende øses af, hvad vi tilfældig finde opbevaret i senere citater eller gengivelser, især gennem latinske forfattere og blandt disse först og fremmest Varro[4]). For os må den ensidige hævdelse af hvert af disse standpunkter stå blot som vidnesbyrd om en yderst mangelfuld sprogbetragtning. Men for at forstå denne strid og dömme retfærdigt må vi sætte os hen til den tid og dens forudsætninger; vi må fuldstændig se bort fra det udviklede grammatiske system, vi nu kende, og erindre, at det, der forelå, var den kaotiske mængde af ord og former i det talte sprog og i litteraturen med alle dens forskellige dialekter. At overskue alle disse enkeltheder og finde princip og

1) Jf. STEINTHAL, s. 435 ff.
2) STEINTHAL, s. 448 ff.
3) Sml. om Krates C. F. WEGENER, De aula Attalica, Hauniæ 1836, s. 110 ff. STEINTHAL, s. 485 ff.
4) Sml. også Gellius II, 25.

orden i hele dette kaos, hvor anomalierne måtte falde mindst lige så meget i öjnene som analogierne, var et arbejde, der måtte kunne overvælde den skarpeste tænker og føre ham til ensidig at lægge vægten på det ene eller det andet synspunkt. Naturligvis endte striden efterhånden i en udjævning mellem de to ensidigheder med anerkendelse af sprogbrugen, *συνήθεια*, *consuetudo*, som det afgörende; men den havde dog haft sin betydning, væsentlig derved at den bragte de forskellige partier til fra alle sider at søge argumenter til støtte for deres respektive anskuelser og således alsidigt at belyse de sproglige fænomener, og frugten af den blev den systematiske grammatik med sine regler og undtagelser, sine analogier og anomalier[1]). Det ældste arbejde af denne art skyldes Aristarchs discipel, DIONYSIOS THRAX (omtr. 100 f. Kr.)[2]). Sit kulminationspunkt når den græske grammatik med APOLLONIOS DYSKOLOS (2det årh. eft. Kr.)[3]) og hans sön HERODIAN, og, således som vi finde systemet her, har det, i alt væsentligt, gennem de latinske grammatikere været nedarvet lige ned til den nyere tid.

Udførligst behandles formlæren med sine fra Aristarchs tid af fastslåede 8 taledele: 1. *ὄνομα*, *nomen* (jf. ovf. s. 11, 14), 2. *ῥῆμα*, *verbum*, 3. *μετοχή*, *participium* (som „har del" både i nominets og verbets ejendommeligheder), 4. *ἄρθρον*, *articulus*, 5. *ἀντωνυμία*, *pronomen*, 6. *πρόθεσις*, *praepositio*, 7. *ἐπίρρημα*, *adverbium*, 8. *σύνδεσμος*, *coniunctio*. (Hos Romerne udgå af disse *articulus* som egen taledel, hvorimod de som den sidste tilföje *interiectio*.) Svagere er lydlæren eller læren om „bogstaverne" — *στοιχεῖα*, *elementa*, som man særlig kaldte bogstaverne med hensyn til den lydværdi, hvormed de indgå som bestanddel af stavelser og ord[4]).

---

1) Jf. STEINTHAL, anf. værk, s. 514 ff., 700 ff.

2) Dionysii Thracis Ars grammatica, ed. G. UHLIG, Lips. 1884.

3) Jf. E. EGGER, Apollonius Dyscole, essai sur l'histoire des théories grammaticales dans l'antiquité, Paris 1854. En ny udgave af Apollonii Dyscoli quae supersunt er begyndt af R. Schneider i Grammatici Graeci I, Lips. 1878.

4) Jf. allerede Plato Krat. p. 393 D: *τῶν στοιχείων οἶσθα ὅτι ὀνόματα λέγομεν, ἀλλ' οὐκ αὐτὰ τὰ στοιχεῖα, πλὴν τεττάρων, τοῦ ε καὶ τοῦ υ καὶ τοῦ ο καὶ τοῦ ω* (disse fire bogstaver hed dengang endnu blot *εἶ*, *ὖ*, *οὖ*, *ὦ*). *τοῖς δ' ἄλλοις φωνήεσί τε καὶ ἀφώνοις οἶσθα ὅτι περιτιθέντες ἄλλα γράμματα λέγομεν, ὀνόματα ποιοῦντες.* På lignende måde mange andre steder senere. Om

Om den fysiologiske dannelse af de forskellige lyd havde Grækerne og Romerne vel gjort en del iagttagelser, men i det hele havde de dog langt mindre klare forestillinger herom end Inderne[1]). De inddele bogstavlydene, blot efter deres relative klangfylde, deres funktion i stavelsen, i 1) *φωνήεντα vocales*, „selvlyd", d. v. s. de bogstaver, der kunne udtales alene, i og for sig have en hørlig klang, og 2) *σύμφωνα, consonantes* (sjeldent *consonae*), „medlyd", som kun kunne udtales sammen med en vokal; disse kunne atter være dels *ἡμίφωνα, semivocales*, de, som dog have en vis i og for sig hørlig klang (*λ, μ, ν, ρ, σ* og de sammensatte *ζ, ξ, ψ*), dels *ἄφωνα, mutae*, de ganske klangløse med de kendte underafdelinger *ψιλά, lēves, tenues, μέσα, mediae, δασέα, asperae, aspiratae*[2]). Ret indgående har man behandlet *προσῳδίαι*, de forskellige accenter, og derunder tillige kvantiteten, hvorved kan mærkes betegnelsen af stavelser som lange dels *φύσει, natura*, dels *θέσει, positione*; her møde vi igen den modsætning, vi i det foregående atter og atter have truffet; kun synes *θέσει, positione*, egentlig „vedtægtsmæssigt", her efterhånden at være blevet opfattet som „på grund af stillingen"[3]). Heller ikke syntaxen er forsömt; en særlig og ret udførlig fremstilling af den har navnlig Apollonios Dyskolos givet.

Fra Grækerne kom grammatikkens studium til Romerne. Selv om de formodentlig allerede tidligere havde modtaget visse elementære impulser gennem Grækerne i Syditalien (således Ennius), kom de dog förste til at göre nærmere bekendtskab med den græske grammatiske videnskab ved den tilfældige omstændighed, at den förnævnte grammatiker KRATES fra Mallos omtrent år 169 f. Kr. kom til Rom som gesandt fra kong Attalos og blev nødt til at blive der i længere tid. Han holdt da i Rom sproglig-litterære forelæsninger (naturligvis på græsk), hvilke vakte stor

den videre betydningsudvikling af ordet *στοιχεῖον* og det dertil svarende lat. *elementum* ud fra grundbetydningen bogstav, flert. alfabet (de enkelte led i en række, *στοῖχος*), se H. DIELS, Elementum, eine Vorarbeit zum griech. u. lat. Thesaurus, Leipz. 1899.

1) Jf. BRÜCKE, Grundz. der Physiol. u. Systematik der Sprachlaute², 1876, s. 117 ff.

2) Jf. allerede Plato Krat. anf. st. og 424 C, Philebos 18 B, C, Theaet. 203 B.

3) Jf. MADVIG, Kortfattet græsk Metrik, 1867, s. 16 note 1.

opsigt blandt de dannede Romere[1]). Hvad den grammatiske side angår, blev man ført midt ind i den stående strid om anomali eller analogi, og det varede ikke længe, inden Romerne begyndte på deres eget sprog at anvende de principer, de havde lært af Grækerne. Hvor interesserede selv de höjeststående have været i disse studier, se vi f. ex. af at CÆSAR på et af sine tog til Gallien skal have skrevet et værk „*de analogia*", som desværre er tabt. Titelen kunde tyde på, at han har været analogist. Ham tilkommer også æren af at have dannet kasusnavnet *ablativus*, hvortil der jo på græsk ikke fandtes noget tilsvarende. Uden at dvæle ved de egentlige grammatikere, som vi kun kende af navn eller af citater (f. ex. hos Gellius), må særlig fremhæves Cæsars samtidige VARRO (116—27 f. Kr.), den lærdeste af alle Romere. Han havde bl. a. skrevet en række grammatiske arbejder, af hvilke vi desværre kun have levnet en forholdsvis lille del (5te—10de bog, endda med forskellige huller) af værket *de lingua latina* (oprindelig 25 bøger). Så ringe den bevarede del end således er, giver den os dog, trods alle svagheder, tilstrækkeligt til i höj grad at lade os beklage savnet af det, der er tabt. Varro er en hovedkilde for vort kendskab til de gamles opfattelse af begreberne analogi og anomali, mellem hvilke han i det hele optræder mæglende, idet han drøfter, hvad der i böjning og orddannelse taler for eller imod hvert af dem[2]). Da han altid henter sine exempler fra latin, bliver han tillige i mange henseender en vigtig kilde for os med hensyn til det latinske sprogs historie. Hvad angår etymologisk methode — om man tör bruge dette ord — slutter han sig fuldstændig til det fra Stoikerne overleverede, hvorpå jeg skal nævne exempler i det følgende, medens han ellers oftere træder i modsætning til dem.

I de følgende tider fortsattes hos Romerne stadig de grammatiske studier, studiet af sproget og af den ældre litteratur, hvad vi dog ikke her kunne opholde os nærmere ved. Jo mere talesproget efterhånden fjerner sig fra det traditionelle skrift-

---

[1]) Suetonius, de grammaticis 2.

[2]) Jf. STEINTHAL, anf. værk s. 493 ff., [2]II, s. 130 ff. V. HENRY, De sermonis humani origine et natura M. Terentius Varro quid senserit, Insulis (Lille) 1883.

sprog, som man stadig vedblev at holde fast på, desto nødvendigere blev lærebøger og andre hjælpemidler til den nöjagtige tilegnelse og forståelse deraf, og vi have derfor fra den senere del af oldtiden en række sådanne arbejder, dels glossarer dels grammatikker *(„artes")* f. ex. af Donat (omtr. 350) o. m. a., iblandt dem som den ypperste PRISCIAN (omtr. 500)[1]).

Jeg har dvælet en del ved sprogvidenskabens udvikling hos Grækerne og Romerne på grund af den betydning, den har haft for hele eftertiden. På Grækernes sprogvidenskab, således som den formede sig hos Romerne, er overhovedet den grammatiske videnskab i Europa lige ned til det 19de århundrede bygget; som et vidnesbyrd derom blandt mange andre står endnu den grammatiske terminologi, der for den allerstörste del er ganske den samme, som oldtiden allerede brugte, og selv f. ex. de i de senere tider opkomne, almindelige danske benævnelser ere for en stor del kun en mere eller mindre heldig gengivelse af de gamle navne og grunde sig kun i de færreste tilfælde på en ny og bedre indsigt i de sproglige kategorier[2]).

Den svage side ved Grækernes og Romernes sprogvidenskab er på den ene side dens afhængighed af filosoferne, hvad der for lange tider, tildels bestandig, gav den spekulative side en uforholdsmæssig overvægt over den empiriske, der netop skulde afgive grundlaget for erkendelsen af de almindelige principer, på den anden side den omstændighed at man kun kendte og kun brød sig om sit eget sprog, höjest de to, græsk og latin. Den sidste ensidighed gælder ganske vist også med hensyn til Inderne; men for de klassiske sprog er den så meget uheldigere, som disse i sig selv i det hele ere mindre gennemsigtige end sanskrit. Mange fænomener måtte som følge deraf enten undgå opmærksomheden eller blive urigtigt tydede, og særlig måtte den historiske erkendelse af sprogudviklingen i höj grad lide under dette begrænsede syn. Ganske vist have vi i rigt mål optegnelser om ord og former fra de ældre litteraturtrin, der afvige fra en senere sprogbrug; men forståelsen

1) Jf. Grammatici Latini ex recensione KEILII, I—VII med supplem., 1855—80.
2) Jf. fra den nyeste tid H. G. WIWEL, Synspunkter for dansk sproglære, Kbh. 1901.

af udviklingens historie, f. ex. i lydlig henseende, er, for så vidt man overhovedet indlader sig derpå, i regelen yderst mangelfuld; oftest er formålet blot enten at oplyse om vedkommende ords glemte betydning eller at fremhæve forskellen fra tidens sprog.

Den side af oldtidens sprogvidenskab, der nærmest skulde synes at staa i forbindelse med sproghistorie, er ordetymologien. Men således som denne hele oldtiden igennem blev drevet, og det med stor iver, har den i virkeligheden lidet eller intet med sproghistorie at göre. Methoden er, så snart man kommer ud over, hvad der for enhver må være umiddelbart indlysende, stadig den samme som hos Plato eller Stoikerne og yderst forskellig fra Indernes exakte analyse[1]). Etymologen søger blot, ved en vilkårlig association og en lige så vilkårlig anvendelse af rent logisk-rhetoriske figurer som lighed, analogi, modsigelse o. l., i ordet at eftervise en vis i forvejen dannet forestilling om den genstand, det betegner. Om noget lovbestemt forhold mellem forskellige lyd eller lign. havde man intet begreb, tværtimod tillader man sig, hvad antagelsen af lydovergange angår, de allerstörste vilkårligheder[2]), og selv med hensyn til det historiske forhold mellem de forskellige ord, der sammenstilles, kunne vi finde exempler paa den besynderligste uklarhed. Således siger Varro f. ex., at en „læge“ er kaldt således efter lægekunsten, ikke af at læge, „hvilket er denne genstands sidste rod“[3]). Dette er dog ganske at vende forholdet på hovedet, foruden at vi her også have et exempel på en anden uklarhed, som man aldrig kom ud over, nemlig,

---

1) Jf. REITZENSTEIN, Gesch. d. griech. Etymologika s. 179 ff. E. WÖLFFLIN, Die Etymologien der lateinischen Grammatiker, i Archiv für lat. Lexikographie u. Gramm. VIII, s. 421 ff., 563 ff.

2) Jf. Quintilian I, 6, 32: Iam illa minora, in quibus maxime studiosi eius rei fatigantur, quae paululum declinata varie et multipliciter ad veritatem reducunt aut correptis aut porrectis, aut adiectis aut detractis, aut permutatis litteris syllabisve. Inde pravis ingeniis ad foedissima usque ludibria labuntur. Ang. hele dette punkt se WÖLFFLIN, anf. st., s. 563 ff.

3) Artificibus maxuma causa ars; id est ab arte medicina ut sit medicus dictus, a sutrina sutor, non a medendo ac suendo, quae omnino ultimae earum rerum radices. V, 92.

hvorvidt det ene ord er afledt af det andet eller den ene „ting" har fået sit navn efter den anden.

At der kan findes gode og rigtige forklaringer, er en selvfølge; men i virkeligheden er det undtagelser. Her skal kun anføres exempler, væsentlig fra latin, paa nogle af de mest iöjnefaldende afveje.

Et princip, der stadig spiller en stor rolle især ved forklaringen af „grundordene", som etymologen må standse ved (*ἀρχαί*, *initia*, *radices*, hvad der er noget helt andet end de indiske grammatikeres rødder), er onomatopoiien, lydsymbolikken eller lydefterligningen (*μίμησις*), hvorved man lader ordet i sin lydlige form efterligne den genstand, det udtrykker. Herhen hører det, vi allerede have truffet exempler på i Platos Kratylos (ovf. s. 10), at man tillægger den enkelte bogstavlyd en vis vilkårlig betydning, som naturligvis udelukkende er abstraheret fra enkelte ord i ens eget sprog. Exempler på en sådan opfatning træffe vi stadig på. Således læse vi hos Gellius (X, 4), at grammatikeren Nigidius Figulus (1. årh. f. Kr.), blandt andre argumenter for at ordene ere *φύσει*, har gjort opmærksom på at ved udtalen af *vos* bevæger man læberne frem og retter udåndingen mod dem, med hvem man taler, medens man ved *nos* ikke skyder læberne frem og tillige holder udåndingen tilbage hos sig selv; ligeså ved *tu*, *tibi* lige overfor *ego*, *mihi* (!)[1].

En langt senere forfatter, kirkefaderen Augustinus († 430 e. Kr.), giver os i sit lille Skrift „Principia dialecticae"[2]) nogle ret interessante bemærkninger om etymologi og dens methode, som han for øvrigt selv stiller sig noget tvivlende til[3]). Han udtaler der

---

1) Hvad mon han vilde sige f. ex. om svensk *vi* og *ni*? Sml. også Holbergs Epistel 280, der handler om dette sted: „Disse *Argumenter* ere artige nok og kunde holdes for at være af nogen Vægt, hvis han kunde til Beviis herpaa have anført nogle 100de andre Ord af samme Natur. Men, saasom dette ikke kand skee, bliver Anmærkningen latterlig". Og han ender meget fornuftigt med at sige: „Man maatte ellers, for at dømme med nogen Grund herom, anføre Exempler af meere end et Sprog, ja man maatte søge om Beviisligheder af det allerældste Sprog, eller det som *Adam*, Sprogets *Inventor*, haver talet, hvorom dog ingen Vished haves".

2) Sancti Augustini opera, Antwerpiæ 1700, I, s. 615.

3) De origine verbi quaeritur, cum quaeritur, unde ita dicatur: res mea sententia nimis curiosa et non nimis necessaria . . . Quod si omnino multum

bl. a., at ingen vil bestride, at de stavelser, der indeholde bogstavet *v*, har en klang af noget tykt og stærkt (crassum et quasi validum sonum edere), som *venter, vafer, velum, vinum, vomis, vulnus* o. a., særlig *vis*! Hertil slutter sig f. ex. *vincula* „quia *violenta* sunt", *vimen* „quo vincitur" o. fl. ord, bl. a. *via* enten „quae *vi* pedum trita est" eller fordi den krummer sig ligesom en vinstok (*vitis*) eller en vidie (*vimen*), o. s. v.! (Hvad *via* angår, har Varro, V, 35, den utvivlsomt rigtige forklaring: „qua vehebant, *viae* dictae", ɔ: *via* kommer af roden i *veho* [for *vehia* eller *vegia*?], jf. oldn. *vegr*.)

En ejendommelig anvendelse af det samme princip, overensstemmelse mellem lyd og betydning, finde vi[1]), når grammatikeren Tryphon (på Augusts tid) forklarer ordet **φιλήτης** (**φηλήτης**) ‚tyv, bedrager' af **ὑφελέσθαι** ‚hemmelig borttage', således at det skulde stå i stedet for **ὑφειλέτης**; thi når der i et ord ligger betegnelsen af en mangel, en berøvelse (‚tyv'), skulde dette også kunne udtrykkes i formen, derved at et bogstav eller en stavelse (*ὑ*-) mangler. Det samme skulde også finde sted f. ex. i ordet **ἡμικύκλιον** ‚halvkreds', som efter hans mening står i stedet for **ἡμισυκύκλιον**, og hvor da stavelsen **συ** skulde være bortkastet som udtryk for at der mangler noget i det hele, hele kredsen. (Naturligvis er **ἡμι**-, lat. *sēmi*-, det oprindelige og adjektivet **ἥμισυς** ‚halv' en videre afledning deraf.)

Også det modsatte finde vi exempler på[2]). Således hedder det i Etymologicum Magnum, at det græske imperfektum adskilles fra præsens ved det forlængende augment, fordi det også i betydningen udtrykker en længere udstrækning i tid end præsens, og efter et temmelig sent grammatisk skrift af den såkaldte Apuleius minor bör ordet *saeculum*, skönt det efter forfatterens mening kommer enten af *sequor* eller af *senex* (!) og derfor egentlig

---

iuvaret explicare originem verbi, ineptum esset aggredi, quod persequi profecto infinitum esset. Quis enim reperire possit, quod quid dictum fuerit, unde ita dictum sit? Huc accedit, quod ut somniorum interpretatio ita verborum origo pro cuiusque ingenio prædicatur. Anf. st., s. 614.

1) Se STEINTHAL, anf. værk, s. 342.

2) STEINTHAL, anf. st.

skulde have *ē*, dog skrives med *ae*, fordi det betegner noget, der er meget langt (quia rem productissimam designabat)[1]. Hermed kan det omvendt sammenlignes, når Seneca (Quaest. natur. II, 56, 2) taler om ordet *fulgĕre* ‚lyne' og siger, at de gamle sagde *fulgĕre* med kort vokal i (infinitivens) næstsidste stavelse „ad significandam hanc e nubibus subitae lucis eruptionem".

Et udslag af den fuldstændige mangel på etymologisk methode og den gennemgående uklarhed med hensyn til de almindelige principer for afledning og det historiske forhold mellem sammenhørende ord er den overordentlig hyppige forklaring af et ord ved en slags sammensætning af to eller flere ord[2], som f. ex. når Varro (V, 101), med henvisning til grammatikeren Aelius Stilo, forklarer *volpes (vulpes)*, en ræv, „quod volat pedibus" (= „*volipes*" Quintilian I, 6, 33), eller (V, 129) *ornatus*, pynt, som „ab ore natus", fordi det mest kommer an på ansigtet, hvad der klæder en kvinde, eller når vi hos senere grammatikere finde forklaringer som *monumentum*, quod moneat mentem. Mangfoldige exempler herpå forekomme hele oldtiden igennem lige fra Plato af.

Den værste af de etymologiske figurer er dog måske forklaringen **κατ' ἀντίφρασιν**, hvad der på latin kaldtes *contradictio* eller *progressio in contrarium*. Herhen høre sådanne bekendte etymologiske karikaturer[3] som *lucus*, quod minime luceat[4]; *ludus* (i betydningen skole; oprindelig leg, øvelser), quia sit longissime a lusu; *Ditis* (underverdenens gud), quia minime dives; *bellum*,

---

1) Ordet *saeculum*, hvis oprindelige betydning er en menneskealder, er vistnok afledt af roden i *sero (*si-s-o)* ‚så', *satum*, *sēmen*. Skrivemåden af dette ord vakler noget mellem *ae* og *e*; dog er det förste hele oldtiden igennem det aldeles overvejende.

2) Jf. WÖLFFLIN, anf. st., s. 423, 436 ff.

3) De förste tre exempler allerede hos Quintilian I, 6, 34 („*lucus*, quia umbra opacus parum luceat"); jfr. Charisius hos KEIL, Gramm. Lat. I, s. 276, Donat smst. IV, s. 402, Augustinus, anf. st., o. m. a. Se også STEINTHAL, anf. st., s. 343 ff., WÖLFFLIN, anf. st., s. 434 ff.

4) *Lucus*, ældre lat. *loucos* ‚lund' må oprindelig netop have betydet ‚lysning', et sted med lav eller tynd trævæxt eller uden træer; sml. sanskr. *lōka-s* ‚frit rum; sted; verden', litauisk *laukas* ‚det frie (mods. huset), mark', oldhöjtysk *lôh* (oldn. *ló* i stednavne som Oslo?) ‚buskads, lund'.

quod res bella non sit[1]); *foedus*, quod res foeda non sit[2]); *Parcae*, quia nulli parcunt (Donat); *caelum*, quod est caelatum (kunstig udhamret, smykket) aut, contrario nomine, celatum (skjult!), quod apertum est (Varro V, 18 efter Aelius Stilo).

Således afleder Varro (V, 117) *vallum* ‚forskansning' af at ingen kan skræve over den (quod ea *varicare* nemo posset), men han tilföjer endnu et andet alternativ, nemlig at de enkelte palissader ere tilhuggede i spidsen, så at de danne et V (quod singula ibi extrema bacilla furcillata habent figuram litterae V). Her have vi et med onomatopoiien beslægtet princip, men med den forskel, at det ikke engang er lyden, man går ud fra, men det latinske begyndelsesbogstavs form. Efter samme princip forklarer den för nævnte Apuleius ordet *hostis* (der oprindelig ikke engang betyder ‚fjende', men ‚gæst, fremmed') deraf, at bogstavet H er „quasi biceps gladius inter duas hostiles partes". Her ere vi efterhånden nåede over i det vildeste af det vilde[3]).

Det vilde være örkesløst at dvæle mere ved disse fantasterier. De anførte exempler ville være mere end tilstrækkelige for at vise, hvilket svælg der adskiller oldtidens etymologiseren fra vor tids sprogvidenskab. Dersom de gamle havde kendt noget til andre sprog, vilde man dog måske ikke være kommen ind på så fortvivlede yderligheder. Det höjeste, man sammenlignede, var imidlertid græsk og latin, og det endda kun fra det sidste sprogs standpunkt, ikke omvendt. Man kunde naturligvis ikke undlade at lægge mærke til den store overensstemmelse, der i det hele er mellem disse to sprog. Man plejede da at antage latin for en fordærvet afart af græsk, særlig den æoliske dialekt

---

1) *Bellum* ‚krig', tidligere *duellum* (en form der atter senere optages: duel), af talordet *duo*; jf. vort tvist, tvedragt o. l.; *bellus* ‚smuk' af *bonus, bene*, hvor for øvrigt *b* også er trådt i stedet for ældre *du* (gl. lat. *duenos, duonus*), men roden er en helt anden.

2) Varro, V, 86, stiller rigtigt *foedus* ‚forbund' sammen med *fides* (*fīdo*, ældre *feido;* samme aflydsforhold som gr. *πείθω, πέποιθα*).

3) Jeg kan ikke nægte mig den fornöjelse at tilföje, at endnu i det 19de århundrede en ungarsk sprogfilosof for alvor har villet finde et vidnesbyrd om det ungarske sprogs oprindelighed i at f. ex. ordet for ‚sax', *olló*, når det skrives, netop viser billedet af en sax (ollo), eller at *kút* ‚brönd' (K$_U$T) på samme måde fremstiller en mand (K), der ved hjælp af bröndvippen (T) hejser vand op af en brönd (U).

(således f. ex. Varro på flere steder), og dette kombineredes så med de bekendte ukritiske sagn om en indvandring til Latium efter den trojanske krig. En enkelt gang kunde man vel også, til forklaring af et eller andet ord eller navn, tage hensyn f. ex. til frygisk for græskens vedkommende[1]), for latinens til andre af de gamle dialekter eller sprog i Italien som sabinsk (oftere hos Varro), oskisk[2]) eller etruskisk[3]), for så vidt man overhovedet kendte noget til disse, og i Kratylos finde vi f. ex. udtalelser om at barbarerne ere ældre end Grækerne, og at disse utvivlsomt have lånt mange ord fra barbarernes sprog (p. 409 E, 425 E)[4]). Men dette er så forsvindende, at det blev uden nogen som helst betydning for en virkelig historisk sprogerkendelse. Udenfor deres egne grænser så oldtidens kulturfolk overhovedet kun barbarer, hvis sprog det efter hele deres ånd ikke kunde falde dem ind at ofre nogen interesse, endsige noget videnskabeligt studium.

Tör vi antage, at en vis grad af kendskab og hensyntagen til andre sprog end modersmålet vilde have været af betydning for dettes grammatiske behandling i oldtiden, så må videnskaben endnu fra et andet synspunkt dobbelt beklage denne oldtidens ensidighed. Hvor meget værdiløst arbejde med etymologiske spekulationer eller i andre retninger vilde vi ikke have skænket oldtiden, hvis den i stedet derfor havde efterladt os nogle ordentlige og pålidelige meddelelser f. ex. om Skythernes sprog, om frygisk, thrakisk eller getisk — som Ovid havde haft så udmærket tid og lejlighed til at sætte sig ind i —, om etruskisk, som i det mindste i republikens tid endnu må have været almindelig hørt i Rom, om gallisk, iberisk, ligurisk eller hvilkesomhelst andre af de mangfoldige, beslægtede eller ubeslægtede sprog, som man da kom i beröring med! Hvilken betydning vilde dette ikke have haft til forståelse af menneskeslægtens

1) F. ex. Kratylos p. 410 A (**πῦρ, ὕδωρ, κύνες**).

2) F. ex. Varro VII, 28 *(cascus)*, 29 *(casnar)*, Festus p. 206 Müll. *(petoritum*, osk. *petora* 4).

3) F. ex. Varro V, 55, Festus (Pauli exc.) p. 88 Müll. (*falae* „a *falando*, quod apud Etruscos significat caelum").

4) Om Platos betragtning af fremmede nationer sml. LUTOSLAWSKI, Origin and Growth of Plato's Logic, s. 231 f.

historie! Nu ere disse sprog forlængst forstummede, og de fleste have for evigt taget løsningen af de gåder, der knytte sig til dem, med i graven. Hvad vi tilfældig finde af spredte glosser eller andre antydninger vedrörende sådanne sprog hos Grækere og Romere, har man i nyere tid omhyggelig samlet, men det, der kan bygges derpå, er for lidet eller intet at regne. Kun for de sprogs vedkommende, der selv have efterladt sig skrevne mindesmærker — ofte sparsomme nok, når vi se bort fra Orientens store kulturfolk —, sådanne som f. ex. oskisk, umbrisk, etruskisk, lykisk, frygisk og enkelte andre, må nutidens sprogvidenskab möjsommeligt søge at arbejde sig frem til en smule lys, med bevidstheden om hvor spredt og ufuldkomment dette med de midler, den har til rådighed, alligevel altid vil blive.

Hvad der först bragte skranken mellem kulturfolkene og „barbarerne“ til at falde, var kristendommen. Den henvendte sig ligelig til alle folk, idet den betragtede alle mennesker som brødre, og den måtte göre det i folkenes eget sprog. Just blandt de tidligere tilsidesatte vandt den for en stor del sine tilhængere. Dette havde til følge, at disse sprog efterhånden begyndte at fremdrages af den skjulte og tilbagetrukne stilling, hvori de hidtil havde levet, og at man også begyndte at benytte dem i skrift, fornemmelig gennem oversættelser eller fortolkninger af bibelen eller dele deraf. Dette gælder således allerede i 3.—5. årh. om koptisk (den yngre fortsættelse af gammelægyptisk), gotisk, armenisk, dernæst keltisk (irsk), oldengelsk, oldhöjtysk, slavisk (9. årh.), og andre sprog, af hvilke en del efterhånden ere blevne bærere af nye store litteraturer. Derved er kundskaben om disse sprog eller sprogtrin bleven bevaret, og denne gennem kristendommen vakte interesse for folkesprogene er således i höj grad kommen en senere tids videnskab til gode.

På den samtidige sprogvidenskab fik dette derimod foreløbig ingen indflydelse. I hele middelalderen var latin det eneste sprog, man studerede; selv græsk glemtes fuldstændig i hele Vesteuropa. Og hvad latin angår, nåede man ikke blot ikke ud over den senere oldtids grammatik, men hvad denne tidsalder selv frembragte, indskrænkede sig — med nogen forskel mellem den ældre tid og den senere fra det 12te årh. af, da skolastikken

sætter sit præg også på grammatikken — til kompilationer og udtog af de ældre grammatikere, navnlig Donat (hvis navn næsten blev til et fællesnavn) og Priscian[1]). De yderst få grammatiske arbejder, man har på folkesprogene fra middelalderens sidste halvdel, have dels blot til formål at lette tilegnelsen af latin, dels gå de i alt fald ganske i latinens og de latinske grammatikeres ledebånd. Som nogle af de mærkeligste blandt disse må fremhæves de små islandske grammatiske afhandlinger (fra 12te til 14de årh.), der ere föjede til Snorres Edda og navnlig indeholde höjst interessante fonetiske iagttagelser[2]); også kan nævnes et par provençalske grammatikker fra 13de årh.[3]) og en kymrisk grammatik fra samme tid. Hvorledes grammatikken i middelalderen blomstrede hos Araberne i forskellige skoler, med delvis påvirkning fra Aristoteles, ligger for langt af vejen til at jeg her kan komme ind derpå[4]).

Efter den genfødelse af videnskaberne, der betegner overgangen fra middelalderen til den nyere tid, vedbliver latin endnu stadig at være det centrale i alle studier, hvortil imidlertid nu også slutter sig græsk. Udgivelsen og fortolkningen af de gamle litteraturværker giver dog for lang tid tilstrækkeligt arbejde; hvad der fremkommer i retning af grammatik og lexikografi som frugt af disse studier af mænd som JUL. CÆSAR SCALIGER (1484—1558), ROBERT STEPHANUS (Estienne, 1503—1559), dennes sön HENR. STEPHANUS (1528—1598) o. a., er enten endnu altfor meget præget af skolastisk filosofi eller væsentlig beregnet

---

1) C. THUROT, Notices et extraits de divers manuscrits latins pour servir à l'histoire des doctrines grammaticales au Moyen-âge (Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque impériale, etc., T. XXII, P. 2). BAEBLER, Beiträge zu einer Geschichte der lat. Grammatik im Mittelalter, Halle 1885.

2) Islands grammatiske litteratur i middelalderen, Kbh. 1884—86 (I. Den förste og anden gramm. afhandling i Snorres Edda, udg. af V. DAHLERUP og FINNUR JÓNSSON. II. Den tredje og fjærde gramm. afhandling o.s.v. udg. af BJÖRN M. ÓLSEN, som i indledningen også giver en udsigt over middelalderens grammatik).

3) F. GUESSARD, Grammaires provençales de Hugues Faidit et de Raymond Vidal, 2e éd. Paris 1858.

4) Jf. RENAN, Histoire générale des langues sémitiques, 4e éd. 1863, s. 375 ff. FR. BUHL, Sproglige og historiske Bidrag til den arabiske Grammatik, 1878, indledning; BESTHORN, Aristoteles og de arab. grammatikere, i Festskrift til V. Th., 1894, s. 166 ff.

på at være hjælpemidler til tilegnelsen af de klassiske sprog; i den egentlige sprogvidenskab yder den klassiske filologi ikke umiddelbart noget nyt af blivende betydning, og i det 17de—18de årh. indtræder der ligefrem en tilbagegang. Hvad navnlig de på deres område ellers fremragende hollandske filologer fra denne periode præstere af sprogforklaring, står fuldt paa trin med det værste fra oldtiden og havde kun den virkning efterhånden at bringe etymologi fuldstændig i vanry[1]).

Men at der ved renæssancen virkelig var vakt et nyt liv i videnskaberne, viser sig alligevel snart på andre områder af sprogvidenskaben ved det langt videre og friere syn, der her træder frem. Ved siden af de klassiske sprog kastede man sig allerede tidligt med stor interesse over orientalske sprog, d. v. s. væsentlig de semitiske (hebraisk, arabisk, syrisk o. s. v.), om hvis indbyrdes forhold man hurtigt var på det rene[2]). Men også mange andre og da först og fremmest de forskellige levende sprog begynder man efterhånden så småt at inddrage i forskningerne. Det fortjener at nævnes, at vi endog hos den geniale og mærkværdig mangesidige filolog JOSEPH JUSTUS SCALIGER (1540—1609, sön af Jul. Cæs. S.) finde det förste forsøg på en gruppering af alle de europæiske sprog, som i al sin korthed er mærkelig klar og fuldstændig[3]). Han henfører dem til 11 stamsprog, „matrices", med mange dialekter eller „propagines". Af sådanne „matrices" er der 4 större, hvilke han betegner efter deres respektive navne for „gud", og 7 mindre[4]).

[1]) Jf. indledningen til CURTIUS, Grundzüge d. griech. Etymol.

[2]) TH. NÖLDEKE, Die semitischen Sprachen², Leipz. 1899, s. 2.

[3]) Diatriba de Evropæorum lingvis (skrevet 1599), i Jos. Just. Scaligeri Opuscula varia antehac non edita, Parisiis 1610, s. 119 ff.

[4]) Han siger f. ex.: „Eadem verba faciunt vnam linguam videri: sed eorundem verborum traiectio, immutatio, inflexio, aliam atque aliam propaginem facit. Nam Italicam, Hispanicam, & Gallicam, Latinam vocamus propter vnum verbum Latinum, quanquam varie immutatum in illis tribus: exempli gratia GENER Latinum, Italis est GENERO, Hispanis YERNO, Gallis GENDRE. Latina sunt, si originem spectes, sin distinctionem, vna quæque natio harum trium illud vindicat sibi. Itaque possumus deligere vnum verbum Matricis, quod commune sit propaginibus, siue Dialectis, à quo nomen ipsa Matrix habere possit. Sunto igitur quatuor hæc verba, DEUS, ΘΕΟΣ, GODT, BOGE, notæ quatuor maiorum Matricum, Latinæ, Græcæ, Teutonicæ, Sclauonicæ". — Om „*Godt*-sprogene" siger han videre: „Matricis GODT propagines siue

Mærkelige tilløb til en ny, mere empirisk methode i sprogvidenskaben finde vi hos den navnlig som filosof bekendte PETRUS RAMUS (PIERRE DE LA RAMÉE, f. 1515, dræbt Bartholomæusnatten 1572)[1]). Den kamp, han i filosofien førte mod den aristoteliske logik og skolastikken, overførte han også på behandlingen af grammatikken, og f. ex. den franske grammatik, han udgav 1562 under den lakoniske titel *Gramère* og på ny, meget forøget, 1572, indeholder ved siden af særheder og ensidigheder også adskillige fine iagttagelser især med hensyn til lydlæren og til formlærens inddelinger. Blandt filologer af hans skole bör vi her særlig mindes vor landsmand JACOB MADSEN AARHUS (JACOBUS MATTHIÆ f. 1538, fra 1574 professor her ved universitetet, død 1586)[2]), der af E. Sievers[3]) er bleven hædret med titelen „der älteste Phonetiker der Neuzeit". Det, der skulde berettige til denne titel, er det mærkelige lille skrift af ham, der udkom i selve hans dødsår, 1586, i Basel: *De literis libri duo*, — mærkeligt dels ved de systematiske bestemmelser af sproglydene og deres dannelsesmåde, som han her giver, dels ved de oplysninger, det indeholder om dansk dialektologi, idet de mange danske exempler, der anføres, og som åbenbart gengive forfatterens egen udtale, ere rent ravjyske (f. ex. *ah* ego, *smej* faber, *svort* niger, *løv* vivere)[4]).

---

idiomata præcipua sunt tria Teutonismus, Saxonismus, & Danismus. Rursus Teutonismi idiomata duo, superior Teutonismus, quæ est lingua Wasser; inferior Teutonismus siue lingua Water: Reliqua duo idiomata & ipsa quidem sunt linguæ Water.... Danismi tria discrimina sunt, lingua scilicet Danorum Limitaneorum, quos Denemarkos vocant; Danorum Australium: qui Suedan, Suedi & Sueones ab Austro dicti [han må vel altså antage „Suedan" for afledt af Syd]: denique Danorum Septentrionalium. Qui Nordan, Normanni, & Noruegi vocantur; a quorum Idiomate propagatum est Islandicum hodiernum, quod ita intelligitur à Noruegis, vt Hollandica lingua à Germanis, Italica à Gallis". — De 7 mindre „matrices" ere albanesisk („epirotica"), tatarisk, ungarsk, finsk med lappisk, irsk, kymrisk („britannica") med bretonsk, baskisk. — Når han betegner alle disse 11 „matrices" som „nullo inter se cognationis vinculo coniunctæ", går han naturligvis for vidt.

1) Jf. HÖFFDING, Den nyere Filosofis Historie, 1894, I, s. 168 ff.

2) Jf. H. F. RÖRDAM, Kjøbenhavns Universitets Historie fra 1537 til 1621. II, 1869—72, s. 215 ff., 297—301, 608 ff. BRICKA, Biografisk Lexikon I, s. 24 ff.

3) Grundzüge der Phonetik[4], 1893, s. 149, 387.

4) Jf. om dette værk TECHMER, Internat. Zeitschr. f. allgem. Sprachwiss., V, s. 84 ff., hvor den vigtigste del af det er optrykt på ny; O. JESPERSEN,

Det vilde ikke her være stedet til at komme ind på alt, hvad det 16de—18de århundrede har bragt frem vedrörende de enkelte sprog såvel europæiske som ikke-europæiske[1]). Her skal kun nævnes, at også den historiske behandling af visse af dem begynder at komme ind på rigtigere og bredere veje, i alt fald hvad den etymologiske side angår, hvor famlende og usikkert det end er i methodisk henseende. Således kan på de romanske sprogs område nævnes G. MÉNAGE'S *Dictionnaire étymologique de la langue française* (Paris 1650, på ny 1694 og 1750) og *Origini della lingua italiana* (Par. 1669 og på ny Genf 1685) samt FERRARI'S *Origines linguæ italicæ* (Patavii 1676), værker, der have haft deres betydning ned til vor tid; endvidere, på nordisk område, det beskedne, men om megen lærdom og interesse vidnende lille arbejde af PEDER SYV: *Nogle Betenkninger om det Cimbriske Sprog* (1663, „cimbrisk" brugt dels i betydningen nordisk dels i videre forstand gotisk-germansk), eller fra det 18. årh. den fremragende svenske sprogforsker J. IHRE'S *Glossarium Suio-Gothicum* (1769), et forsøg til en stor svensk etymologisk ordbog.

For sådanne begrænsede områder var etymologiske resultater dog til en vis grad mulige trods tidens mangel på methode. Men værre var det, når man vilde gå længere tilbage. Hvorledes de klassiske filologer efterhånden bragte al etymologiseren i vanry ved deres aldeles vilkårlige behandling af dette emne med hensyn til græsk og latin — hvilket sidste, som i oldtiden, betragtedes som et slags fordærvet græsk —, dette er allerede nævnt i det foregående. Men toppunktet i denne henseende nåedes dog, da der efter reformationstiden tillige indblandede sig religiøse hensyn og fordomme, støttede af tidens bornerte intolerance. Efter bibelens autoritet går man ud fra, at ikke blot alle sprog stamme ned fra ét, men at dette oprindelige sprog er hebraisk. Selve denne tanke går meget længere tilbage

---

Fonetik, 1897—99, s. 17 f., hvor der dog fremdrages en lidt ældre engelsk fonetiker, JOHN HART (1569).

[1]) For dansk få vi jo således, som bekendt, i den anden halvdel af det 17de århundrede de vigtige og fortjenstfulde grammatikker af ERIK PONTOPPIDAN, PEDER SYV og HENRIK GERNER og i midten af det 18de århundrede HÖJSGAARDS endnu stedse uovertrufne arbejder.

og kan allerede spores hos de gamle kirkefædre, men dengang endnu ganske naivt, saa meget mere som de fleste knap kendte noget til hebraisk. Nu stiller sagen sig ganske anderledes, da alle de betydeligere filologer i det 16de og 17de årh. tillige var dygtige orientalister og theologer. Den hebraiske theori sættes nu ligefrem i system, og, som Rask siger et sted[1]) om hele denne bevægelse, „man kan ikke undres over, at dette lykkedes så vel, da man i forvejen var så overbevist derom".

Der existerer en mængde skrifter navnlig fra det 17de, til dels endnu fra det 18de årh., der hvile på denne anskuelse eller gå umiddelbart ud på at vise dens rigtighed. Naturligvis beror det hele kun på de vildeste og vilkårligste ordsammenstillinger, i hvilke man ved allehånde fortvivlede kunster søger at bringe en methode ind. Et af de udførligste og tillige mest karakteristiske arbejder af denne retning er ETIENNE GUICHARD'S *L'harmonie étymologique des langues* (trykt i Paris 1606)[2]). Det hedder her i fortalen: „*Quand à la deriuaison des mots par addition, substraction, transposition, & inuersion des lettres: Il est certain que cela se peut & doit ainsi faire, si on veut trouuer les etymologies. Ce qui n' est point difficile à croire, si nous considerons que les Hebrieux escriuent de la droicte à la senestre, & les Grecs & autres, de la senestre à la droicte*". Dette princip, der nærmest er beslægtet med det s. 25 omtalte og ligesom dette hviler på

---

1) Om det gamle nord. Sprogs Oprindelse s. 73.

2) Bogens oprindelige fuldstændige titel synes at være „*L'harmonie étymologique des langues Hebraique, Chaldaique, Syriaque, Grecque, Latine, Françoise, Italienne, Espagnole, Allemande, Flamende, Angloise, &c.*" Men den er flere gange bleven forsynet med nyt titelblad (og fortale). Det exemplar, jeg selv ejer, har titelen: „*L'harmonie étymologiqve des Langves. En laquelle par plusieurs Antiquitez & Etymologies de toute sorte, se demonstre euidemment que toutes les langues sont descendues de l'Hebraïque. Par M^e^* ESTIENNE GVICHARD. *A Paris, Chez Guillaume le Noir, ruë S. Iaques. M.DCX*". Derimod findes förstnævnte titel som „hoved" på s. 1 og ligeledes i „Extraict du priuilege du Roy", dat. „le 16 Iour de Iuin 1605", på sidste side. På næstsidste side står „A Paris, De l'Imprimerie de Denis du Val acheué ce 4. Mars 1606". Det kongelige bibliotheks exemplar, hvor titelen atter er lidt forskellig, betegner sig som „Seconde edition reueue & corrigee" med årstallet 1619, men er blot en ny titeludgave. Se WIMMER i Aarb. for nord. Oldk. og Hist. 1868, s. 258 og jf. Brunet, Manuel du libraire, II, 1851, s. 1807.

en sådan mangel på begreb om al sproghistorie og sprogudvikling, at vi have vanskeligt ved nu at tænke os muligheden deraf, anvender han nu med största vilkårlighed, ligesom det kan passe sig.

Et par tilfældig valgte exempler ville vise fremgangsmåden. Om ordet אֲגַף ‚vinge‘ siges: „Or de ce mot אֲגַף *agap, ala,* transposé en פֲגָא *faga, facken* a esté formé en Alleman, en mesme signification, *ala*: ce que les Anglois ont corrompu, disans, du mesme mot renuersé פָּגָא *faga, vvinge, vviecke* en Flamen“. Endvidere, med indskudt *l,* tysk *flügel.* Eller f. ex. דָּבַר *dabar* ‚tale‘: „Et ainsi retranchant la premiere radicale ד *d,* ou bien par transposition, de בָּרַד *varad, vvorde* a esté formé en Anglois, *vvort* en Alleman [ord]“; måske også lat. *fari* og *verbum.* דָּבַר *dabar,* betyder også ‚ødelægge‘; af omsætningen *barad* afledes lat. *perdo* og græsk *πέρθω*; af en anden omsætning, *darab,* tysk *derben i* sammensætningen *verderben*, og ligeså af דֶּבֶר *deber* ‚død‘, med foransat *s,* tysk *sterben.* — Det er klart, at man på denne måde kan bevise hvadsomhelst.

Er man först inde på sådanne veje, at lade et enkelt kendt sprog være ursproget, kan det ikke undre at se en og anden give fantasien endnu friere spillerum og ty til alle mulige andre sprog for blandt dem at finde det, der skulde have været talt i Paradis, lige fra kinesisk til baskisk eller hollandsk (Goropius Becanus i 2den halvdel af 16. århr.) eller svensk — alt i principet ikke mindre meningsløst end den hebraiske hypothese.

Blandt dem, der især have fortjeneste af at have åbnet öjnene for det umulige i den hebraiske hypothese, bör först og fremmest nævnes det store universalgeni G. W. LEIBNIZ (1646—1716). Til de videnskaber, der var genstand for hans alt omfattende interesse og utrættelige virksomhed, hørte også sprogvidenskaben, og om det end forholdsvis ikke er meget, han selv har præsteret på dette område, så har han dog på forskellig måde indlagt sig ikke ringe fortjeneste af denne videnskabs udvikling. Hans interesser knytte sig navnlig dels til etymologiske undersøgelser[1]), dels til undersøgelser over sprogenes slægtskab og klassifi-

[1]) Leibnitii Collectanea etymologica illustrationi linguarum veteris Celticae, Germanicae, Gallicae aliarumque inservientia, cum praefatione J. G. Eccardi. Hannover 1717.

kation[1]). Hvor mangelfuldt vi nu end ville finde dette, er det dog ubestrideligt, at det efter omstændighederne betegner et betydeligt fremskridt, og at hans klare og omfattende blik har set eller anet meget, hvori han afgjort var forud for sin tid. Men medens denne art af undersøgelser ikke umiddelbart blev fortsat af andre, fik Leibniz middelbart endnu större betydning ved gennem sine talrige forbindelser, lige fra Peter den Store til missionærer rundt omkring, at vække interesse for sproglige studier og navnlig for fortsat indsamling af nyt materiale.

Her ligger måske det, der har givet det 17de og især det 18de årh. störst betydning i vor videnskabs historie, nemlig den måde, hvorpå synskredsen mere og mere udvides navnlig ved to faktorer, den store lyst til rejser og iveren for kristendommens udbredelse. For en mængde sprog i de andre verdensdele, navnlig i Asien og Amerika, fremkommer der grammatikker, ganske vist endnu bestandig efter den latinske grammatiks skema, eller i alt fald ordsamlinger, hvortil der ofte slutter sig oversættelser af större eller mindre stykker af bibelen. Alt dette nye materiale søges nu draget til nytte for den almindelige sprogvidenskab, og slutstenen på hele den ældre periode i vor videnskabs historie betegnes ved de store polyglotsamlinger, der fremkom i slutningen af det 18de og begyndelsen af det 19de årh. og som tilsigte en samlet bearbejdelse og supplering deraf.

Den förste af disse skyldtes den russiske kejserinde KATARINA II, der allerede som storfyrstinde havde interesseret sig for tilvejebringelsen af et universalglossar. Hun opstillede selv lister over ord, der skulde oversættes i alle mulige sprog, og sendte disse omkring ikke blot i Rusland, men også til russiske gesandter og til lærde i andre lande for at få dem oversatte i så mange sprog som muligt. I bearbejdelsen af det således indkomne og det tidligere foreliggende materiale deltog hun selv, men den endelige udgivelse deraf blev overdragen den bekendte

---

1) F. ex. Brevis designatio meditationum de Originibus Gentium, ductis potissimum ex indicio linguarum, i Miscellanea Berolinensia I, 1710, s. 1—16, udgivne af det væsentlig på hans initiativ stiftede Kgl. Vidensk. Societet (senere Akademi) i Berlin, eller hans Nouveaux Essais, l. III, ch. II, i Leibnitii Opera philosophica omnia, ed. Erdmann, 1840, I, s. 299 ff.

rejsende og naturforsker P. S. PALLAS (1741—1811), der måtte udføre arbejdet med stor hast, så at ikke engang alt materialet kunde benyttes. 1786—87 udkom så det förste afsnit af det store værk under titelen: *Linguarum totius orbis vocabularia comparativa, Augustissimae cura collecta.* Det indeholder ordlister for 200 sprog og dialekter fra Asien (149) og Europa (51). Den forhastede udførelse gjorde imidlertid en ny bearbejdelse ønskelig, og allerede 1791 udkom denne i 4 bind, omfattende 272 sprog, deriblandt også en del fra Afrika og Amerika. Trods alle iöjnefaldende svagheder — allerede derved at man blot får ordlister, hvor adskillige ord tilmed ere lidet heldigt valgte, men tillige ved mangelen på kritik og ved mange fejl og unöjagtigheder i lydbetegnelsen — er det et for sin tid mærkeligt arbejde, der vel nu er ganske forældet, men ved sin fremkomst gjorde betydelig opsigt og bidrog mægtigt til yderligere at vække interessen for sprogstudier.

Det andet store arbejde af denne art skyldes den spanske jesuit LORENZO HERVAS Y PANDURO (f. 1735, d. 1809 i Italien, hvor han opholdt sig fra 1767). Han udgav i den italienske by Cesena, hvor han en del år boede, på italiensk et stort, alt omfattende værk i 21 bind, *Idea dell' Universo.* Det 17de bind indeholder *Catalogo delle lingue conosciute e notizia della loro affinità e diversità* (1784). Heraf gav han senere en udvidet omarbejdelse på spansk: *Catálogo de las lenguas de las naziones conocidas y numeracion, division y clases de estas segun la diversidad de sus idiomas y dialectos* (6 bind, Madrid 1800—1805). Han behandler her en mængde sprog (omtr. 300) fra Amerika, Asien og Europa. Særligt nyt har han at meddele angående de amerikanske sprog, til hvilke han havde erhvervet sig omfattende kendskab ved et længere ophold i Amerika som missionær, ja han skal have skrevet grammatikker for over 40 amerikanske sprog. Öjemedet med Hervas's store værk er dog ikke så meget at skildre de enkelte sprog som at påvise folkenes slægtskab eller forskellighed ved hjælp af sprogene, og om han end herved kun på enkelte punkter når videre end man hidtil var nået, så fortjener det at fremhæves, at han er en af de förste til at göre opmærksom på betydningen af den grammatiske bygning

ved sprogsammenligningen fremfor ordforrådet, som man hidtil blot havde holdt sig til.

Den sidste og bekendteste af disse store polyglotsamlinger, der bl. a. har kunnet benytte begge de to foregående, er J. CHR. ADELUNG'S *Mithridates oder allgemeine Sprachenkunde mit dem Vater Unser als Sprachprobe in beynahe fünfhundert Sprachen und Mundarten* (Berlin 1806—17 i 4 bind, af hvilke det 3dje er delt i 3 afdelinger). Dog er kun 1ste bind og en del af 2det udarbejdet af Adelung selv, der døde 1806 (f. 1732), medens det øvrige er bearbejdet af JOH. SEV. VATER (1771—1826). Det er et i og for sig stort anlagt og dristigt foretagende, dobbelt dristigt, når man mindes, at Adelung var 74 år, da han begyndte derpå, og det er et stort materiale, der her er magasineret; men foruden at være meget lidet åndfuld, lader bearbejdelsen også ellers såre meget tilbage at ønske. Man mærker overalt så tydeligt, at forfatterne ere stue- eller bibliothekslærde, der selv ikke have haft meget omfattende eller grundige sprogkundskaber. Hvad der gives om hvert sprog, indskrænker sig med få undtagelser, f. ex. en udførlig afhandling om baskisk af WILH. v. HUMBOLDT i tillægsbindet IV, til almindelige bemærkninger. Kun i enkelte tilfælde får man lidt nærmere at vide om sprogbygningen eller en kortere eller længere ordliste, derimod som regel en bibliografisk fortegnelse over grammatiske og lexikalske hjælpemidler, alt dog ofte temmelig fejlfuldt (som f. ex. når „*Pel. Siv* [ɔ: Peder Syv] *Betaenkninger om det Cimbriske Sprog*" [se ovf. s. 31] II s. 149 anføres blandt kymriske grammatikker). Hertil slutter sig så en eller flere oversættelser af Fadervor som sprogprøve, for de fjernereliggende sprogs vedkommende til dels med en interlinearoversættelse eller undertiden med en lille sproglig kommentar. Valget af denne text er nu i og for sig så uheldigt som muligt til at give et billede af et virkeligt levende sprog; men dertil kommer, at der aftrykkes løst og fast, uden spor af kritik, alt, hvad udgiverne have kunnet finde noget sted; kun sjældent er sproget nogenlunde korrekt, ofte derimod forvansket på det forfærdeligste, hvad enten det skyldes udgiverne eller deres kilder. I den ene af de II s. 301 meddelte gengivelser af Fadervor på dansk (fra

1599) kan således „*sam* i Himmelen" eller „*Gitt* oss i Dag vort daglige *Bred*" naturligvis være uheldige trykfejl; ligeså i den anden (fra 1771) „*pa* Jorden" eller „vort daglige *Brod*". Men hvad skal man sige f. ex. til et Fadervor på „norsk" (smst. s. 303 f.), hvor vi læse sådanne ting som „*Gehailiget worde dit Nafn*", „*Din Wilia geskia*", „*Giff os y Tag wort dagliga Brouta, Och forlaet os wort Skioldt, som wy forlata wora Skioldonar*"? Ofte ere også de enkelte ord afdelte urigtigt i texten eller forbyttede i den ordrette oversættelse. Hvad der findes af sammenligninger mellem de forskellige sprog, er i det hele lidet og ret overfladisk og består så godt som kun i sammenstillinger af enkelte ord. Dertil kommer endelig, at ordningen af sprogene væsentlig er geografisk efter de forskellige verdensdele (I Asien, II Europa, III, 1 Afrika, III, 2 Sydamerika, III, 3 Mellem- og Nordamerika, IV tillæg og rettelser); indenfor disse rammer tilstræbes dog i det mindste i de af Vater behandlede partier en ordning efter genealogisk slægtskab; men det er, selv efter den tids forudsætninger, ikke altid lykkedes videre godt. Således bliver i 2det bind rumænsk skilt langt fra de andre romanske sprog og stillet for sig selv som „Römisch-slavisch oder Walachisch", hvad der dog rettes i 4de bind. Ligeledes bliver ungarsk skilt fra de øvrige finsk-ugriske sprog („Tschudischer Völkerstamm"), skönt dets slægtskab med disse allerede på den tid var bevist, og behandlet sammen med albanesisk (et indoeuropæisk sprog) som „Einige gemischte Sprachen im Süd-Osten von Europa"[1]).

Dette store værk danner på en vis måde slutstenen på den ældre sprogvidenskab, ja var næsten forældet, dengang det blev afsluttet; inden den tid var allerede en ny æra begyndt i vor videnskabs historie.

Der er imidlertid en art af sproglige undersøgelser, som endnu blot skal beröres her, og som navnlig i det 18de årh.

[1]) Om behandlingen af de nordiske sprog jf. RASK, Saml. Afh. III, s. 445 ff. Forskellen mellem datidens og den nyere tids videnskabelige krav og methode vil falde skarpt i öjnene ved en sammenligning mellem „Mithridates" og det næste store værk af den art, FRIEDR. MÜLLER'S *Grundriss der Sprachwissenschaft* (I—IV, 1, Wien 1878—88), hvor for øvrigt behandlingen af de forskellige sprog er af temmelig forskellig værdi. Allersvagest er her måske fremstillingen af de „indogermanske" sprog.

spillede en betydelig rolle hos engelske, franske og tyske filosofer. Det er paa en måde en genoptagelse i ny form af de undersøgelser, der allerede sysselsatte de græske filosofer, spörgsmålet om sprogets forhold til forestillingerne og sprogets oprindelse, hvorvidt det er guddommeligt eller en menneskelig opfindelse, og hvorledes man i det hele skal tænke sig sprogstoffets förste tilblivelse[1]). Disse undersøgelser have utvivlsomt deres betydning i den menneskelige tænknings historie; men jeg tror at turde sige, at de kun have lidet at göre med sprogvidenskaben og ikke, hverken direkte eller indirekte, have bragt den et hanefjed fremad. Det er subjektive spekulationer, som måtte mislykkes, allerede af den grund at man intet begreb havde om sprogvidenskabelig empiri, om sproghistorie og om sprogets liv overhovedet. For øvrigt gælder det samme om den allerstörste del af hvad der indtil den nyere tid er fremkommet om dette emne, og ligeså om det, man i slutningen af det 18de og den förste del af det 19de århundrede kaldte „almindelig grammatik“[2]). Den art undersøgelser er derved efterhånden kommen i sådant vanry, at f. ex. det franske *Société de linguistique de Paris* i sine statuter (af 1866) udtrykkelig undtager sprogets oprindelse fra de emner, det er tilladt at behandle i selskabet. Dette er dog måske nu til dags at gå noget for vidt.

Men vi vende tilbage til den egentlige sprogvidenskab, som vi forlod i den form, hvori den fremtrådte som sammenlignende i Adelung-Vaters Mithridates.

Skulde vi med et ord angive, hvad der betegner forskellen mellem den ældre og den nyere sprogvidenskab, da bliver det erkendelsen af, at det eneste, der kan være en pålidelig fører

---

1) Af de betydeligere arbejder over dette emne kan, blandt mange andre, nævnes HERDER'S af Berliner-akademiet belönnede prisskrift Über den Ursprung der Sprache (1772) og HORNE TOOKE, Ἔπεα πτερόεντα or the Diversions of Purley (I 1796, II 1805, på ny 1829 og oftere). Sml. om denne Litteratur forskellige steder i MAX MÜLLER'S Lectures on the Science of Language, og BENFEY, Gesch. d. Sprachw. s. 283 ff. På dansk er i 18de årh. spörgsmålet bl. a. berört af EILSCHOV i hans Philosophiske Breve (1748), 5te brev.

2) På dansk har FR. LANGE leveret en „Almindelig Grammatik“ 1. Hefte (1840). Jf. herom MADVIG, Første Stykke af en Afh. om Sprogets Væsen, Udvikling og Liv (1842), s. 11 ff.

gennem sprogenes mangfoldighed til at udfinde deres slægtskab og følge deres historiske udvikling, det er ikke ligheder mellem enkelte ord, som man hidtil blot havde holdt sig til, men som kunne være mange tilfældigheder underkastede, men det er först og fremmest en methodisk behandling af hele sprogbygningen, alt det grammatiske. Denne erkendelse har ved slutningen af det 18de og begyndelsen af det 19de årh. så at sige ligget i luften og kommer frem, uafhængigt af hinanden, fra forskellige sider. Den spores, som allerede nævnt, hos Hervas, og paa den hviler fuldstændigt — som også udtalt i titelen — et vigtigt arbejde af den ungarske sprogforsker SAM. GYÁRMATHI: Affinitas linguae hungaricae cum linguis fennicae originis grammatice demonstrata (Göttingen 1799)[1].

Den, der, vel altsaa ikke först, men med störst genialitet og i det videste omfang og tillige med fuld forståelse af det nye deri hævdede denne synsmåde, var vor landsmand RASMUS KRISTIAN RASK (1787—1832). Om end Rask på den ene side har en vis tilknytning til den art af sprogforskning, hvis formål fandt sit udtryk i Adelungs Mithridates, så træder han dog på den anden side netop i bestemt modsætning dertil ved hele sin methode og ved sin omfattende og sikre viden. Han danner derfor overgangen til en ny æra i hele sprogvidenskaben og bör med rette nævnes först blandt dem, der indlede denne.

Det arbejde af ham, som han selv betragtede som sit hovedværk, og hvori den nye retning især trådte frem[2]), var hans

---

[1]) BENFEY, Gesch. d. Sprachw., s. 268 anm., citerer også en udtalelse af CHR. J. KRAUS (i en anm. af kejserinde Katarinas Vocab. compar. i Allgem. Lit.-Zeit. 1787): „Aus individuellen Aehnlichkeiten, z. B. der grammatischen Formung, Stellung, Verbindung des Wortstoffes zweier Sprachen . . . auf eine weitere Uebereinstimmung . . . zu schliessen, ist man aus gutem Grund befugt. Denn es haftet dem Menschen die grammatische Methode seiner Sprache sogar stärker, als der Stoff derselben an" . . . „Sonach kann eine kurze Vergleichung der charakteristischen Züge des Baues der Sprachen vortrefflich dazu dienen, dem eben so mühsamen und weitläufigen als misslichen und verführerischen Geschäfte der Wortvergleichung zum voraus sichere Wege vorzuzeichnen".

[2]) For øvrigt spores denne erkendelse af den grammatiske bygning, „grundindretningerne", som det væsentlige allerede klart i hans förste större arbejde, Vejledning til det Islandske eller gamle nordiske Sprog, 1811, s. XVII ff.

mærkelige, af Videnskabernes Selskab belönnede prisskrift *Undersøgelse om det gamle Nordiske eller Islandske Sprogs Oprindelse.* Det er fuldendt 1814 og derefter ikke forandret, men udkom först 1818, to år efter at han allerede havde tiltrådt sin store rejse, idet trykningen besörgedes af R. Nyerup og Finn Magnusen. Af den sidste halvdel s. 159—300 eller afsnittet „Thrakisk" (se nedfr.) udkom der 1822 en tysk oversættelse af J. S. VATER under titelen *Über die thrakische Sprachclasse* (sammen med Vaters Vergleichungstafeln der Europäischen Stamm-Sprachen osv.). Oversættelsen er desværre dårlig og sjusket gjort og tillige noget afkortet; dette ligesom også den omstændighed, at den förste halvdel ikke er bleven oversat, er så meget mere at beklage, som omtrent alt, hvad man i udlandet kender til dette Rasks arbejde, grunder sig på den Vaterske oversættelse.

I det „förste hovedstykke", „om etymologien overhovedet" — et klart tænkt og fortrinlig skrevet afsnit, hvis fleste betragtninger have værd den dag i dag — hævder han etymologiens betydning ligeoverfor det vanry, hvori den efterhånden var kommen, han bestemmer med stor klarhed dens væsen, dens mål og methode ikke som blot ordforklaring, men som virkelig sprogforklaring, som han kalder det, hvis mål er at forklare ikke blot de enkelte ord, men også deres böjninger og sprogets hele indretning (en art af sprogforskning, „som man — siger han s. 17 — såvidt jeg véd, hidtil aldeles har overset og forsömt"). Hvad angår sammenligningen mellem sprogene, fremhæver han stærkt, at „erfaring viser, at den lexikalske overensstemmelse er höjst usikker" (s. 34), hvorimod „den grammatikalske overensstemmelse er et langt sikrere tegn paa slægtskab eller grundenhed, thi man vil finde, at et sprog, som blandes med et andet, yderst sjælden eller aldrig optager formforandringer eller böjninger af dette, men omvendt taber snarere sine egne" (s. 35). Han gör opmærksom på hvorledes ordene kunne skifte betydning, på skelnemærkerne mellem ægte og lånte ord, på nødvendigheden af, når man vil sammenligne ordene, vel at skille roden fra de øvrige dele, men heller ikke „at opløse eller

antaste roden selv", og endelig på nødvendigheden af at udfinde regler for „bogstavovergangene"[1]) mellem beslægtede sprog.

På grundlag heraf bestemmer han nu först, i det „andet hovedstykke", islandskens forhold til de øvrige sprog af „den gotiske sprogklasse", og går derpå over til, i det store hovedafsnit, „tredje hovedstykke", at undersøge kilden til de gotiske sprog, især til islandsken. For at finde denne sammenligner han nu efterhånden islandsk med en række forskellige sprog, först 1. grönlandsk, 2. keltisk, 3. vaskisk (baskisk), 4. „finnisk" (finsk og lappisk), men viser, at der intet slægtskab er med noget af disse sprog[2]), höjst kun nogle ordligheder, og i ethvert tilfælde kan intet af dem være den søgte kilde. Udførligere dvæler han derpå ved 5. slavisk og 6. lettisk (ɔ: særlig litauisk), hvis stilling som en selvstændig afdeling indenfor vor æt han her for förste gang rigtig bestemmer[3]), og påviser höjst mærkelige overensstemmelser mellem disse sprog og de gotiske, hvilke kun kunne forklares af at de ere udgåede fra en fælles rod.

Endelig indeholder hele den sidste halvdel af bogen en indgående sammenligning mellem islandsk og gotisk på den ene side og „thrakisk" eller „de thrakiske sprog", som han med et ret uheldigt navn kalder dem, d. v. s. græsk og latin, på den anden

---

1) I denne tids grammatiske videnskab og jævnlig endnu omkring midten af det 19de århundrede (f. ex. Bopp, Grimm) skelner man ikke mellem „bogstaver" og „lyd". Når man altid taler om „bogstaver", svarende både til Grækernes γράμμα og στοιχεῖον (ovf. s. 17), er det dels en levning fra den latinske grammatik, dels står det vel også i forbindelse med at det aldeles overvejende er skrevne sprog, man giver sig af med, kun i ringere grad de levende talesprog som sådanne. Men for øvrigt havde netop Rask, selv når han taler om „bogstaver", klarere forestillinger om lyd og forholdet mellem disse og bogstaver end f. ex. de store tyske sprogforskere Bopp og Grimm (jf. JESPERSEN, Fonetik s. 27).

2) Med hensyn til keltisk er det ikke aldeles tydeligt udtrykt, om han alligevel tænker sig et grundslægtskab med de gotiske sprog eller ikke, dog synes han nærmest at benægte et sådant slægtskab. Senere er han kommen til större klarhed, jf. Saml. Afh. I, s. 157 f., ligesom han i et brev fra Januar 1819 (smst. II, s. 268) i ethvert tilfælde opstiller den keltiske sprogklasse som et led af den „sarmatiske" (= jafetiske, indoeuropæiske) race (æt).

3) Jf. A. F. POTT, De Lithuano-Borussicae in slavicis letticisque linguis principatu, 1837, s. 6.

side[1]). Han gennemgår her udførligt hele den grammatiske bygning og en række prøver af ordforrådet for at vise overensstemmelsen mellem de nævnte sprog og meddeler derved, ved siden af mange urigtige og ofte höjst besynderlige bemærkninger, også for förste gang en mængde sande og skarpsindige iagttagelser. Det resultat, han så kommer til, er, at nordisk og germansk ere nærstående sidegrene, der begge tilligemed slavisk og lettisk have deres kilde i „det gamle thrakiske", hvorved han altså ikke specielt forstår sproget i Thrakien, men det ukendte og uddøde grundsprog eller oldtidssprog i Sydost-Europa, hvoraf, som han siger (s. 302), „græsk og latin ere de ældste og eneste levninger, og for så vidt at betragte som dets (islandskens) rod". Hvad de asiatiske sprog angår, nægter han ikke slægtskab med dem, men ser sig foreløbig ikke i stand til at gå ind derpå; ere de beslægtede med islandsk, kan det i alt fald kun være fjernere, gennem de „thrakiske" sprog[2]).

Det kan vistnok beklages, at Rask her må standse ved de asiatiske sprog og navnlig ikke kan medtage sanskrit i sine undersøgelser; thi det er utvivlsomt, at mangt og meget måtte have stillet sig anderledes for ham, dersom han på den tid allerede havde kendt noget nærmere til dette sprog. Men på den anden side må det bestemt anerkendes, at Rask er fuldt inde på den rigtige vej med hensyn til den sprogsammenlignende methode, navnlig for så vidt som sammenligningens mål er at eftervise forholdet mellem de forskellige sprog, deres slægtskab

---

1) Navnet thrakisk i den her foreliggende betydning (jf. Saml. Afh. I, s. 157, II, s. 268), der lider af den samme fejl som adskillige andre af Rask foreslåede benævnelser på sproggrupper, nemlig at være en vilkårlig anvendelse af et enkelt navn i en udvidet betydning, er vistnok påvirket af benævnelsen „Thracisch-Pelasgisch-Griechischer und Lateinischer Sprach- und Völkerstamm" i Mithridates II, s. 339 og de smst. fremsatte udtalelser om Thrakerne som oprindelig udbredte over hele det sydøstlige Europa og om den omfattende betydning af dette navn i ældre tid, „besonders ehe sich die Griechen von ihnen abgesondert hatten".

2) Et udkast til en anden slutning på prisskriftet, der efter håndskriften at dömme synes at være skrevet i St. Petersborg 1818 eller 1819, men hvori han for øvrigt væsentlig beskæftiger sig med forskellige ubeslægtede sprog, er trykt i hans Saml. Afh. I, s. 153 ff.

og slægtskabsgrad, og det ses altså, at denne methode kunde vindes også uden kendskab til sanskrit. Og have ikke netop den nyere tids undersøgelser vist, at græsk i sproghistorisk henseende indtager en særlig fremragende plads indenfor vor sprogæt og i adskillige væsentlige punkter endog står på et oprindeligere trin end sanskrit? Det, der kan beklages, er da kun, at Rask for afgjort lader græsk i den form, hvori vi have dette sprog, være identisk med „det gamle thrakiske" og i denne form sætter det som det centrale i hele systemet. Hertil kommer en tilsvarende ensidighed på et andet punkt, der, som vi senere skulle se, blev skæbnesvanger med hensyn til erkendelsen af forskellige fænomener i de „gotiske" sprog; det er den for store vægt, han helt igennem lægger på det specielt islandske, hvilket han i hele sin slutningsrække aldeles afgjort sætter som det centrale i undersystemet, ikke blot for nordisk, men også for germansk. Der er noget heri, der altid har mindet mig om Tyge Brahe, hvem han også lignede i iagttagelsernes hidtil ukendte omfang og nöjagtighed, men tillige i, at det ikke blev hans navn, til hvilket de for en stor del derpå hvilende almene resultater skulde knyttes.

Besynderligt er det imidlertid, at, selv efter at han har gjort sin store orientalske rejse (1816—1823) og været i Indien, kommer sanskrit aldrig til at spille nogen videre rolle for ham, og hans betragtning af de ovennævnte punkter vedbliver stadig at være i det væsentlige den samme som tidligere. Men for øvrigt træde hans arbejder i den almindelige sprogvidenskab i den sidste periode af hans liv meget tilbage; hans interesser blev nu saa stærkt optagne af andre ting, tildels sådanne, som vi må sige at han var for god til at sætte så meget ind på, således hans retskrivningskamp, tildels også hans kamp for danske grammatiske benævnelser. I virkeligheden giver han, efter at han er kommen tilbage fra sin store rejse, næsten intet, som han ikke lige så godt kunde have givet uden den, bortset fra den större modenhed og sikkerhed, han har vundet. Blandt undtagelserne må særlig fremhæves den vigtige afhandling „Om Zendsprogets og Zendavestas Ælde og Ægthed", der dog op-

rindelig var skrevet på engelsk i Indien (1821)[1]. Det var en stor skuffelse for den lærde verden, at det förste, han udgav efter sin hjemkomst, var en spansk sproglære, hvilken så i de følgende år blev efterfulgt af grammatikker for en række andre sprog, byggede efter det system, han havde udtænkt og som han søger at gennemføre overalt; til mange andre har han efterladt sig mere eller mindre udførte udkast i manuskript. Han ordner således i reglen de forskellige böjningsklasser efter to hovedarter, en „simplere“ („åben“), hvor „kendebogstavet“ (tilsyneladende) er en vokal, og en „kunstigere“ („lukket“), hvor det er en konsonant; af könnene sætter han altid neutrum som det, der i nominativ (i mange tilfælde) har den oprindeligere form (= stammen, som *μέγα*, *γλυκύ*), förft foran maskulinum (*μέγας*, *γλυκύς*), hvormed det jo ellers i sin böjning hører nær sammen i modsætning til femininum; de forskellige kasus ordner han, allerede fra sit prisskrift af, på den måde, som det senere glæder ham at genfinde hos de indiske grammatikere (se ovf. s. 6): nominativ, (vokativ,) akkusativ osv., osv.

Trods den store vægt, Rask lægger på „sprogforklaringen“, ligger hans störste fortjeneste ikke så meget i hans umiddelbare forhold til den historiske sprogforskning; i det store hele er denne side for ham mere middel end mål. Dog må det anerkendes, at han også med hensyn til denne side har indlagt sig store fortjenester, og hans störste fortjeneste er utvivlsomt den at have skabt den nordiske sprogvidenskab ved sin behandling af islandsk, som næppe nogen har kendt så grundigt som han, og ved sine andre undersøgelser over de nordiske sprogs historie. En lignende fortjeneste har han indlagt sig af studiet af angelsaksisk, ligesom han middelbart, som vi strax skulle se, har fået den störste betydning for grundlæggelsen af den germanske filologi i det hele. For øvrigt er Rask væsentlig systematikeren.

[1]) Trykt i Skand. Lit.-Selsk. Skrifter XXI, 1826, pāny i Saml. Afh. II, s. 360 ff.; oversat på tysk af F. H. von der Hagen: „Über das Alter und die Echtheit der Zend-Sprache“, Berlin 1826; på engelsk: „Remarks on the Zend Language and the Zendavesta“ (hvor forfatteren på titelbladet kaldes Emanuel Rask!) i Transactions R. Asiatic Society III, London 1834. Hertil slutter sig hans opdagelse af den rette betydning af nogle tegn i den persiske kileskrift, som gav et mægtigt stød til den endelige dechiffrering af denne skriftart.

„Sproget er en naturgenstand — siger han (Saml. Afh. II, s. 502) — og kundskaben derom ligner naturhistorien, der frembyder to genstande for filosofiske betragtninger: 1) *forholdene* imellem de enkelte naturting, ɔ: systemet, 2) *bygningen* af disse legemer, og hvad dertil hører, ɔ: fysiologien". Hans bestræbelser efter altid at finde et klart og naturligt system træder på den ene side frem i hans inddelinger af sprogene overhovedet, med den mærkelige evne, han havde, til at gribe de kendemærker, som det herved kommer an på; således opstillede han, oprindelig med nordisk som udgangspunkt, så klart og udtömmende som ingen för ham den fuldstændige ordning efter „klasser" og videre underafdelinger af vor store sprogæt (han kalder den en kort tid forsøgsvis den „europæiske", i regelen den „sarmatiske", fra omtrent 1821 den „japetiske", et navn, der vistnok stammer fra Leibniz); men hans arbejder i denne retning strække sig næsten over sprogenes hele kreds; særlige fortjenester har han med hensyn til de finske sprog. På den anden side fremtræder hans ejendommelige systematik i hans fremstillinger af de enkelte sprogs bygning og i den måde, hvorpå han her lader den sammenlignende, paralleliserende (men vel at mærke ikke historiske) methode gribe ind i behandlingen af dem, samtidig med at disse hans arbejder altid udmærke sig ved den störste kritiske nöjagtighed i alle enkeltheder.

I udlandet er Rask desværre ingenlunde kendt eller skattet efter fortjeneste, hvortil grunden naturligvis er den, at han har skrevet så godt som alle sine arbejder på dansk; de eneste arbejder af ham, som man i regelen der kender og hvorefter man bedömmer ham, ere de yderst få, som tilfældig ere oversatte på andre sprog, og efter at en del af hans hovedresultater på anden hånd, mest igennem J. Grimm, ere gåede over i den almindelige europæiske videnskab, har udlandet, navnlig Tyskland, i langt ringere grad England, kun altfor ofte glemt hans navn[1]).

---

[1]) Som et arbejde, hvor der undtagelsesvis findes en både med varme og i det hele rigtigt affattet skildring af hans liv og virksomhed, hans stilling i videnskabens historie og særlig hans forhold til J. Grimm, må nævnes R. v. RAUMER, Gesch. der german. Philologie vorzugsweise in Deutschland, München 1870, s. 470 ff., 507 ff.; jf. også W. SCHERER, Jacob Grimm, 2. opl., Berlin

Af gennemgribende betydning for sprogvidenskabens videre udvikling blev bekendtskabet med sanskritsproget på grund af dettes ælde, dets formrigdom og ejendommelige klarhed i hele bygningen. Det er engelske lærde, som have fortjenesten af, i slutningen af det 18de årh., efter at Indien var kommen i Englændernes magt, at have bragt kendskabet til dette sprog til Europa. Blandt disse må særlig nævnes WILL. JONES (1746—1794), den förste, der i Indien lærte ordentlig sanskrit og bl. a. har gjort sig fortjent ved stiftelsen af det „Asiatiske Selskab“ i Calcutta. Allerede i 1786 udtalte han sig i 1ste bind af de af dette selskab udgivne *Asiatic Researches*, s. 422, således[1]: „The Sanscrit language, whatever may be its antiquity, is of a wonderful structure; more perfect than the Greek, more copious than the Latin, and more exquisitely refined than either; yet bearing to both of them a stronger affinity, both in the roots of verbs and in the forms of grammar, than could have been produced by accident; so strong that no philologer could examine all the three without believing them to have sprung from some common source which, perhaps, no longer exists; there is a similar reason, though not quite so forcible, for supposing that both the Gothic and Celtic, though blended with a different idiom, had the same origin with the Sanscrit“. Det kan også nævnes, at han oversatte Kālidāsas Çakuntalā, som strax vakte overordentlig opsigt. Ved siden af ham må især fremhæves H. TH. COLEBROOKE, der begyndte udgivelsen af den förste sanskritgrammatik, og CH. WILKINS.

Men snart nåede disse studier også til Frankrig og dernæst til Tyskland og fik der en uhyre indflydelse på udviklingen af sprogvidenskaben, for hvilken Tyskland overhovedet i fortrinlig grad har æren — ofte desværre med for stor tilböjelighed til også at betragte den som sit specielle domæne[2]). Det förste

1885. Selv har jeg givet en kort fremstilling af min opfattelse af Rask i Nord. tidskr. utg. af Letterstedtska föreningen 1887, s. 593 ff. (overs. på tysk af C. Appel i Bezzenbergers Beitr. z. Kunde d. indogerm. Spr. XIV. s. 317 ff.) og i Bricka, Biograf. Lex. XIII, s. 489 ff.

1) Jf. BENFEY Gesch. d. Sprachw. s. 348.

2) Den franske sprogforsker V. Henry har engang i en anmeldelse udtrykt det samme i form af en anke over tyske sprogforskeres utilböjelighed til

skrift i Tyskland, der henledede opmærksomheden paa sanskrit, var FR. v. SCHLEGEL'S (1772—1829) *Über die Sprache und Weisheit der Indier* (Heidelberg 1808). Det røber ganske vist temmelig mangelfulde sprogkundskaber og indeholder i sit förste afsnit, „om sproget", ved siden af fine bemærkninger (bl. a. også om betydningen af den grammatiske struktur for sprogenes genealogi) ret uklare betragtninger af sprogfilosofisk art og over de forskellige arter af sprog; men som helhed bidrog det ved sin åndfulde fremstilling af kulturlivets forskellige sider og de ledsagende poetiske oversættelser mægtigt til at vække interessen for sproglige studier og det fjerne Indien. Hans ældre broder AUG. WILH. v. SCHLEGEL (1767—1845) var den förste, der under et ophold i Paris, omtr. 1814—15, satte sig grundigere ind i sanskrit, hvori han fra 1818 til sin død var professor i Bonn.

I Paris opholdt sig dengang en ung landsmand af ham, der var ham behjælpelig med disse studier, og som snart skulde bryde nye baner i sprogvidenskaben. Det var FRANZ BOPP (1791—1867, professor i Berlin). Hans förste værk er *Über das Conjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache* (Frankfurt a. M. 1816). Den sidste halvdel af bogen, s. 159—312, indeholder oversættelser fra sanskrit. Dette værk er altså to år yngre end Rasks prisskrift, men udkom to år för dette, og begge ere således uafhængige af hinanden. 1819 udkom en forøget engelsk udgave. Det er vel kun et begynderarbejde, men lader dog allerede ane, hvad der kan ventes af dets forfatter. Som Rask lægger han den grammatiske bygning til grund for sammenligningen mellem sprogene, og i Tyskland betragtes han som den, der först har indset, at dette er vejen, hvad der dog, som ovenfor udtalt, ikke er ganske rigtigt; men ubestrideligt er det, at det er hans værker, som nærmest have

at anerkende eller tage notits af, hvad der ikke bærer stemplet „made in Germany". Der kunde også anføres exempler på uberettigede forsøg på at ville anbringe dette stempel (for mit eget vedkommende må jeg f. ex. bestemt afvise et sådant i Zeitschr. für roman. Philol. III, s. 489 og på en anden måde om det samme i Gröbers Grundriss der roman. Philol. I, s. 116; det der omtalte er gået ganske andre veje, og de hypotheser, der henvises til, ere efter min overbevisning uholdbare).

bidraget til at slå dette princip fast. Det er kun en enkelt side af sprogbygningen, verbalböjningen, som han i dette arbejde behandler, og ved sammenligning af formerne i de forskellige i titelen nævnte sprog viser han, at disse former i det væsentlige ere fælles og altså pege hen på en fælles oprindelse. Det er navnlig denne deres förste oprindelse, som han søger at udfinde, ved udstrakt antagelse af sammenslutning af forskellige rødder, navnlig roden „*as*“ ‚være‘, som han finder ikke blot f. ex. i det for sanskrit og græsk fælles aorist med mærket *s*, men endog f. ex. i det latinske passivmærke *r*, gennem meget voldsomme forandringer, ja selv i de islandske passivformer på *-st* som *elskast!* Hvis vi ville sammenligne dette Bopps ungdomsarbejde og Rasks prisskrift med hinanden, ses det strax, at formålet er forskelligt i de to arbejder, og begge have de hver på sin måde mange svage punkter i enkelthederne. Bopp har den fordel at kunne benytte sanskrit med dets rige og klare former. Indenfor det område, han holder sig til, søger han at grave dybere, men kommer næsten overalt ud på ganske gyngende grund. Rask tager, efter en klart gennemtænkt og klart fremsat methode, et langt större felt under arbejde, hvad angår omfanget af fænomener såvel som af sprog, og når her mærkelig vidt uden at kunne tage hensyn til sanskrit. Som helhed betragtet — når man altså ikke holder sig til den halve og dårlige Vaterske oversættelse — tror jeg, at Rask ikke blot fuldt kan tåle sammenligning, men at en upartisk dommer endog vil give hans arbejde prisen fremfor Bopps.

Det omtalte værk af Bopp var imidlertid endnu kun det förste ungdommelige forsøg. Hvad han her havde eftervist på et begrænset område, det udførte han senere efter en storartet målestok for hele sprogbygningen i det hovedværk, ved hvilket den sammenlignende sprogvidenskab i det væsentlige fik sin förste skikkelse, og som, hvor meget end opfattelserne siden hans tid have forandret sig, dog har fået den mest indgribende betydning i sprogvidenskabens historie. Dets fuldstændige titel er: *Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Send, Armenischen, Griechischen, Lateinischen, Litauischen, Altslavischen, Gothischen und Deutschen,* hvorved må mærkes, at oldslavisk först kom til

i 2det bind af 1ste udgave, armenisk först i 2den udgave. Det er i 3 bind. 1ste udgave udkom i Berlin 1833—52, 2den fuldstændig omarbejdede udgave i 1857—61 (med et registerbind af C. Arendt, 1863), og 3dje næsten uforandrede udgave er endelig kommen 1868—70, altså efter forfatterens død. Værket er også oversat på fransk af M. BRÉAL under titelen *Grammaire comparée des langues indoeuropéennes*, 1866—74, i 4 bind. En særegen værdi får denne oversættelse ved de fortrinlige indledninger, hvormed Bréal har forsynet den.

I en vis let og fri form, ofte med digressioner til höjre og venstre, giver Bopp i dette værk en sammenligning mellem alle de i titelen nævnte sprogs bygning, idet han, i regelen med sanskrit som udgangspunkt, indgående drøfter de forskellige fænomener; han anatomerer sprogformerne med en beundringsværdig skarphed og kombinationsevne, viser den udvikling, de have gennemgaaet, og søger stadig, såvidt muligt, at finde deres förste oprindelse. Overhovedet er det den genetiske side af sprogudviklingen, der er endemålet for Bopps forskninger. I tydelig tilslutning til de indiske grammatikere går han herved ud fra, at ordene i vor sprogæt oprindelig ere afledte af rødder, der kun bestå af én stavelse. Der er to klasser af sådanne: verbalrødder som *as* ‚være‘, *tan* ‚strække‘, af hvilke dannes verber og nomina, og pronominalrødder som *ta*, *ma*, der ligge til grund for pronominerne og tildels de forskellige arter af småord. Böjningsendelserne, både, som det synes, i kasusböjningen og i verbernes personböjning, ere ligeledes oprindelige pronominalrødder, i alt fald for största delen, f. ex. 1ste persons endelse *-mi* af *ma* (mig)[1]), 3dje persons endelse *-ti* af *ta* (gr. *το-*, den). På lignende måde anvendes dette allerede i „Conjugationssystem“ fremsatte (og af W. v. Humboldt støttede) princip til forklaring af andre former som opståede ved tilföjelse, agglutination til hovedroden af oprindelig selvstændige rødder, f. ex. aorist med mærket *s* af roden *as* ‚være‘, og ligeså futurum, hvor han i det på sanskrit *(-sya-)* efter *s* optrædende *y* (ɔ: *j*) ser det

[1]) Jf. Rasks prisskrift s. 179 og 258, hvor personendelserne også antages at være afændringer af eller tagne fra de tilsvarende pronominer.

samme mærke, der findes i optativ, og som han henfører til en rod *ī* ‚ønske‘; i lat. *amavi* forklarer han *v* af roden *bhū*, lat. *fu-i*, osv. Vi skulle senere se, hvorledes der efterhånden hævede sig vægtige stemmer mod hele denne betragtningsmåde, som i nyere tid også er bleven ganske betydeligt modificeret. Hvad lydforholdene angår, taler Bopp ganske vist om de for de forskellige sprog karakteristiske lydovergange som „fysiske“ love, men anerkender dem alligevel ikke som sådanne, da han bestandig tillader sig alle slags undtagelser fra dem; i det hele behandler han ligesom Rask denne side med stor frihed og lader den kun spille en ret underordnet rolle. Det generer ham f. ex. ikke at antage, at i græske aorister som *ἔθηκα, ἔδωκα* *κ* undtagelsesvis er = oprindeligt *s*, og at støtte det ved, at slavisk *ch* svarer til et oprindeligt *s*. Karakteristisk er det, at lydlæren slet ikke optræder som et eget afsnit, men at han kun har et afsnit „Schrift- und Laut-System“, der ikke engang udgör halvdelen af 1ste bind.

Ved siden af dette store værk har Bopp skrevet en række andre större eller mindre arbejder, tildels som forarbejder til dette. Endvidere må fremhæves de forskellige hjælpemidler, han har udgivet til studiet af sanskrit, således gentagne fremstillinger af grammatikken og et „Glossarium Sanscritum“ (1830, 3. udg. 1866—67), hvor han også bestandig giver sammenligninger med de beslægtede sprog, hvilke i de senere udgaver efterhånden have bredt sig mere og mere, men indeholde overordentlig meget løst og urigtigt, idet han her kun altfor ofte overtræder de love, han selv har opstillet. Endnu værre er det, når han vover sig udenfor vor sprogæt, og f. ex. hans afhandlinger „Über die Verwandtschaft der malayisch-polynesischen Sprachen mit den indisch-europäischen“ (1840) og „Die kaukasischen Glieder des indoeuropäischen Sprachstamms“ (1842, 1845) må betegnes som aldeles mislykkede [1]).

Ved siden af Rask og Bopp må vi endnu omtale en tredje, der samtidig med dem i fortrinlig grad bidrager til at give sprog-

1) Jf. om Bopp BENFEY, Gesch. d. Sprachw. s. 370 ff.; DELBRÜCK, Einleitung in das Sprachstudium s. 1 ff.; LEFMANN, Fr. Bopp, sein Leben u. seine Wissenschaft, 3 bd. 1891—97.

videnskaben en ny skikkelse. Det er JACOB GRIMM (1785—1863), og det værk, der, blandt den store rigdom af geniale arbejder, som skyldes hans hånd, særlig berettiger ham til at nævnes her, er hans *Deutsche Grammatik*. Förste bind heraf udkom 1819. Allerede 1822, altså elleve år för Bopps Vergl. Gramm., kom 1ste bind i 2. udg., der er fuldstændig omarbejdet; bl. a. optages mere end halvdelen af bindet af en udførlig lydlære eller rettere „bogstavlære" („Von den buchstaben", sml. ovf. s. 41 note 1), der ganske manglede i 1ste udgave. Denne omarbejdelse skyldtes utvivlsomt, som bl. a. også Raumer har vist[1]), först og fremmest indflydelse fra Rask, navnlig hans prisskrift, en indflydelse, der synes at strække sig lige til den ydre form, anvendelsen af latinske bogstaver og retskrivningen; ja det er end ikke usandsynligt, at selve tanken om dette værk fra allerförst af er opstået hos Grimm gennem Rasks förste arbejde, hans „Vejledning til det Isl. Sprog", 1811[2]). Værket udgör i denne form 4 bind, af hvilke det sidste kom 1837. Et nyt optryk af denne udgave er udkommet 1869—98. Af 1ste bind begyndte i 1840 en 3dje, fuldstændig omarbejdet udgave; men der kom kun 1ste binds 1ste del, der behandler vokalerne, og den er ingen forbedring.

Denne „Deutsche Grammatik" er ikke, som man skulde tro efter titelen, en tysk grammatik, men derimod en på historisk baggrund bygget, paralleliserende fremstilling af alle ældre og yngre gotisk-germanske sprogs bygning, idet Grimm på en meget uheldig og aldeles forkastelig måde bruger ordet „deutsch" som fællesbenævnelse for alle disse, hvad der desværre endnu ofte efterlignes i Tyskland. Indenfor dette område har Grimms værk været absolut epokegörende og er endnu stedse et hovedværk, hvor mange enkeltheder der nu end må rettes, og hvor meget doktrinært der end findes i opfattelserne; men også udenfor sit område har det, middelbart eller umiddelbart, fået en overordentlig stor indflydelse på udviklingen af den sammenlignende historiske sprogvidenskab.

Grimms fortjeneste består væsentlig i at have givet stødet til den historiske grammatik, der forfølger og oplyser det

1) Gesch. d. germ. Philol. s. 507 ff.
2) Jf. WIMMER, Rasmus Kristian Rask, 1887, s. 13 ff. SCHERER, J. Grimm², s. 156.

historiske forhold mellem de beslægtede sprogs former gennem de forskellige tider og forskellige dialekter. Så genialt og originalt Grimm end herved har arbejdet, bör det dog ikke glemmes, hvorledes han i mangt og meget bygger umiddelbart paa Rask eller videre udformer tanker, som Rask havde antydet. Herhen hører f. ex. den nærmere formulering[1]) af den af Grimm såkaldte „Lautverschiebung“ (af enkelte endog benævnt „Grimms lov“) — et af de allervigtigste punkter, der kommer frem i 2den udg. af hans grammatik — d. v. s. det bekendte fænomen, at de gotisk-germanske sprog, navnlig i forlyd, have *f, þ, h* svarende til *p, t, k* i de andre sprog, som lat. *pater, tu, cornu* = oldn. *faðir, þú, horn*, og at på samme måde *d, g* er blevet til *t, k*, som lat. *duo, genu* = oldn. *tveir, kné,* og de oprindelige aspirater *bh, dh, gh*, gr. *φ, ϑ, χ* til *b, d, g*, som *φέρω, ϑύρα, χολή* = oldn. *bera, dyrr, gall.* Disse overgange ere allerede fuldstændig fremstillede af Rask i hans prisskrift s. 169 f.: „Af de stumme bogstaver bliver især for i ordene hyppigen: *p* til *f*“ osv., hele rækken igennem med exempler på hver af overgangene, og han tilföjer: „Men ofte forandres de også på andre måder, f. ex. i midten og efter en selvlyd bliver *k* til *g*“, osv. Dette udvikles nu videre af Grimm med anførelse af en mængde exempler og sættes dernæst i forbindelse med den videre forandring af nogle af disse lyd, der er indtrådt i höjtysk, f. ex. *zwei, Thür* („den anden lydforskydning“). Dette sidste fænomen, som de tyske lærde ikke have kunnet finde nævnt hos Rask[2]), omtales i virkeligheden i hans bog s. 68 f. (altså i den del af den, der ikke har været oversat på tysk). Det må da indrömmes, at Rask fuldstændig har set sammenhængen, men ganske vist kun som en „hyppig“ indtrædende overgang, ikke som en lydlov, et begreb, som Rask og hans samtid overhovedet ikke kender. Derimod skal det anerkendes, at den nærmere formulering heraf — skönt med betydelige

---

1) Deutsche Gramm.[2] I, s. 584 ff., optrykket s. 498 ff.

2) Således Bopp, Vergl. Gramm.[2, 3] s. 119, hvor han gör en elskværdig undskyldning for, at det tidligere var undgået hans opmærksomhed, at den förste lydforskydning allerede för Grimm havde været klart og præcist udtalt af Rask.

urigtigheder, f. ex. i opfattelsen deraf som et kredsløb[1]), „weil der sprachgeist seinen lauf vollbracht hat"(!) — tilhører Grimm, og at han i hvert tilfælde först har set lydforskydningens store historiske betydning og rækkevidde.

Når Grimm og Rask, der tidligere havde stået i en trods stadig fremtrædende modsætninger dog forholdsvis venskabelig korrespondance, i den senere del af dennes liv kom i en meget skarp fejde[2]), da ligger dette tildels i, at Rask ikke kunde gå ind på den historiske betragtning, navnlig når den tillige f. ex. kom til at gribe ind i den systematiske ordning af de forskellige böjninger o. l. På dette punkt har sprogvidenskabens senere udvikling i det hele givet Grimm ret ligeoverfor Rask. Således opstiller Rask f. ex. altid den „simplere" eller „åbne" hovedart af verber, sådanne som *elske-de*, *tænk-te*, först, derefter den „kunstigere" eller „lukkede", *binde bandt bundet* o. l. Grimm gör det omvendte, idet han begynder med den sidste gruppe, „de stærke verber", og stiller den anden, „de svage", derefter (selve denne tvedeling har han utvivlsomt fra Rask, kun med forandring af navnene); han siger nemlig med rette, at de stærke verber ved deres lydvexel, „Ablaut", „aflyd" — et fænomen, hvis store betydning Grimm også for förste gang indser, selv om den metafysisk-symbolske forklaring, han giver deraf, er ganske urigtig — repræsentere sprogets „inderste struktur" og ere den ældste grundstok af verber, medens de svage så godt som alle ere afledte og i deres böjning frembyde yngre former. Om det i en grammatik for et enkelt sprog vil være rigtigst eller mest

---

1) Jf. E. JESSEN, Om J. Grimms lydfremskydningslære, i Tidskr. for Philol. og Pædag. II, 1861, s. 165 ff. Den samme opfattelse af dette fænomen som et kredsløb, men uden Grimms mystiske baggrund, findes for øvrigt allerede et år för Grimm hos vor landsmand J. H. BREDSDORFF, der i sin afhandling „Om Aarsagerne til Sprogenes Forandringer", 1821, s. 21 f. (nyt optryk 1886 s. 29) kort og klart har omtalt disse overgange, idet han gör opmærksom på „at den germaniske Sprogstamme oftest har Aspirater, hvor den græske har Tenues, Tenues, hvor den har Mediæ, og igen Mediæ, hvor den har Aspirater"; i anledning af exemplet „Horn, gr. κερας" tilföjer han: „H var udentvivl her fra først af ɥ ɔ: det græske χ" — en iagttagelse, der, åbenbart uden kendskab til Bredsdorff, langt senere fremsættes af Jessen, anf. st., s. 166, 168, men först bliver anerkendt, da det samme i 1868 udtales af W. Scherer.

2) Sml. Briefwechsel der Gebrüder Grimm mit nordischen Gelehrten, herausgeg. von E. Schmidt (Berlin 1885), s. 84 ff. Rask, Saml. Afh. III, s. 198 ff. o. a. st.

praktisk at stille den ene eller den anden af disse grupper först, det bliver en sag for sig, og her kan man naturligvis meget godt give Rask ret. Men rent historisk set har Grimm afgjort ret overfor Rask, og netop det historiske synspunkt er det, som Grimm vilde göre gældende, medens Rask ikke ret har öje herfor.

Endnu bestemtere gælder dette med hensyn til substantiver og adjektiver, hvor Rask, tildels fordi han holdt sig for ensidigt til islandsk, er kommen til ganske at miskende forholdet til de beslægtede sprog, idet han f. ex. sammenstiller oldn. *nafn* gen. *nafns* umiddelbart med lat. *nomen, nominis* og overhovedet den store masse af ord, der på oldn. (tilsyneladende) ende på en konsonant, med den latinske 3dje (og 4de) deklination, og omvendt paralleliserer f. ex. oldn. *afi* gen. *afa* umiddelbart med lat. *avus, avi.* Havde Rask taget mere hensyn til de andre germanske sprog og den historiske udvikling, skulde man have ventet, at han selv havde indset det urigtige heri; allerede den gotiske form *namō* gen. *namins*, en böjning, der er parallel med den oldn. böjning indenfor den klasse, hvortil *afi* hører, viser, at her ligger parallelen til lat. *nomen, nominis,* og at oldn. har foretaget en ejendommelig forandring af dette og enkelte andre ord og ført dem over til den klasse, der i virkeligheden er parallel med lat. 2den og 1ste deklination på *-us, -um* og *-a,* den, hvor ordene på oldn. ende på en konsonant, medens, som vi nu vide, en stammeudlydende vokal i virkeligheden er bortfalden, f. ex. *úlfr* (af ældre *wulfa-z*) = græsk *λύκος*, lat. *lupus.*

Noget lignende kan siges med hensyn til opfattelsen af visse lyd, navnlig vokalerne, idet Rask her var forblindet af den nyislandske udtale, som han antog for identisk med den oldnordiske; for ham er f. ex. *a* et *a*, der er kort foran konsonantforbindelser, ellers langt, *á* derimod = *au*; *i* en *e*-agtig lyd, der ligeledes kan være både kort og lang, *í* = det rene *i*, o. s. v.; efter Grimm er derimod almindeligt *a*, *i*, osv. i de ældre sprog altid korte lyd, medens de lyd, han betegner *â*, *î*, osv., oprindelig blot ere de tilsvarende lange lyd. Også her har den senere sprogvidenskab givet ham ret.

Omvendt er der adskillige andre punkter, i hvilke Rask utvivlsomt har ret ligeoverfor Grimm. Denne gik tidt meget

doktrinært frem, indblandede ofte i sin betragtning af de sproglige fænomener uklare, spekulative opfattelser og tillod sig ikke sjældent at konstruere former, der ikke forekomme; han har derfor i behandlingen af de enkelte sprog gjort sig skyldig i mange slemme fejl, som man vel kan forstå netop måtte støde Rask efter de strenge krav, han stillede til nöjagtighed i alt det faktiske. Trods mangler og svagheder har imidlertid Grimms storartede arbejde fået en uhyre betydning for hele det historiske sprogstudium.

Altså Rask, Bopp og Grimm have hver på sin måde bidraget til at indlede en ny udvikling af sprogvidenskaben og lægge grunden til den sammenlignende sprogvidenskab: Rask först og fremmest ved sine undersøgelser over de nordiske sprog, særlig islandsk, og ved sin systematiske påvisning af dette sprogs stilling og forhold, i det store og i det enkelte, til de andre beslægtede sprog i Europa, men dernæst tillige af disse og mange andre sprogs forskellige slægtskabsforhold og berörings-punkter; Bopp ved den måde, hvorpå han optager sanskrit med i sammenligningen af de til vor æt hørende sprog og ved sine skarpsindige, om end nu for en stor del forældede, anatomisk-genetiske undersøgelser over disse sprogs hele bygning; Grimm endelig ved sin behandling af de gotisk-germanske sprog og ved den grundlæggende måde, hvorpå han herved anvender det historiske synspunkt.

Gerne ønskede jeg ved siden af disse tre endnu at kunne stille en landsmand af os som en af dem, der indlede den nye tid, nemlig J. H. BREDSDORFF (1790—1841), en sjælden genial og omfattende gransker. Blandt hans forskellige sprogvidenskabelige afhandlinger må, foruden nogle vedrörende fonetikken[1]), her særlig fremhæves en, nemlig „Om Aarsagerne til Sprogenes Forandringer“ (udgivet som skoleprogram fra Roskilde 1821; et nyt optryk har jeg besörget 1886), en afhandling, der i al sin beskedenhed er et lille mesterværk af iagttagelsesevne og skarpsindighed og — naturligvis med mange svagheder i selve det sproglige materiale — i sin hele betragtningsmåde er

---

[1]) Jf. JESPERSEN, Fonetik s. 31 ff.

et halvt hundrede år forud for sin tid. Men desværre gik den, dels netop af denne grund, dels på grund af sin udgivelsesform, aldeles ubemærket hen og kom ikke til at udøve ringeste indflydelse på videnskabens udvikling, hvad der i höjeste grad må beklages.

En ganske anden stilling indtager en mand, hvis navn ikke bör forbigås i denne sammenhæng, en af Tysklands stormænd, nemlig WILHELM v. HUMBOLDT (1767—1835). I besiddelse af overordentlig omfattende sprogkundskaber, der strakte sig lige fra baskisk (jf. ovf. s. 36) til de nordamerikanske sprog på den ene side, de malajisk-polynesiske på den anden side, har denne fine tænker i en række af arbejder, af hvilke det omfangsrigeste er „Über die Kawisprache auf der Insel Java" (i 3 bind, 1836—40, 3. udg. 1883) med den berömte indledning „Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwickelung des Menschengeschlechts", fra filosofisk (Kantisk) synspunkt behandlet allehånde sider af sproget i almindelighed, sproggrupperne og sprogindividualiteterne i deres forhold til menneskeånden, til menneskelig tænkning og kulturliv. Sikkerlig betegner han her et overordentlig stort fremskridt sammenlignet med den tidligere tids løse sprogfilosofi og „almindelige grammatik", og ikke uden grund betragtes han, navnlig i Tyskland, som grundlæggeren af den nyere tids „almindelige sprogvidenskab", foruden at han også, hvad selve det sproglige materiale angår, har bidraget så meget til at udvide blikket. Og dog, med al anerkendelse heraf og al beundring for det geniale tankearbejde, der træder os imøde hos ham, kan man fra rent sprogvidenskabeligt standpunkt, efter möjsommeligt at have forsøgt at arbejde sig gennem hans sprogfilosofi, ikke værge sig mod indtrykket af noget, der ligger hele vor tids mere empiriske sprogopfattelse så underlig fjernt, af så meget abstrakt og uvirkeligt, undertiden ligefrem mystisk, at man har vanskeligt ved nu fuldt at vurdere betydningen deraf eller endog blot at forstå den indflydelse, det skal have øvet på sprogvidenskabens udvikling [1]).

---

[1]) Jf. den allerede af MADVIG, Første Stykke af en Afh. om Sprogets Væsen o.s.v., 1842, s. 3 f. (= Kleine philol. Schriften s. 50 ff.) udtalte dom, lige-

I modsætning hertil bör på dette sted fremhæves, hvorledes vor store landsmand J. N. MADVIG (1804—1886) — hvis egentlige filologiske virksomhed ligger udenfor emnet for dette lille arbejde — i forskellige på dansk skrevne afhandlinger [1]) (af hvilke en del dog först falder efter den periode, hvormed vi her sysselsætte os), med stor klarhed og ædruelighed og med skarp kritik af alle forestillinger om sproget som noget dunkelt og mystisk, har fremsat anskuelser om sprogets væsen, udvikling og liv, der i höj grad stemme med, hvad der ellers först langt senere kommer frem fra andre sider [2]). Også i spörgsmålet om sprogets oprindelse (jfr. ovf. s. 38) udtaler han sig med stor ædruelighed og forsigtighed, idet han navnlig hævder det samme, som er den nyeste tids løsen, at „sprogdannelsens akt ikke var nogen anden end den, hvorved det virkelige, nu existerende sprog som forståeligt og frit meddelelsesmiddel frembragtes“ [3]). Men atter her gik det således, som vi allerede have set at det desværre er gået i mange andre tilfælde; han havde, som han selv et sted siger, „skrevet i et sprog med såre snævre udbredningsgrænser og dertil i den lidet tiltrækkende skikkelse af programmer og endelig i en muligst stræng form af bevisførelse uden al stræben efter populær lethed“ [4]). Disse arbejder gik derfor temmelig

som han på forskellige andre steder stærkt polemiserer mod den endog hos Humboldt fremtrædende tilböjelighed til lydsymbolik. Sml. også DELBRÜCK, Einleitung in das Sprachstudium [3], s. 27. Som et nyere arbejde, der i sin art er beslægtet med den Humboldtske retning, men tillige tager afstand derfra, kan nævnes H. STEINTHAL, Charakteristik der hauptsächlichsten Typen des Sprachbaues (Berlin 1860; fuldstændig omarbejdet af F. MISTELI, 1893).

1) Om Kjønnet i Sprogene, især i Sanskrit, Latin og Græsk, 1835 (i Vidensk. Selsk. Skr. 4 R., hist.-fil. Afd., V, s. 101 ff.); Første Stykke af en Afhandling om Sprogets Væsen, Udvikling og Liv, Universitetsprogr., 1842; Om de grammatikalske Betegnelsers Tilblivelse og Væsen, ligeså, 1856 og 1857; Sprogvidenskabelige Strøbemærkninger, ligeså, 1871. Oversatte på tysk i Kleine philologische Schriften, Leipzig 1875. Sml. også hans Livserindringer, 1887, s. 105 ff., 254 ff.

2) Således har han selv fremhævet den mærkelige, undertiden næsten ordrette overensstemmelse mellem udtalelser af ham og hvad der, tildels mange år efter, uafhængigt er udtalt af Amerikaneren Whitney.

3) Første Stykke o. s. v., s. 7.

4) Nordisk tidskrift, 1881, i en afhandling: „Hvad er sprogvidenskab?“ (særtryk s. 12).

upåagtede hen og blev först mere kendte, efter at de i den sidste del af hans liv var blevne oversatte på tysk, på en tid da meget af det nye, som deri var fremsat, allerede ikke mere var nyt.

Men vi vende tilbage til den historisk-sammenlignende sprogvidenskab, således som den forelå ved begyndelsen af den anden tredjedel af det 19de århundrede. Blandt dem, der i Tyskland, i nær tilslutning til Bopp og den af ham indførte betragtningsmåde, supplere sider, som hos denne kun spille en underordnet rolle, må særlig fremhæves AUG. FR. POTT (1802—1887). Hans hovedværk er „Etymologische Forschungen auf dem Gebiete der Indogermanischen Sprachen mit besonderem Bezug auf die Lautumwandlung im Sanskrit, Griech., Lat., Littauischen und Gothischen“ (2 bd., 1833—36, 2den udg., 6 bd., 1859—76). Betydningen af dette arbejde, hvis form er overordentlig tung og besværlig, ligger dels i de der samlede etymologiske sammenstillinger, dels navnlig i at det, på grundlag af disse sammenstillinger, for förste gang giver en indgående fremstilling af lydovergangene imellem de forskellige sprog[1]). Jeg nævner i denne sammenhæng også ADALBERT KUHN (1812—1881), der har fortjeneste som den væsentlige grundlægger dels af to aflæggere af den sammenlignende sprogvidenskab, den sproglige arkæologi og den sammenlignende mythologi, af hvilke dog navnlig den sidste i methode og grundanskuelse efterhånden er kommen helt bort fra den Kuhnske form, dels af det vigtige, endnu bestående „Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung“ (fra 1852; oprindelig sammen med A. Aufrecht). Ved siden heraf udgav han 1856—76 (til 1868 sammen med A. Schleicher) et andet tidsskrift „Beiträge zur vergl. Sprachf. auf dem Gebiete der arischen, celtischen und slawischen Sprachen“ (8 bd.).

For øvrigt ere de følgende år indtil midten af århundredet eller lidt efter især karakteriserede ved det ivrige studium af de enkelte sprog, navnlig de gamle eller dog de ældre former af de nulevende, og ved bestræbelsen efter på dem at anvende

---

[1]) Jf. den udførlige skildring af Pott's virksomhed (ved P. Horn) i Bezzenbergers Beitr. XIII, s. 317 ff.

den historisk-sammenlignende methode. Undertiden kan dette antage den uheldige form, at fremstillingen, navnlig for mangelfuldt overleverede sprogs vedkommende, i den grad overlæsses med sammenlignende stof, at de virkelig foreliggende fænomener næsten drukne deri. Men i det hele virker den nye methode overordentlig befrugtende på studiet af de enkelte sprog og fremkalder et fuldstændigt omslag i behandlingen af dem.

Först og fremmest er det studiet af sanskrit, som man kaster sig over med den störste interesse, og det ikke blot af hensyn til sprogets betydning for sammenligningen med de beslægtede sprog, men fuldt så meget for emnets egen skyld, hvad der fører til udviklingen af en ny stor filologi, den indiske. Som naturligt er, var det den mindre fjernt liggende episk-klassiske del af den uhyre rige sanskrit-litteratur, som man måtte begynde med; först lidt senere, omtrent fra begyndelsen af 40rne, drister man sig til at give sig i lag med de ældste mindesmærker, Vedaerne, de gamle hymner, der frembyde mangfoldige flere vanskeligheder, men også såvel i sproglig som i kulturhistorisk henseende have den allerstörste betydning som (delvis i alt fald) de ældste opbevarede litteraturmindesmærker indenfor hele vor sprogæt. Disse studier have, efterhånden som de ere skredne fremad, været af gennemgribende betydning for sprogvidenskabens udvikling. Også studiet af de gamle indiske grammatikere (se ovf. s. 4 ff.) blev i höj grad frugtbringende ikke blot for selve sanskritstudiet, men også langt ud over dettes grænser. Medens det ikke vilde være stedet her til at dvæle nærmere ved den indiske og den senere dertil sig sluttende eranske filologi (hvis oldtidskilder ere dels Avesta, tidligere mindre korrekt kaldet Zendavesta, den zoroastriske religions hellige bøger, dels de oldpersiske kileindskrifter[1])), bör vi blandt de ældre forskere, hvis betydning strækker sig udenfor selve dette område og ind over den almindelige sprog-

---

[1]) Om dechiffreringen af disse, hvori også danske lærde (bl. a. Rask, se ovf. s. 44 note) have taget virksom del, se f. ex. FR. SPIEGEL, Die altpersischen Keilinschriften, Leipz. 1862; 2. opl. 1881. Hvorledes dette atter gav nöglen til tydningen af den store rigdom af assyrisk-babyloniske kileindskrifter, kan jeg ikke komme ind på her, lige så lidt som på omtalen af et andet barn af det 19de årh., ægyptologien.

videnskab, foruden de allerede omtalte ikke glemme mænd som TH. BENFEY (1809—1881)[1]) og vor landsmand N. L. WESTERGAARD (1815—1878). Den sidste har — foruden ved sine bidrag til tydningen af kileindskrifterne og sin udgave af Zendavesta — særlig fået betydning gennem sit værk *Radices linguæ sanscritæ* (1840—41)[2]). Det er en ordbog over alle sprogets verbalrødder, udført på grundlag af de indiske grammatikeres fortegnelse over disse, men med kritisk sigtelse og med fyldig exempelsamling for alle de i litteraturen virkelig forekommende rødder. Som ordbog over disse er den först bleven gjort overflødig ved afslutningen af den store, af Petersborg-akademiet udgivne „Sanskritwörterbuch“ af BÖHTLINGK og ROTH (7 bind, 1855—75).

At man i sin beundrende glæde over alt det nye, der herved kom frem, undertiden gik for vidt, at man overdrev betydningen af sanskrit og anså dette sprogs former for altid at være ældre og oprindeligere end alle de øvrige sprogs, ja at enkelte endog gik så vidt, at de mente i sanskrit at finde selve stamsproget for alle de andre beslægtede sprog, — det er noget, som vi nu fuldt vel kunne indse, idet vi tillige må indrömme, at der var meget, der den gang kunde undskylde en sådan overdrivelse.

Denne omstændighed var delvis grund til at den sammenlignende sprogvidenskab med sin stærke fremhæven af sanskrit i lang tid mødte den störste uvilje fra den klassiske filologis side. Den havde fra tidligere tid af sit eget system, sin egen sproglige methode, som man vistnok ikke kunde forlange at den uden videre skulde opgive, tilmed da der samtidig ad andre veje indtrådte et så storartet opsving i denne videnskab. Under disse omstændigheder måtte de klassiske filologer harmes ved at se, at alt nu skulde sanskritiseres, og ved at se alle de mange dristige hypotheser, der fremsattes angående de klassiske sprogs ord og former, og den overfladiskhed og de mange forsyndelser imod selve sprogene, der unægtelig ofte lagde sig for dagen

---

1) Se den udførlige nekrolog over ham af A. Bezzenberger, en af hans nærmeste disciple, i dennes Beiträge VIII, s. 234 ff.

2) Af hans liv og virksomhed har jeg givet en skildring i Vidensk. Selsk. Oversigt 1878, s. 87 ff.; oversat på tysk af Bezzenberger i Beitr. V, s. 248 ff.

hos dem, der syslede med græsk og latin blot i sprogsammenlignende öjemed.

Som den, der vistnok har störst fortjeneste af at have bidraget til at udjævne denne kløft, må nævnes GEORG CURTIUS (1820—1885). Selv klassisk filolog har han gjort sig i höj grad fortjent af den historisk-sammenlignende sprogvidenskab ved sine arbejder over det græske sprog. Hans hovedværk er „Grundzüge der griechischen Etymologie“ (1858—62, 5. opl. 1879). Efter en udførlig og interessant indledning om den græske sprogvidenskabs historie i den nyere tid og om de almindelige principer for sprogsammenligning giver han en stor rigdom af etymologiske sammenstillinger og behandler i den sidste del af værket en række sporadisk fremtrædende fænomener. Dette værk har endnu stedse sin betydning, om end navnlig i den sidste del meget nu må siges at være forældet. Endvidere må nævnes hans bog „Die Bildung der Tempora und Modi im Griechischen und Lateinischen“, 1846, fuldstændig omarbejdet under titelen „Das Verbum der griechischen Sprache“ (1873—76, 2. opl. 1877—80). Også hans til skolebrug beregnede „Griechische Grammatik“ (1852 med mangfoldige senere oplag) og de dertil sig sluttende „Erläuterungen zu meiner griech. Gramm.“ (1863 og flere gange senere) have haft betydning ved at optage resultater af den nyere sprogvidenskab og göre de klassiske filologer mere fortrolige med dem. Nogle andre arbejder af ham vil jeg senere komme tilbage til[1]). Mange vigtige afhandlinger af hans elever ere offentliggjorte i de af ham udgivne „Studien zur griech. und latein. Grammatik“ (10 bd., 1868—78).

For latinens vedkommende er der navnlig arbejdet af W. CORSSEN (1820—1875), hvis hovedværk er „Über Aussprache, Vocalismus und Betonung der lat. Sprache“ (1858, 2. udg. 1868—70). Dog står han langt tilbage for Curtius. Der er vel samlet en mængde stof, men det skorter ham både på sikre kundskaber og på methode, der kun altfor ofte erstattes af løse hypotheser. Både dette og hans andre værker må nu for största

---

[1]) Nærmere om G. Curtius se f. ex. Bezzenbergers Beitr. X, s. 325 ff. (ved Angermann).

delen betragtes som forældede og kun benyttes med stor kritisk varsomhed.

Når kløften mellem den klassiske filologi og den sammenlignende sprogvidenskab efterhånden må siges at være ganske udjævnet, så at de to videnskaber nu hos de yngre generationer fuldstændig gå hånd i hånd med hinanden, da står dette i forbindelse med, at de begge have forandret sig og begge i så rigt mål have støttet hinanden i deres senere udvikling. Den stærke „sanskritisering", der i begyndelsen var så afskrækkende for de klassiske filologer, er efterhånden trådt i höj grad tilbage, efter at man mere og mere er bleven klar over, at sanskrit ingenlunde altid frembyder de ældste former, men at også de andre sprog og nævnlig græsk i mange punkter står fuldt ved siden af det og i visse henseender endog overgår det i oprindelighed. Har ved siden deraf den sammenlignende sprogvidenskab lært meget af hele den nyere filologiske kritik, så har den på den anden side åbnet nye store områder for filologien f. ex. ved undersøgelsen af de græske dialekter og tydningen af de græske indskrifter, ved fremdragelsen af de gamle italiske sprog ved siden af latinen [1]) og overhovedet ved alt det nye lys, der i ordets videste betydning er kastet på de gamle klassiske sprogs historie. Et vidnesbyrd om den fuldstændige udjævning haves f. ex. i den omstændighed, at i Iwan Müllers Handbuch der klass. Philologie II den græske grammatik er behandlet af en af de ypperste repræsentanter for den sammenlignende sprogvidenskab K. BRUGMANN.

Men det var ikke blot studiet af sanskrit og de klassiske sprog, som blev af vigtighed for den sammenlignende historiske sprogvidenskab og omvendt fra denne modtog nye befrugtende impulser, men det var også andre sproggrupper, og det nærmere studium af disse fremkaldte atter en række nye livskraftige „filologier", der hurtig have nået en stor udvikling og frembragt meget betydningsfulde resultater, tildels netop fordi disse filologier

---

[1]) Den videnskabelige tydning af de umbriske indskrifter begynder med AUFRECHT og KIRCHHOFF, Die umbrischen Sprachdenkmäler, 1849—51, af de oskiske med MOMMSEN, Die unteritalischen Dialekte, 1850. Men senere er der arbejdet videre af mange andre; fra nordisk side må særlig fremhæves SOPHUS BUGGE. Sml. det nyeste store hovedværk: R. v. PLANTA, Grammatik der oskisch-umbrischen Dialekte (2 bd., Strassburg 1892—97).

umiddelbart fremgik af den nye sprogvidenskab og sluttede sig til dens methode.

Jeg nævner således först alle de fra latin nedstammende sprog, de romanske. Allerede fra tidligere tid havdes der vel arbejder vedrörende dem; nogle ældre ere anførte ovenfor s. 31, og i begyndelsen af det 19de århundrede gjorde franskmanden RAYNOUARD sig fortjent ved sine arbejder over provençalsk sprog og litteratur, medens han om de romanske sprogs almindelige forhold endnu kun havde temmelig uklare forestillinger. Alt dette blev imidlertid helt stillet i skygge ved de arbejder, vi skylde den tyske sprogforsker FR. DIEZ (1794—1876). Han må med rette betegnes som den egentlige grundlægger af den romanske filologi. Hans hovedværker ere: „Grammatik der romanischen Sprachen" (3 bind, 1836, 38, 44, med 5 senere udgaver, også på fransk) og „Etymologisches Wörterbuch der rom. Sprachen" (2 bd., 1853, 4 udgaver). Han fandt snart en mængde efterfølgere dels i Tyskland, dels naturligvis i selve de romanske lande; jeg nævner således i Frankrig foruden É. LITTRÉ (1801—1881), der indtager en noget ejendommelig særstilling, de to hver på sin vis overordentlig fremragende romanister GASTON PARIS (f. 1839) og PAUL MEYER (f. 1840), i Italien den mangesidige sprogforsker G. I. ASCOLI (f. 1829); men til disse har en stor skole af yngre romanister sluttet sig rundt omkring i verden, også i de nordiske lande. Den romanske filologi har som følge af den store almeninteresse, der knytter sig til dens genstand, og af dens særegne ungdommelige og livsfriske natur efterhånden taget et ganske overordentligt opsving og har, trods sit endnu ikke lange liv, allerede nået en udvikling og et omfang, hvori den måske kun står tilbage for den klassiske filologi [1]. Også på den almindelige sprogvidenskab har den romanske filologi udøvet et betydningsfuldt tilbageslag, og for denne frembyder den en ganske séregen interesse. Intet andet sted i verden have vi som her en sprogudvikling, der næsten uafbrudt, kun med forholdsvis kortere afbrydelser, kan forfølges gennem et tidsrum af mere end 2000 år, stadig bevægende sig i former,

[1]) Jf. GRÖBER, Grundriss der roman. Philologie I, 1888. II, ikke sluttet endnu.

som hver til sin tid have fået verdenshistorisk betydning, og som med forholdsvis lethed lade sig gribe og forstå endog af den, der blot har almindelig sproglig dannelse. Intet andet sted i verden se vi, i en sådan udstrækning og i en sådan mangfoldighed som her, alle de kræfter i virksomhed, som overhovedet betinge sprogenes udvikling og forandringer, og kendskabet til de romanske sprogs historie er derfor af stor betydning for enhver sprogforsker og særlig egnet til at forhindre alle forudfattede meninger og aprioriske slutninger angående sprogudviklingen i almindelighed.

At endvidere de germanske óg særlig også de nordiske sprog siden Rasks og Grimms tid have været genstand for meget indgående og omfattende undersøgelser fra mangfoldige forskeres side både i Tyskland og i Norden, er en selvfølge; men det vilde føre os for langt til side at dvæle nærmere ved enkelthederne indenfor den rige udvikling af den germanske, og særlig den nordiske filologi [1]).

En anden sproggruppe, der på grund af de herhenhørende sprogs store formrigdom, deres ejendommelige klarhed og oprindelighed frembyder en overordentlig stor interesse i kredsen af de indoeuropæiske sprog og som efterhånden er bleven ivrig studeret, er de slaviske sprog samt endvidere det litauiske, der indtager en selvstændig stilling, om end med særlige beröringer med hine. Ikke ringe fortjeneste af begge disse sproggrupper, navnlig dog af litauisk, har en mand, som jeg strax skal komme tilbage til, A. SCHLEICHER. Den, der dog har indlagt sig de störste fortjenester af den sammenlignende behandling af de slaviske sprog, er FRANZ MIKLOSICH (1813—1891). Hans hovedværk er „Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen“ (4 bind, 1852—74; I lydlære III böjningslære [„Wortbildungslehre“] i 2. udg. 1876); endvidere „Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen“ (1886) foruden en mængde andre arbejder.

Det er også först på grundlag af den historiske sprogforskning, at man har begyndt at trænge nærmere ind i de keltiske

[1]) Jf. R. v. RAUMER, Geschichte der german. Philologie, München 1870; H. PAUL, Grundriss der germ. Philol., Strassburg 1891 ff.

sprog. Et hovedværk om disse er J. C. ZEUSS, Grammatica Celtica (1853, 2. udg. ved H. EBEL, 1871). Dette er blevet efterfulgt af arbejder af engelske, franske og tyske, i den seneste tid også danske sprogforskere; dog er antallet af keltister ikke stort, hvad der vistnok væsentligt skyldes de ejendommelige vanskeligheder, som disse sprog frembyde.

At der ved siden af alt dette efterhånden er udført et stort arbejde for at overføre den for de indoeuropæiske sprog uddannede historiske methode på andre sprogætter f. ex. de semitiske, de finsk-ugriske og andre sprog, eller for at fremdrage og behandle fjernere liggende, hidtil ukendte eller mindre dyrkede sprog, kan her kun antydes; det er store fremskridt, som i disse henseender ere gjorte navnlig i løbet af det 19de århundredes anden halvdel og her for en stor del gennem ikke-tyske sprogforskere.

Derimod må jeg dvæle noget nærmere ved en mand, der for en tid betegner kulminationspunktet og tillige afslutningen af den förste periode indenfor den nyere sammenlignende sprogvidenskabs historie. Det er AUGUST SCHLEICHER (1821—1868)[1]. Det förste arbejde, hvorved han henledede opmærksomheden på sig, havde titelen „Sprachvergleichende Untersuchungen“ (Bonn 1848). Det består af to afhandlinger: 1. „Über den Zetacismus“, d. v. s. det fænomen, hvorved visse konsonanter forandres under indflydelse af et *j* (*i*), f. ex. svensk *kött, gifva*, ital. *giorno*, fransk *jour* af lat. *diurnum*, o. l., hvilket her eftervises i en mængde forskellige sprog; 2. „Die Sprachen Europas“, en udsigt over alle ældre og yngre sprog i Europa med deres sidegrene i andre verdensdele, nærmest betragtede efter de almindelige principer for deres bygning. I de følgende år vendte Schleicher sig især til specialstudier i de slaviske sprog og litauisk, idet han på dem anvendte sin ejendommelige sproghistoriske methode. 1852 udkom hans „Formenlere der kirchenslawischen sprache“ og 1856—57 hans meget vigtige „Handbuch der litauischen sprache“ (I grammatik, II læsebog indeholdende folkesange, folkeæventyr o. l. med glossar). Der fik man for förste gang en udførlig fremstilling af dette i historisk henseende så overordentlig interessante

---

[1]) Jf. S. LEFMANN, August Schleicher, Leipz. 1870.

sprog, hvilket Schleicher havde sat sig omhyggeligt ind i ved et halvt års ophold i Litauen, om der end f. ex. i de finere accentforhold var fænomener, som han ikke havde opfattet rigtigt.

1861—62 udkom endelig hans epokegörende hovedværk, hvori han gav hele sit system for de indoeuropæiske sprog: „*Compendium der vergleichenden grammatik der indogermanischen sprachen*“ (4. oplag 1876). Hertil slutter sig en „Indogermanische chrestomathie“, bearbejdet af ham selv og nogle af hans disciple (1868), der indeholder prøver på de i Compendiet behandlede sprog, for största delen rigtignok for korte til, at man kan lære noget ordentligt deraf. Endvidere må nævnes hans bog „Die deutsche sprache“ (1860, 3. udg. 1874), som tilsigter at være mere populær, og hvori han först i en udførlig indledning udvikler sine almindelige principer og derefter særlig anvender dem på tysk (for øvrigt bruger han, på samme uheldige og vilkårlige måde som Grimm, „deutsch“ som fællesbenævnelse for alle gotisk-germaniske sprog).

Vi ville nu se noget nærmere på hans system, således som det navnlig fremtræder i hans „Compendium“. Han giver her först i indledningen en kort fremstilling af sine almindelige synspunkter og hævder, at sprogvidenskaben nærmest hører sammen med naturvidenskaberne, hvad der også på forskellig måde får indflydelse på hans opfattelse af mange enkeltheder; han fremhæver, at man ikke kan antage et fælles ursprog for alle sprog, men at der må have været mange, og opstiller — med definitioner, der bero på en altfor doktrinær skematisme — de tre kendte arter af sprog, 1. „isolerende sprog“ (f. ex. kinesisk), bestående af lutter uforanderlige rødder, 2. „sammenföjende sprog“ (som de finske, tatariske o. a.), hvilke til den uforanderlige rod föje andre rødder, der udtrykke funktionen, 3. „flekterende sprog“ (kun de „indogermanske“ og de semitiske), i hvilke de således sammenföjede rødder yderligere blive foranderlige. Disse tre arter betegne efter ham tillige tre udviklingstrin, som kun de sidste to sprogætter fuldt have gennemløbet. På en måde, som vi nu ville finde ganske vilkårlig, deler han dernæst „sprogets liv“ i to afsnit: 1. „sprogets udvikling“, den forhistoriske periode, 2. „sprogets forfald“, den historiske periode, idet han uden videre

betragter alle forandringer som „forfald“[1]). Endelig giver han en udsigt over de „indogermanske“ sprog og deres slægtskabsforhold, som han samler i en grafisk fremstilling i form af et stamtræ. Hovedpunkterne i dette er, at han tænker sig en fælles stamme, der först spalter sig i to hovedgrene. Den ene af disse deler sig atter i to grene: arisk (indisk og eransk) og sydeuropæisk (græsk og dernæst italisk og keltisk). Den anden hovedgren deler sig ligeledes i to grene, af hvilke den ene bliver til slavisk og litauisk, den anden til germansk. Nogle enkelte punkter vedrörende en sådan opstilling skal jeg senere komme tilbage til. — I selve værket behandler han så, i en ejendommelig kort og koncis form, alle de ældre sprog af vor æt, på en måde i en række parallele grammatikker, men således at hovedsagen altid er at vise, hvorledes i hvert sprog de forskellige former have udviklet sig af de forudsatte fælles grundformer.

Som det allerede heraf vil fremgå, slutter Schleicher sig i de almindelige synspunkter angående formernes oprindelse i vor sprogæt, i det hele, om end ikke i alle enkeltheder, til Bopp. Ligesom denne går han ud fra at de rødder, der ligge til grund for alle ordene i sprogene, altid kun bestå af én stavelse; han adskiller ligesom Bopp to klasser af rødder, verbal- og pronominal-rødder, og ligesom Bopp betragter han afledningsog böjningsendelser som oprindelig selvstændige rødder eller ord, der ere föjede til selve stammen eller roden; denne dannelsesmåde fortsættes efter hans anskuelse også over på de enkelte sprogs område, f. ex. de lat. perfektformer *amavi* — stammen *ama* + perfektumformen *fui*, *scripsi* = *scrib* + *ēsi*, formodet gammelt perfektum af roden *es*, „*as*“ ‚være‘.

En væsentlig forskel er dog tilstede i hele den måde, hvorpå deres systemer fremstilles. Hvad först formen for deres arbejder angår, da er Bopps værk skrevet i en vis behagelig ræsonnerende bredde, Schleichers derimod i lutter korte systematiske regler og paragrafer; Delbrück[2]) sammenligner træffende Bopps værk

1) Denne deling er for øvrigt ikke opfunden af Schleicher, men genfindes i lidt forskellig form hos hele den ældre skole i Tyskland og stammer vistnok oprindelig fra W. v. Humboldt. Jf. E. WECHSSLER, Giebt es Lautgesetze? Halle 1900, s. 38 ff.

2) Einleitung in das Sprachstudium[3] s. 46, hvor han overhovedet giver en meget god karakteristik af Schleicher.

med en fremstilling af en interessant proces, Schleichers med paragraferne i en lovsamling. En stor forskel er der dernæst tilstede i forholdet mellem de forskellige dele af grammatikken, idet hos Schleicher lydlæren indtager næsten halvdelen af hele værket, medens dette parti hos Bopp var aldeles underordnet. Schleicher opstiller nu for hvert sprog en række love for de der indtrådte forandringer af de forudsatte oprindelige lyd. Men disse love ere alligevel, således som Schleicher formulerer dem, langt fra at være love; thi der er stadig undtagelser fra dem, som han ikke kan eller forsøger at forklare; vi få for en stor del kun at vide de forskellige overgange, der finde sted for hver lyd, men når vi få det ene og når vi få det andet resultat, oplyses væsentligt kun ved exempler og begrundes ikke nærmere. Dertil kommer, at han giver disse lydlove eller de på sådanne grundede lydforandringer altfor stort et omfang; næsten alle forandringer, som overhovedet ere indtrådte i lyd- eller formsystemet, søger han så vidt muligt at bringe ind under sådanne, og om han end undertiden anerkender nydannelser og det, han kalder „falsk analogi", undervurderer han dog i det hele i for höj grad betydningen af det psykiske moment i al sprogudvikling, hvad der står i forbindelse med hans grundopfattelse af sprogvidenskaben.

Den mest fremtrædende forskel og det, som er mest karakteristisk for hele Schleichers methode, er dog noget andet. Han bliver nemlig ikke stående ved at eftervise overensstemmelsen mellem ord eller former i de forskellige beslægtede sprog og antyde deres mulige oprindelse. Når denne overensstemmelse er fuldstændig, stemmende med lydlovene, da vil den jo ikke sige andet, end at vedkommende ord eller former oprindelig må have haft et fælles og identisk udgangspunkt, og forskellen mellem dem er kun en følge af de forskellige lydforandringer, som ere indtrådte i de forskellige sprog. Der må altså antages at have været en tid, da de forskellige sideordnede sprog af vor æt endnu ikke existerede, men da der kun var et sprog, af hvilket de efterhånden have udviklet sig. Det ejendommelige ved Schleichers methode er nu, at han stadig går tilbage til dette formodede fællestrin, „det indogermanske grundsprog"

(„die indogermanische ursprache" — altså noget helt andet end de tidligere tiders vilkårlige drömmerier om et fælles ursprog), og et væsentligt formål for ham bliver det netop ved sammenligning mellem de forskellige enkeltsprog og ved fradragelse af alt det, som tilhører det enkelte sprogs særlige udvikling, at rekonstruere hint ukendte grundsprog. F. ex. sanskr. *ajra-s* = gr. *ἀγρός* = lat. *ager* = got. *akrs* ‚ager'; da got. *k* = oprindeligt *g*, og et *a* er bortfaldet foran nominativmærket *s*, forudsætter den got. form altså et oprindeligt **agras*[1]); den lat. form er afsleben af en form **agros*, stemmende med den græske, hvor *o* efter Schleichers mening er opstået af et oprindeligt *a*, altså ligeledes **agras*, og sanskr. *j* (udtalt omtr. som i engelsk eller *dj*) står for ældre *g*; **agras* bliver således efter Schleicher grundsprogets oprindelige fællesform. ‚Han bærer' hedder på sanskr. *bharati*, gr. *φέρει*, lat. *fert*, got. *bairiþ* osv., som den fælles grundform sætter han her den samme som på sanskrit *bharati*, og så fremdeles. I sin fremstilling af systemet går han da altid ud fra de formodede grundformer og søger at vise, hvorledes formerne i de gamle enkeltsprog ere opståede af dem. Schleicher er endogså gået så vidt, at han har konstrueret en hel sammenhængende text, en lille fabel, på dette sprog.

Selve denne tanke er meget genial og har i og for sig også vist sig meget frugtbringende for videnskabens videre udvikling. Men vilde vi spörge, hvorvidt det nu også er lykkedes Schleicher at nå til et overbevisende eller blivende resultat i sin rekonstruktion af dette grundsprog, da må dette bestemt besvares med nej. Thi hvad er vel egentlig dette grundsprog? Ja, for Schleicher er det egentlig kun det trin, der danner skel mellem de af ham opstillede to store perioder i sprogets liv: dets udvikling og dets forfald. Men selv således kan det jo ikke have været en stillestående enhed; det må jo have strakt sig gennem et tidsrum måske af årtusender og må naturligvis i løbet af den tid have forandret sig betydeligt, foruden at det vel også fra uhyre fjerne tider af må have båret spiren i sig

[1]) Schleicher har indført, hvad der siden hans tid er blevet almindelig optaget, at betegne en ikke virkelig forekommende, men kun formodet form ved en foransat *.

til forskellige dialekter. Opfatter man imidlertid sagen så simpel og skematisk, som den fremstilles hos Schleicher, må man sige, at den sprogform, man ved sammenligning mellem de forskellige enkeltsprog kan tænke sig at nå til, kun kan være den, som må formodes at have været talt, umiddelbart för de forskellige enkeltfolk först begyndte at skille sig ud fra fællestrinet. Men Schleicher fastholder ikke altid dette; han går ofte videre og ud over det, man i virkeligheden kan slutte ved selve sammenligningen. Ordet ‚fader' hedder f. ex. i nominativ på sanskr. *pitā*, gr. πατήρ, lat. *pater*, got. *fadar*, oldn. *faðir* og parallele former i andre sprog, navnlig overalt uden det *s*, som vi ellers regelmæssig finde som nominativmærke. Formerne vilde altså — forudsat at Schleicher har ret i at sætte vokalen som *a* — vise hen til en fælles grundform **patār* eller muligvis endog **patā*. Men Schleicher går ud over dette og mener, at der til stammen *patar-* nødvendig må være föjet nominativmærket *s*, grundformen altså **patars*, og alle videre forandringer skriver han på enkeltsprogenes regning, f. ex. gr. πατήρ for *πατερ-ς med bortkastelse af *s* og „erstatningsforlængelse" af det af *a* opståede *e*. Her kan aldrig have været noget *s*; for de østlige sprog må grundformen have endt på *-tē*, for de øvrige på *-tēr*.

Men hertil slutter der sig nu andre betænkeligheder med hensyn til mange enkeltheder, hvoraf jeg blot skal fremhæve et punkt af gennemgribende betydning. Schleicher går ud fra, at det formodede grundsprog kun havde forholdsvis få lyd, f. ex. af enkelte vokaler ikke andre end *a*, *i*, *u*. Grunden til denne antagelse var dels, at sanskrit ikke har andre end disse tre hovedvokaler, intet kort *e*, *o*, dels den, at Grimm (med urette, som vi skulle se) havde hævdet, at de germanske sprog oprindelig heller ikke havde haft andre end de samme tre. Ved siden deraf sætter han de to rækker *ā (a + a)*, *ai*, *au* og *ā (a + ā)*, *āi*, *āu*, hvilke han betegner henholdsvis som förste og anden stigning („steigerung") af grundvokalerne svarende til Indernes *guṇa* og *vṛddhi* (se ovf. s. 5), og hvilke han betragter som opståede, uvist hvorledes, ved at man foran grundvokalen har sat henholdsvis *a* og *a + a*. På lignende måde antager han også et forholdsvis begrænset antal af konsonanter. Alle videre

forandringer lader han da foregå i de enkelte sprog, hvorved f. ex. det oprindelige *a* skal have spaltet sig i *a*, *e* eller *i*, *o* eller *u*, uden at man for øvrigt ser nogen grund dertil. At der imod alt dette er vægtige indvendinger at göre, og at altså den form, hvori Schleicher vilde rekonstruere det „indogermanske grundsprog“ umuligt kan give et virkeligt billede af det formodede fællessprog, skulle vi meget snart få at se. Men derfor skal det dog indrömmes, at den vej, Schleicher her har vist, den geniale methode, han her har indført, er bleven af störste betydning og — holdt indenfor de rette grænser — ikke mere kan undværes i vor videnskab som et bekvemt, om end altid noget subjektivt, efter de forskellige opfattelser skiftende udtryk for, hvorledes man må tænke sig udviklingen på ikke overleverede trin af sprogenes historie.

Ubestrideligt er Schleicher den, der, måske i forbindelse med G. Curtius, fortrinsvis har sat sit præg på den indoeuropæiske sprogforskning i den nærmeste tid efter århundredets midte, dog ikke uden at møde modstand fra forskellige sider, således blandt de ældre især Pott og Benfey. Men samtidig hermed kan den nye sprogvidenskab glæde sig ved et bestandigt stigende antal af yngre dyrkere, der mere og mere uddybe undersøgelsen af de sproglige fænomener og hver på sin måde bidrage til at hidføre det store omslag, der kan dateres omtrent fra midten af 70erne. Jeg nævner af tyske sprogforskere navne som JOHANNES SCHMIDT (1843—1901), AUG. LESKIEN (f. 1840), hvis specialitet er de slaviske sprog og litauisk, B. DELBRÜCK (f. 1842), der især har gjort sig fortjent ved sine syntaktiske arbejder, den åndfulde germanist WILH. SCHERER (1841—1886), der på almensprogligt område navnlig har virket vækkende ved sit værk „Zur Geschichte der deutschen Sprache“ (1868, 2. udg. 1878), med dets mange geniale og nye, men også ofte løse synspunkter, AUG. FICK (f. 1833), hvis hovedområde er etymologien[1]), ADALB. BEZZENBERGER (f. 1851), specialist særlig i litauisk-lettisk, udgiver af tidsskriftet

---

1) Wörterbuch der indogerm. Grundsprache, 1868; på ny under titelen Vergleichendes Wörterb. der indogerm. Sprachen, 3. opl., 4 bd., 1874—76, der nu allerede er forældet. Af 4. opl. er kommet 2 bd. bearb. af BEZZENBERGER, FICK og den engelske keltist WHITLEY STOKES, 1891—94.

„Beiträge zur Kunde der indogerman. Sprachen“ (begyndt 1877), HERM. OSTHOFF (f. 1847) og, last not least, KARL BRUGMANN (f. 1849), hvem vi foruden mange andre arbejder[1]) skylde det store hovedværk, en strængt videnskabelig kodifikation af den indoeuropæiske sprogforskning på dens nuværende standpunkt, *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen* (I—II, 1—2 med registerbind, 1886—93; I, indledning og lydlære, er kommet i ny bearbejdelse i to dele 1897; dertil III—V, syntax, af DELBRÜCK, 1893—1900); af nordiske forskere den geniale og omfattende SOPHUS BUGGE (f. 1833), den åndfulde ES. TEGNÉR (f. 1843) og vor snævrere landsmand KARL VERNER (1846—1896), som jeg ret strax skal komme tilbage til; endvidere Franskmanden MICHEL BRÉAL (f. 1832), den höjt fortjente italienske filolog G. I. ASCOLI (jf. s.63), Amerikaneren W. D. WHITNEY (1827—1894), bekendt navnlig som sanskritist og ved sine gedigne arbejder over sprogvidenskaben i almindelighed[2]) — og der kunde nævnes en hob andre navne, for endda ikke at tale om de mange, der på mere begrænsede områder have båret sten til den nye bygning, eller den store stab af yngre, der have fortsat arbejdet på den til den nyeste tid.

Når jeg skulde forsøge i al korthed at antyde nogle af de hovedsynspunkter, der betegne modsætningen mellem den ældre og den yngre (en tid såkaldte „junggrammatiske“) retning, således som denne har udviklet sig i den sidste fjerdedel af det forløbne århundrede[3]), vilde jeg först fremhæve den stigende

---

1) Fra 1892 udgiver han sammen med W. Streitberg det vigtige tidsskrift „Indogermanische Forschungen“.

2) „Language and the Study of Language“ (1867 og oftere; bearbejdet på tysk af J. Jolly under titelen „Die Sprachwissenschaft“, München 1874); „Oriental and Linguistic Studies“ (2 bd., 1873—74); „The Life and Growth of Language“ (1875; på tysk ved A. Leskien: „Leben und Wachstum der Sprache“, 1876, svensk bearbejdelse af G. Stjernström: „Språket, dess lif och utveckling“, Stockh. 1880). — Derimod ere de bekendte „Lectures on the Science of Language“ af den tyskfødte, til England overflyttede MAX MÜLLER (1823—1900) mere åndrige causerier, der i höj grad have bidraget til at vække og brede interessen for sprogvidenskaben, men savne selvstændigt værd. Hans fortjenester ligge i andre retninger (indisk filologi og religionshistorie).

3) Ret oplysende om denne modsætning ere nogle polemiske skrifter fra 1885, på den ene side CURTIUS, Zur Kritik der neuesten Sprachforschung, på den anden side BRUGMANN, Zum heutigen Stand der Sprachwissenschaft,

mistillid til de hos Bopp og endnu hos Schleicher så stærkt fremskudte hypotheser om de grammatiske formers förste oprindelse. Denne mistillid var rettet dels mod muligheden af (i alt fald i det af de nævnte forskere tilstræbte omfang) at udfinde denne oprindelse, dels mod det af dem antagne almindelige princip, agglutinationen. Af de forsøg, der i nyere tider have været gjorte på helt at komme bort fra dette princip og sætte andre i stedet derfor[1]), har dog hidtil intet været overbevisende nok til at finde nogen almindeligere tilslutning. At en vis række af grammatiske former eller afledninger fra förste færd af ere opståede ved agglutination, synes ikke at kunne betvivles, men lige så utvivlsomt er det, at der er endnu mange flere fænomener, for hvilke en sådan oprindelse er både ubevislig og usandsynlig, og at spörgsmålet i det hele er betydelig mere kompliceret end man en tid vistnok var tilböjelig til at tænke sig.

Jo mere man har uddybet undersøgelsen af sprogene, desto mere er man efterhånden bleven almindelig klar over — hvad der for øvrigt allerede for længst har været hævdet fra andre sider, hos os særlig af Madvig, men först sent er blevet anerkendt af den rådende skole i Tyskland — at sproget ikke er en selvstændig organisme, der voxer, forfalder og dør, men at det kun lever i og med de mennesker, der tale det, og at de faktorer, der betinge dets liv i det hele, dets dannelse, dets overlevering og dets forandringer, til alle tider have været de samme. Det måtte da gælde om först og fremmest ad empirisk vej at trænge til bunds i forståelsen af disse almindelige forhold og dernæst tillige, ved samarbejde mellem den sproglige empiri og psykologien, at søge at klare sig ikke blot hvad der foregår i sprogene, men også hvorfor det foregår. Medens tidligere interessen væsentlig samlede sig blot om de ældste overleverede sprogtrin, netop fordi de ere de ældste, kom man nu med dette mål for öje til fuldt så meget at rette opmærksomheden på de yngre sprog og dialekter, i hvilke hele udviklingen med langt större skarphed lader sig forfølge. Som

og DELBRÜCK, Die neueste Sprachforschung. Sml. endvidere sidstnævntes Einleitung in das Sprachstudium, 1880, 3. opl. 1893.

1) Jeg må nöjes med herom at henvise f. ex. til Delbrück, Einleitung³ s. 73 ff.

et arbejde, der giver en god fremstilling af den nyere tids opfattelse af alle disse forhold, betragtede både fra sprogempirisk og fra psykologisk side, nævner jeg H. PAUL, Principien der Sprachgeschichte (Halle 1880, nye opl. 1886 og 1898). I forbindelse hermed må også mindes om det nyeste store værk om sproget fra filosofisk side: W. WUNDT, Völkerspychologie, eine Untersuchung der Entwickelungsgesetze in Sprache, Mythus und Sitte, I. Die Sprache (2 dele, Leipz. 1900) og det derved foranledigede skrift af B. DELBRÜCK, Grundfragen der Sprachforschung mit Rücksicht auf Wundt's Sprachpsychologie erörtert (Strassburg 1901).

Ligeoverfor den ældre skoles udstrakte opereren med begreberne rod og stamme er der et vigtigt punkt at fremhæve, et punkt, der skulde synes aldeles simpelt og indlysende, men som det dog har taget lang tid at nå til klarhed over. Det er det, at enhver sprogoverlevering fra slægt til slægt, lige fra de ældste tider af til den dag i dag, kun foregår gennem virkelige færdige ord — eller strængt taget kun gennem hele sætninger, hvad enten disse bestå af et eller af flere ord. Jeg har tidligere nævnt, hvorledes Schleicher f. ex. i en latinsk perfektform som *scripsi* så en forbindelse af roden eller præsensstammen *scrib* + en forudsat gammel perfektform **ēsi* af roden *as*, *es* ‚være‘. Ligeså forklare både Bopp og Schleicher latinske futurumsformer som *amābo*, *monēbo* og imperfekter som *amābam*, *monēbam*, ved at der til præsensstammen *amā-*, *monē-* er föjet henholdsvis **fuo* og **fuam*, en gammel præsens- og fortidsform af den i *fui* foreliggende rod *fu* (sanskrit *bhu*). Selve disse forklaringer. skal jeg strax komme tilbage til; men i den foreliggende form kunne vi ikke mere anerkende rigtigheden af dem. Man kan indrömme muligheden eller sandsynligheden af at sprogets ord, til en vis grad i alt fald, på et primitivt trin have været „rødder“, d. v. s. lydforbindelser af forholdsvis simpel bygning og uden adskillelse i den ydre form efter ordklasser eller grammatisk funktion — et trin, som man dog aldrig vil kunne nå til at genfremstille, thi de af ordene abstraherede rødder, af én eller tildels af to stavelser, kunne aldrig blive andet end videnskabelige præparater — og vi må indrömme sand-

synligheden, ja nødvendigheden af den antagelse, at i vor sprogæt „stammerne“ (som *agro-*, stammen f. ex. i græsk *ἀγρός*, lat. *ager*) engang i större omfang have fungeret som virkelige ord end dette finder sted på de historiske trin, hvor stammerne, på visse undtagelser nær (som gr. *πολύ*, lat. *pater*, imper. *age*, o. l.), först blive til ord ved tilföjelsen af en eller anden böjningsendelse. Videnskaben kan ikke undvære disse begreber „rod“ og „stamme“; men det må vel fastholdes, at allerede på det ældste trin, hvortil vi ved sammenligning mellem de bevarede sprog kunne slutte tilbage, har böjningen været fuldt udviklet, og man var forlængst kommen ud over sådanne trin, hvor sproget kan tænkes at have bevæget sig i rødder eller stammer. For en Romer har lydkomplexet *scrib* selvfølgelig været følt som bærer af betydningen ‚skrive‘, men det har ikke mere haft en sådan selvstændighed, at det kunde tjene som basis for en dannelse af den art, som Schleicher har forudsat i det ovennævnte exempel.

Når vi på de sprogtrin, hvor vi historisk kunne forfølge udviklingen, finde nydannelser i böjning eller afledning opståede på den i de anførte exempler forudsatte måde, viser det sig da også altid, at vi have en sammensmeltning ikke med en rod eller stamme, men med et i forvejen færdigt ord; således f. ex. substantivernes bestemte form i de nordiske sprog: *manden, huset,* hvor vi på ingen måde have en pronominalstamme föjet til en substantivstamme, men et böjet pronomen, der under særlige forhold er smeltet sammen under én betoning og som ét samlet ord med et færdigt og böjet substantiv (oldn. *maðr-inn*, gen. *manns-ins*, osv.); ligeså vor passiv-reflexiv-form på *-s*, *kaldes, kaldtes*, oldn. *kalla-sk*, *kallaði-sk*, ved sammensmeltning af pronomenet *sik* med den böjede verbalform. På samme måde forholder det sig med futurumsdannelsen i alle de vestlige romanske sprog som fransk *chanterai*, kondit. *chanterais* af lat. *cantare habeo, habebam*, hvor altså det böjede hjælpeverbum er smeltet sammen med den færdige og fulde infinitivform [1]), eller med adverbialendelsen fransk *-ment*, ital., spansk

1) Om udviklingen af denne omskrivning, der udgår fra *cantandum mihi est*, hvoraf *cantandum habeo* (*habeo* = *mihi est*) og endelig *cantare habeo*, og som i betydningen af „jeg skal —“ allerede træffes i 1. årh. e. Kr., se THIELMANN i Wölfflin's Arch. f. lat. Lexikogr. II, s. 64 ff., 157 ff.

-*mente*, som *vivement*, *vivamente*, oprindelig to ord *viva mente* ‚med levende sind'. Men den slags sammentrækninger ere ikke indskrænkede til de såkaldte nyere sprog, men når der i de gamle sprog forekommer utvivlsomme exempler derpå — en forklaringsmåde, man for øvrigt nu til dags er langt forsigtigere med at gribe til end tidligere — må de nødvendigvis betragtes på samme måde, selv om man der ikke altid så bestemt kan påvise deres nöjagtige oprindelse. Medens det således vedblivende må antages, at den ovf. nævnte, allerede af Bopp og Schleicher opstillede forklaring af lat. -*bo* i fut., -*bam* i impf. af **fuo* (**bhuō*), **fuam* (**bhuām*) er rigtig, kunne vi ikke mere blive stående ved, at det skulde være præsensstammen, som disse tillæg ere föjede til; det må nødvendigvis være en bestemt böjet form deraf, rimeligvis en gammel infinitivdannelse (på *ē*? jf. *scribēbam* med langt *ē*)[1]).

En hovedfaktor ved alle nydannelser og overhovedet i hele sprogenes liv er det, man kalder analogi, den ubevidste tilknytning til andre færdige ord eller former, som foresvæve den talende. Hvilken uhyre rolle denne faktor under mange forskellige former spiller og til alle tider har spillet, er man först i nyere tider bleven fuldt klar over[2]), selv om man også hos de ældre sprogforskere som Bopp og Schleicher nu og da kan finde det samme princip („falsk analogi") anvendt, dog kun som undtagelser og væsentlig med hensyn til yngre sprogtrin. Den stærke fremdragelse af analogiprincipet er et af de punkter, der særlig karakteriserede den „junggrammatiske" retning[3]), og det er efterhånden blevet anerkendt af alle, uanset de tvivl eller meningsforskelligheder, der i det enkelte ofte kan være om hvor udgangspunktet for en eller anden analogidannelse kan være at

---

[1]) Sml. Brugmann, Grundriss II, s. 1266 f., § 899.

[2]) Den förste, der med stor klarhed og skarpsindighed har gjort opmærksom på analogiens betydning ved sprogenes forandring, er afgjort J. H. BREDSDORFF i det s. 55 omtalte skrift, men uden at nogen havde lagt mærke dertil, og dernæst er det samme fremhævet af MADVIG. I nyere tid er det fra tysk side vistnok först blevet klart udtalt af W. SCHERER i hans Gesch. d. deutschen Sprache.

[3]) Jf. Curtius, Zur Kritik d. neuesten Sprachforsch., s. 33 ff.; Brugmann, Zum heutigen Stand d. Sprachwiss., s. 75 ff.

søge, og hypotheserne have i denne henseende haft en meget frodig væxt. Jeg anfører blot nogle enkelte exempler blandt uendelig mange på hvad man forstår ved analogi[1]).

Lat. *amare* er på gammel fransk blevet til *amer*, idet ubetonet *a* holder sig uforandret (jf. *ami* < *amicum*[2]), *amour* < *amōrem*, *amant* < *amantem*), derimod er lat. *amo* blevet til *aim* (med regelmæssig bortkastelse af *o* efter tonstavelsen), *amas, amat* til *aimes, aime*, idet betonet *a* foran *m* og *n* bliver til *ai*; analogien herfra („systemtvang") har efterhånden bevirket en udjævning af formerne, så at *ai* nu er gennemført overalt i hele verbets böjning: *aimer, aimons* osv.; endvidere er 1. pers. *aim* fortrængt af den nyere form *aime* i analogi med 2. og 3. pers. og ligeså i alle andre verber af samme böjning. Imperfektum dertil var på gml. fransk *ameie, amoie*, nu *aimais*; dette kan imidlertid ikke svare til lat. *amabam*, der skulde blive til *ameve* eller *amoue (amove)*, former, hvorpå der i virkeligheden dialektvis forekommer enkelte exempler i gamle kilder; endelsen *-eie, -oie (-ais)* kan derimod kun svare til lat. *-ē(b)a(m)*, og denne form er altså ved analogien på fransk bleven overført fra lat. 2. og 3. konjugation til 1. og har der fortrængt de regelmæssige fortsættelser af lat. *-ābam*.

Den franske infinitivform *être*, tidligere *estre* udgår fra en form *essere* (= ital.), der er udvidet af *esse* ved analogisk tilföjelse af det almindelige infinitivmærke *-re*. Da dette imidlertid allerede findes i *esse* i sin ældre form *-se* (der efter en vokal er blevet til *-re*), få vi således det samme mærke to gange. På lignende måde have vi i en form som dansk *deres* en dobbelt betegnelse for genetiv; den ældre form er nemlig *dere*, gml. dansk *theræ*, oldn. *þeira*, hvor kasusmærket er *-ra* (jf. lat. *-rum*); men dertil er endnu blevet föjet *s*, der oprindelig kun hørte hjemme i genetiv ent. af det overvejende antal af han- og intetkönsord, men ved analogien derfra er blevet overført til gennemgående mærke for denne kasus både i ent. og flert.

[1]) En række exempler på analogidannelser kan findes hos V. SÅBY, Eksempler på uorganiske lydformer i Dansk, i Blandinger udg. af Univers.-jubilæets danske Samfund I, 1881, s. 1 ff., og KR. NYROP, Adjektivernes könsböjning i de romanske sprog, 1886, indledn. s. 28 ff.

[2]) Tegnet < bruges almindeligt i betydningen „opstået af" og > i betydningen „forandret til". De ere vistnok först anvendte af K. Verner.

På græsk hedder f. ex. ‚vi ere' almindeligt *ἐσμέν*, en form, som man tidligere vilde sige er dannet simpelt hen ved til roden eller stammen *ἐς* at föje personendelsen *-μεν*. Denne form passer imidlertid ikke med lydlovene, idet en oprindelig forbindelse *sm* ellers altid på græsk har mistet sit *s* med forskellige videre forandringer (jf. *εἰμί*, æolisk *ἔμμι* ‚jeg er', af oprindeligt **ésmi*, sanskr. *ásmi*). Ej heller stemmer den nævnte form med hvad vi finde i de andre ældre sprog, som sanskr. *smas*, lat. *sumus*, med bortkastelse af rodstavelsens *a*, *e*. Denne bortkastelse, der vilde være uforklarlig, hvis den skulde have fundet sted i de enkelte sprog, har vist sig at bero på en bestemt gammel lydlov, hvorom jeg strax skal give nogle antydninger, og at stå i forbindelse med accenten; den må altså have været tilstede allerede i grundsproget, hvor formen må have været noget sådant som **smés*. Græsk *ἐσμέν* er følgelig en nydannelse i analogi med 3. pers. *ἐστί* (oprindelig **ésti*), og ligeså den ioniske form *εἰμέν* i analogi med 1. pers. *εἰμί*, og noget lignende gælder med hensyn til forskellige andre former af den samme stamme. På ganske tilsvarende måde kan på gammel fransk ved siden af *somes* ‚vi ere', nu *sommes*, af lat. *sumus*, enkeltvis træffes *esmes*, en analogidannelse efter de med *es-* begyndende former, særlig vel 2. pers. flt. *estes*; omvendt har spansk i 2. pers. flt., i stedet for den regelmæssige fortsættelse af lat. *estis*, fået formen *sois*, dannet i analogi med 1. pers. *somos*, 3. pers. *son*.

Jeg har allerede et par gange nævnt Schleichers forklaring af latinske perfektdannelser som *scripsi* og betegnet den som uantagelig. Der er ikke tvivl om, at disse former, som allerede udtalt af Bopp, oprindelig ere *s*-aorister, parallele med græske former som *ἔγραψα* — om der er nogen forbindelse mellem dette mærke *s* og roden *es-* ‚at være', ligger udenfor grænserne for vor viden og er ligegyldigt for erkendelsen af formernes historiske udvikling og betydning. Det ejendommelige er imidlertid, at denne dannelse på latin ikke blot i betydning er bleven blandet sammen med det oprindelige perfektum som *dedi*, *lēgi*, men også ved analogien helt igennem har antaget samme böjning som dette.

I ingen del af sprogbygningen har man fordybet sig i den

grad som i lydlæren. Så vist som de af de menneskelige taleorganer frembragte lyd ere det medium, hvorigennem sproget får sit udtryk, så vist ligger også nöglen til den historiske forståelse af sprogudviklingen for en såre væsentlig, ja for den væsentligste del netop i den lydlige side. I denne henseende er uhyre meget nyt kommet frem. Det nöjere studium af de levende sprog har lært, hvilken rigdom på lyd og hvilken sikkerhed i adskillelsen af dem der er til stede i sprogene. Dertil har, væsentlig fra midten af århundredet af og navnlig i omtrent de sidste tyve år, sluttet sig et indgående studium af lydenes natur og dannelsesmåder, af hele lydfysiologien eller den almindelige fonetik, der efterhånden er bleven til en selvstændig videnskabsgren[1]). Man er derved på en ganske anden måde end tidligere trængt ind i forståelsen af lydovergangenes natur, har set, hvad det egentlig er, der foregår eller er foregået ved dem, i stedet for at man tidligere kun holdt sig til de døde bogstaver.

Alt dette har nu på mange måder sat sit præg på den nyere historiske sprogvidenskab. Jeg skal blot beröre et par exempler på fænomener, for hvis vedkommende opfattelsen i væsentlig grad har forandret sig, og som vise, hvilken fasthed og lovbundenhed der hersker i den lydlige udvikling lige fra forhistorisk tid af indtil de yngste sprogtrin.

Vi have tidligere set, hvorledes Schleicher og hans samtid havde antaget, at det indoeuropæiske grundsprog havde været meget fattigt på lyd. Ligeoverfor den lydrigdom, som vi ellers finde i sprogene, lå det nær at spörge, hvorfor det egentlig skulde have forholdt sig således, og det viste sig snart, at man umuligt kunde blive stående ved den ældre anskuelse, og at der ved opgivelsen af denne på mangfoldige punkter blev den skönneste orden, hvor man för kun havde set tilfældighed og vilkårlighed.

Indenfor konsonanterne havde Schleicher f. ex. antaget, at

---

1) Angående den nyere fonetiks historie og den fonetiske litteratur kan jeg nöjes med at henvise til O. JESPERSEN, Fonetik, en systematisk fremstilling af læren om sproglyd (Kbh. 1897—99), kap. II, og JOH. STORM, Englische Philologie² I, 1, Leipz. 1892.

man fra först af i vor sprogæt kun havde haft en enkelt række af gutturaler („bagtungelyd"): *k, (kh,) g, gh.* I tilfælde som:

gr. ἑκατόν, lat. *centum (c = k),* vort *hundrede* — sanskr. *çatám,* litauisk *szìmtas,* oldslav. *sŭto* (i de nyere slav. sprog *sto*), og

gr. πό-τερος ‚hvilken af to', τίς ‚hvem', lat. *quo-d, qui-s,* oldn. *hva-t* — sanskr. *ka-s* ‚hvem', *ka-tara-s* ‚hvilken af to', lit. *ka-s* ‚hvem', oldslav. *kŭ-to* ‚hvem', o. s. v.,

måtte han da antage, at den forskellige udvikling blot beroede på en tilfældig differentiering af samme oprindelige lyd *k (*kantam, *ka-).* At der imidlertid her ligger en ældgammel, dyb og karakteristisk forskel, er efterhånden blevet klart gennem en række undersøgelser först af ASCOLI[1]), dernæst af A. FICK[2]) og forskellige andre efter dem[3]). I det förste af de ovenfor anførte ord have vi exempel på en lyd, som vi i dens oprindelige skikkelse her kunne betegne *c* (med tilsvarende aspirat *ch* og *g*-lyd, uaspireret og aspireret) og hvis oprindelige lydværdi her ikke kan undersøges (k^i, g^i osv.?), men som i græsk, latin og keltisk optræder som *k* (*g* osv.) og i gotisk-germansk på grund af lydforskydningen som *h* (*k* osv.), i alle de øvrige, østligere sprog derimod som forskellige hvislelyd. I modsætning dertil står den lyd, der foreligger i det andet exempel, og som vi kunne betegne *q* (k^u, g^u osv.). Denne lyd optræder i de förnævnte fire sproggrupper som *kv* (*gv* osv.) eller deraf opståede lyd (lat. *qu*, gr. π eller i bestemte tilfælde τ, germ. *hv*, osv.), i de øvrige derimod som rent *k* (*g* osv.) med dertil svarende sideformer (som på sanskrit i visse tilfælde *c* [*tj*] ved siden af *k*, *j* [*dj*] ved siden af *g*, *h* ved siden af *gh*). Sandsynligvis har man foruden disse to rækker endnu haft en tredje, den rene *k*-række, der i alle sprogene optræder som *k* (*g* osv.). Hele dette forhold er i forskellige henseender blevet af stor vigtighed; bl. a. viser det strax uholdbarheden af det af Schleicher opstillede stamtræ (ovf. s. 67), idet det stiller de ovennævnte fire sproggrupper, græsk, italisk, keltisk og germansk, i et nært for-

1) Corsi di glottologia I, 1, 1870 (tysk oversættelse: Vorlesungen über die vergleich. Lautlehre, 1872).

2) Die ehemalige Spracheinheit der Indogermanen Europas, 1873.

3) Jf. Bechtel, Die Hauptprobleme der indogerm. Lautlehre seit Schleicher, 1892, s. 329 ff.

hold til hverandre i modsætning til alle de øvrige. Man plejer nu, for kortheds skyld, efter benævnelserne for ‚hundrede' at betegne de förstnævnte som *centum*-sprogene, de sidste som *satem*-sprogene.

Den tidligere opfattelse af vokalforholdene i vor sprogæt, således som den særlig fremtræder hos Schleicher, har jeg berört ovf. s. 70 f. og har der allerede nævnt, hvorledes der til *a* i sanskrit kan svare snart *a* snart *e* (*i*) eller *o* (*u*) i andre sprog, f. ex. sanskr. *bharāmi* ‚jeg bærer', 3. p. *bharati*, 3. p. flt. *bharanti* = gr. *φέρω*, (*φέρει*,) *φέρουσι*, oprindelig og dorisk *φέροντι*, lat. *ferō*, (*fert*,) *ferunt*, got. *baira* (*ai* = *æ*, kort *e*), *bairiþ*, *bairand*, oldslav. *berą* (‚jeg tager'), *beretĭ*, *berątĭ*, eller sanskr. *ajra-s* ‚mark', se ovf. s. 69. Efter at sanskrit engang var blevet slået fast som det formentlig ældste og oprindeligste sprog i vor æt, var der ingen, der ytrede mindste tvivl om at *a* i de tilfælde, jeg her har nævnt exempler på, overalt er det oprindelige. Hvorfor og under hvilke omstændigheder det da havde udviklet sig på så forskellige måder, var der ingen, der kunde besvare eller endog blot søgte at give svar på.

Det förste lille fremskridt i opfattelsen af dette forhold skyldtes G. CURTIUS[1]), idet han nemlig efterviste, at der er nöje overensstemmelse mellem alle de europæiske sprog af vor æt med hensyn til *e*, hvorimod forskellen er noget större med hensyn til de andre lyd. Han sluttede da, at der i de europæiske sprog måtte være foregået forskellige spaltninger af det oprindelige ene *a*. Först måtte på fælleseuropæisk trin (det vil sige på det forudsatte trin, på hvilket alle de europæiske sprog af vor æt endnu skulde have udgjort en enhed efter at have skilt sig fra de asiatiske [indisk-eranske] sprog) *a* have spaltet sig i *a* og *e*, senere skulde så i de enkelte sprog de tilbageblevne *a* have spaltet sig videre dels i *a*, dels i *o*. Ved denne påvisning af lyden *e* som fælles for alle de europæiske sprog fik den hidtil i Tyskland almindelig gældende Grimmske anskuelse om *a*, *i*, *u* som de oprindelige vokaler i de germanske sprog dødsstødet. Medens man altså hidtil f. ex. havde anset *i*

1) Über die Spaltung des a-Lautes im Griech. und Latein., i Berichte d. Kön. Sächs. Ges. d. Wiss., philol.-hist. Cl. 1864.

i got. *itan* ‚spise' for oprindeligere end *e* i nordisk *eta*, blev det nu fuldt klart, at forholdet var det omvendte — noget, der for øvrigt tidligere havde været udtalt og anerkendt hos os, först af E. JESSEN[1]) — og at *e* er det samme, som vi have i græsk og lat. *edo*, hvorimod det gotiske *i* er en særlig forandring af *e*.

Ved denne fra Curtius stammende opfattelse af spaltningen af oprindeligt *a* blev man nu i en del år stående; men fyldestgörende kunde den dog i længden ikke være. Det var og blev lige uforståeligt, hvorfor det oprindelige *a* i nogle tilfælde var blevet til *e*, i andre til *o* eller havde holdt sig som *a*; nogen regel eller lov var det umuligt her at opdage. Man måtte da efterhånden komme til at spörge: ja men, forholder det sig nu ikke lige omvendt? Er det virkelig de europæiske sprog, der have spaltet et oprindeligt, kun i de indisk-eranske sprog bevaret *a* i flere lyd, eller er det ikke snarere disse sidste sprog, der have sammenblandet forskellige, oprindelig adskilte lyd til den ene lyd *a*?

At det virkelig forholder sig således, derfor er det lykkedes at føre et aldeles afgörende bevis; jeg skal kort antyde, hvori dette består. Som ovenfor (s. 80) nævnt har man på sanskrit og ligeså i de eranske sprog ved siden af lydene *k*, *kh*, *g*, *gh*, en anden række af lyd, palatalerne *c*, *ch*, *j* samt *h*, og disse to rækker stå i nært forhold til hinanden og vexle ofte med hinanden. Den sidste række af lyd er omtrent den samme, som vi finde f. ex. på svensk i *kär* ved siden af *karl*, på italiensk *cielo* ved siden af *caro* o. l. Her ere disse lyd bevislig af yngre oprindelse, idet de ere indtrådte i stedet for ældre *k*, *g*, foran „fortunge"-vokalerne (*i*, *e*, o. l.) eller *j*. På sanskrit synes en sådan oprindelse ikke at passe. Men ser man nöjere til, viser det sig dog, at man — på visse undtagelser nær, der åbenbart bero på let forklarlige analogiindflydelser — foran et oprindeligt *i* altid har palatalerne *c*, *j*, osv. og ikke *k*, *g*, osv., og omvendt foran *u*. Der synes dog altså også her at være et vist forhold mellem disse konsonanter og den følgende vokal. Men den störste vanskelighed ligger i at vi foran *a* finde snart den

[1]) Tidskrift for Philologi og Pædagogik I, 1860, s. 218.

ene snart den anden konsonantrække, uden at det er muligt af sanskrit selv at se nogen som helst grund til en sådan vexel. Ved indgående undersøgelse af forholdet er det imidlertid lykkedes fyldestgörende at bevise — en opdagelse, der 1875—76 omtrent samtidig fremkom fra flere sider — at man regelmæssigt har *c*, *j*, osv. foran *a*, når der til dette *a* svarer *e* i de europæiske sprog, derimod har man *k*, *g*, osv., når der til *a* svarer europæisk *a* eller *o*. For at nævne et par exempler: *ca* ‚og' = lat. *que*, gr. *τε*; *catvāras* ‚fire' = gr. *τέσσαρες*, got. *fidvōr*; altid i reduplikationsstavelsen som *cakāra* perfektum af roden *kar* ‚göre', jf. græsk *λέλοιπα*, lat. *pepuli*; *pacati* ‚han koger', men *pāka-s* ‚kogning', der forholde sig ligesom f. ex. gr. *λέγει* til *λόγος*; *katara-s* ‚hvilken af to' = gr. *πότερος*, got. *hvaþar*, osv. Undtagelser lade sig i regelen let forklare. Når man f. ex. i 3 p. flt. har *pacanti* med *c*, skönt endelsen her oprindelig har været *-onti*, beror det ganske simpelt på en analogiudjævning af lignende art som f. ex. i fransk *aimer* (s. 77). Efter at det ad anden vej er lykkedes at bevise også den oprindelige tilstedeværelse af *o* forskelligt fra *a*, er det nu tilfulde godtgjort, at det ene *a* i sanskrit er langt fra at repræsentere det oprindelige, men at det tværtimod er opstået ved en sekundær sammenblanding af *e*, der er hovedvokalen, *o*, der for störste delen står i aflydsforhold til *e*, og et derfra forskelligt *a*. Ved alt dette har theorien om sanskritsprogets gennemgående större oprindelighed fået et stærkt stød, og det viser sig, at særlig græsk i væsentlige henseender, navnlig i vokalforholdene, står på et ældre trin end sanskrit.

Hertil slutter sig nu en række andre nye opdagelser vedrörende lydsystemet eller forholdet mellem de forskellige lyd, således f. ex. de forskellige aflydsrækker af vokalerne[1]). Dette

---

1) Af epokegörende arbejder om disse forhold fremhæver jeg BRUGMANN, Nasalis sonans in der indogerm. Grundsprache, og Zur Geschichte der stammabstufenden Declinationen, begge i de af Curtius, fra dette bind af sammen med Brugmann, udgivne Studien zur griech. und latein. Grammatik, IX, 1876, samt F. DE SAUSSURE, Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes, Leipz. 1879. Om videre arbejder må jeg nöjes med at henvise til BECHTEL, Hauptprobleme og BRUGMANN, Grundriss, under de forskellige fænomener.

sidste forhold viser sig nu at være langt mere kompliceret end man skulde tro efter den skematiske opstilling hos Schleicher (ovf. s. 70) og for en del i det mindste at være afhængigt af accenten, selv om også analogi og andre, til dels endnu uopklarede processer gribe med ind. Når det f. ex. på sanskrit hedder *é̄mi* ‚jeg går' (med *ē* af ældre *ai*), 1. p. flt. *imás*, på græsk *εἶμι*, *ἴμεν*, må det oprindelige have været noget sådant som **éimi*, flt. **imés*. Medens man tidligere opfattede *i* som grundlyden og *ei* som en i sin årsag dunkel „stigning" deraf, betragte vi nu *ei* som grundtrinet, der holder sig uforandret i accentueret stavelse, *i* derimod som en på grund af accentløshed svækket form deraf med bortkastet *e* (jf. de s. 78 omtalte former af roden *es*-).

Endnu et punkt, der på en höjst mærkelig måde vidner om, med hvilken sejhed de forskellige lydfænomener og lydnuancer kunne fastholdes og fortsættes gennem de skiftende sprogtrin, må her beröres, et punkt, der er påvist af vor landsmand KARL VERNER i en afhandling, som hører til de allerberömteste i vor videnskabs nyere udvikling[1]). Det drejer sig om forklaringen af visse ejendommeligheder i de germanske sprogs lydforskydning (ovf. s. 52). Hvad dette fænomen angår, stiller forholdet sig jo således, at de normale overgange af oprindeligt *p*, *t*, *k* til *f*, *þ*, *h* kun optræde gennemgående i forlyd (begyndelsen af ord), medens vi — som allerede bemærket af Rask — i indlyd og udlyd snart træffe de samme lyd *f*, *þ*, *h*, snart *b*, *d*, *g*. Svarende f. ex. til lat. *pater*, *māter*, *frāter* have vi på gotisk *fadar*, *mōdar*, men *brōþar* og på höjtysk med den „anden lydforskydning" af fællesgermansk *d* til *t* og *þ* til *d*, *Vater*, *Mutter*, men *Bruder* (i oldn. ere *þ* og *d* faldne sammen i *ð*: *faðir*, *móðir*, *bróðir*). Dette forhold havde hidtil stået som en gåde, som en fuldstændig regelløshed; men Verner har givet forklaringen og det ad en yderst mærkelig og interessant vej. Han viser nemlig på en lige så genial som aldeles afgörende måde og gennem et meget stort antal af exempler, at den omhandlede forskel i lydudviklingen beror på en oprindelig accentforskel stemmende med den accentuationsmåde, vi navnlig finde

---

1) Eine ausnahme der ersten lautverschiebung, dateret juli 1875, trykt i Kuhns Zeitschrift für vergl. Sprachf. XXIII, 1876, s. 97 ff.

i de ældste indiske litteraturmindesmærker, Vedaerne, og med nogen forandring i græsk, og som også af andre grunde må antages at være den oprindelige i vor æt. På sanskrit hedder det f. ex. *pitár-*, *mātár-*, men *bhrā́tar-*, græsk *πατήρ*, (*μήτηρ* med forandret accent i nominativ, medens denne er bevaret f. ex. i akkus. *μητέρα*,) men *φράτωρ*, og i denne accentforskel ligger efter den „Vernerske lov“ forklaringen af den ulige behandling af det oprindelige *t* i de gotisk-germanske sprog: *t* må fra först af overalt være blevet til *þ*, men dette *þ* har i indlyd kun holdt sig umiddelbart efter den accentuerede stavelse, hvorimod det ellers er blevet til den „stemte“ lyd *d* (ɔ: *ð*). Ganske på samme måde stiller forholdet sig ved de med *t* parallele lyd: *k* > *h* (s. 53 note 1) eller *g*, *p* > *f* (eller *b* (*g* som i dansk *bage*, *b* en tilsvarende „åben“ lyd), samt endvidere ved *s* > *s* eller *z* (ɔ: stemt, „blødt“ *s*), hvilken sidste lyd navnlig i nordisk er rykket videre til *r*. Når vi altså f. ex. have verbalböjninger som oldengelsk (angelsaksisk) *slahan* ‚slå‘, fort. *slôh*, 1. p. flert. *slôgun*, oldn. (der har bortkastet *h* i efterlyd) *slá*, *sló*, *slógum*, dansk *slå*, *slog* (med *g* overført fra flertalsformen), eller oldhöjtysk *ziohan*, *zôh*, *zugum*, nu *ziehen*, *zog*, *zogen* (med analogiudjævning mellem ent. og flert.), eller oldn. *kjôsa* ‚vælge, kåre‘, *kaus*, *kurum*, så beror det her optrædende konsonantskifte på ganske de samme ældgamle accentforhold, som vi finde i sanskritformer som *bṓdhati* (med *ō* af oprindeligt *eu*) ‚han vågner‘, perf. *bubṓdha* (med *ō* af opr. *ou*), flert. *bubudhimá*. Hele dette gamle accentuationsprincip må i de gotisk-germanske sprog være opgivet for over halvandet tusend år siden, og dog se vi, at eftervirkningerne af det leve endnu den dag i dag.

Alt det, jeg her kun har kunnet antyde gennem nogle exempler og i al korthed, har, som allerede gentagne gange det foregående udtalt, frembragt et nyt syn på hele den lydlige side i sprogudviklingen og på den lovmæssighed, der i de enkelte tilfælde råder både i lydovergangenes omfang og i deres kausalitet. Man har set, at man virkelig har med l y d l o v e at göre, og at dette begreb må opfattes med en ganske anden skarphed end man tidligere gjorde.

Her stå vi ved det punkt, der en tid i ganske særlig grad

blev slagordet for den såkaldte „junggrammatiske" retning, nemlig den sætning[1]), at „lydlovene virke uden undtagelser" eller „med blind nødvendighed" eller, som den også har været udtrykt, at „den samme lyd i samme stilling og på samme tid og sted altid vil give samme resultat". De undtagelser, der faktisk næsten altid forekomme, bero da på indgriben af andre faktorer, således navnlig i höj grad analogien, men også krydsning mellem forskellige lydlove, indflydelse fra andre dialekter eller fra kultursproget eller skriftsproget, o. l. Om den nævnte sætning førtes der i en halv snes år en ivrig debat; selv fra forskellige sider, der ellers sluttede sig til den nye retnings ånd og methode, blev sætningens formulering bestridt[2]). Men efterhånden døde striden hen, og i en række af år har der nu været stilhed om denne sag. Meget arbejde og megen skarpsindighed, men også meget løst hypothesemageri er sat i bevægelse for at påvise lydlove i de forskellige sprog eller sprogtrin lige fra de yngste til de mest forhistoriske, eller for at forklare undtagelser fra dem, og praktisk har man fra alle sider i sine undersøgelser holdt sig de anerkendte lydlove efterrettelig, men theoretisk er man gået udenom enhver formulering af et almindeligt princip. Spörgsmålet vil imidlertid komme frem igen, alt som den voxende empiri giver flere midler til dets besvarelse, og det vil da gælde om at klare sig, hvilke årsager der i de enkelte tilfælde ligger bag ved en lydbevægelse, ad hvilke veje denne breder sig til alle individer af et sprogsamfund og under hvilke betingelser den virkelig bliver til en lyd l o v, der med tvingende nødvendighed gör sig gældende overalt, hvor de lydlige forudsætninger ere de samme. Et vigtigt bidrag til løsningen af disse spörgsmål har særlig E. WECHSSLER for nylig givet i en interessant og klart skreven afhandling „Giebt es Lautgesetze?"[3]), et arbejde, der tör formodes at ville give anledning til en fornyet drøftelse af problemet.

---

1) Först udtalt af LESKIEN i „Die Declination im Slavisch-Litauischen und Germanischen" 1876. (Jf. også Nyrop, Adjekt. könsböjn. s. 3 ff.)

2) Således hos os af O. JESPERSEN, Til spörgsmålet om lydlovene, i Nord. tidskrift for filol. VII, s. 207 ff. (på tysk i Techmers Internat. Zeitschr. III).

3) Halle 1900; særtryk af Forschungen zur roman. Philologie, Festgabe für H. Suchier.

Som man allerede for tusender af år siden begyndte med, således spörge vi i sprogenes uendelige verden endnu og ville bestandig vedblive at spörge: hvorfor er det så? hvorledes er det blevet så? En mængde af de spörgsmål, som man allerede i en fjern fortid rejste, og utallige andre, som man dengang end ikke havde drömt om, mene vi nu at kunne give svar på. Men jo mere blikket udvides over sprogenes mangfoldighed og jo dybere vi trænge til bunds i dem, desto flere spörgsmål, almindelige eller specielle, rejser der sig og kræve besvarelse. Her er opgaver nok, og en stor del af dem vil sikkert efterhånden finde deres løsning med större eller mindre sikkerhed eller sandsynlighed; men til gengæld turde der da også ligeoverfor visse retninger eller bestræbelser være al anledning til at minde om — hvad vi alle også på anden måde ofte kunne behøve at henvise til — at der er grænser for, hvad der kan vides, og punkter, hvor det gælder at resignere, eller som Quintilian siger (I, 8, 21): Inter virtutes grammatici habebitur aliqua nescire.

